

ГРАНІТНЕ (КАРАНЬ)

Тельманівський р-н
Донецька обл.

ПОПОВ Василь Антипович. Аших Гаріб. П'еса.
Зошит без початку, багатьох сторінок усередині й без кінця, недатований. 17,5 x 16,5 см, 43 арк. Нам рукопис передано 1977 року Катериною Василівною ТОПАЛОВОЮ, яка в 1920-і роки грава в виставі В.А.Попова роль Шахсене.
Інші рукописи описано в переліку скорочень.
АФЕНДУЛОВА Єлизавета Йорданівна, 1915 р. н.
ГАНДЖЕРЛІ Іван Ілліч, 1927 р. н., *Кам.*
ГАНДЖЕРЛІ Меланія Савелівна, 1908 р. н., *Кам.*
КИЧИК Олександра Степанівна, 1898 р. н.
КОРІОК Олена Іванівна, 1929 р. н., *Кам*
ЛЕФТЕРОВ Павло Данилович, 1905 р. н.
ПАРАЩЕВИНА Степаница Йорданівна, 1912 р. н.
ОХМУШ Софія Миколаївна, 1907 р. н.
ПОПОВ Костянтин Степанович, 1903 р. н.
СИНЕЛЬНИКОВА Поліна Іванівна,
1924 р. н., *Кам.*
ТИМАШОВ Борис Ілліч, 1907 р. н.
ТИМАШОВА Кир'якія Антонівна, 1910 р. н.
ТОПАЛОВ Іван Борисович, 1908 р. н.
ТОПАЛОВА Катерина Василівна, 1910 р. н.
ТОПАЛОВА Меланія Христофорівна, 1909 р. н.
ФЕДОРОВА З.П., 1938 р. н. (інформант С.Н.Муратова)

Галдур

Б.І.Тимашов

БИР КҮНҮ нинем азырлай галдур сатмаа, йиберий мени:

— Ал т'ит бу галдуру, балам,— дий,— сат ону да базара. Паасы да бу хадар.

Мен дэ кичик бир бала, даа сколяя вармайым. Алдым галдуру, т'иттим базара.

Отройум бир четэ. Папаз да йүрүй ойана-бийана, базарчээ. Г'ельди маа:

— Не стэйсин галдуруна?

Э, мен дэ айттым паасыны.

— Йа т'имин оғлу сен?

Э, айттым мен дэ т'имин оғлу олғанымы.

— А-а. Варсан, нинене селам эт: "Папазын селамы вар. Солах балы стэди", дэрсинг,— дий мана.

И, хайттым т'ельдим эве:

— Нине,— дийим...

[Йа галдур не?]

Галдур алмады папаз. Алмады... Хайттым т'ельдим, айтыйым нинеме. Эй, нинем да алды се-час зумка бўльдайы, толдурду солах балы ичине, сарды, алды т'итти папаза.

Фас ташыд'ен адам

Б.І.Тимашов

ЧЫХАЙЛЯР йола эт'и хырсыз бир йере бир йере раст'етирип түт'ан ачмаа, бирни-бирни басмаа. Т'еййилер бир шейере, бахса — бир зенд'ин түт'ан, малы чох. Т'ерек түт'аны ачмаа, хырсламаа. О йана айлянйляр, бийана айлянйляр. Чаре тапмайлар бир түрлү бир түрлү бу. Уйғун т'етрамайлар.

— Айда, биз бахша түрлү этээк. Чыхаах чёле. Тутаах бирни. Т'ийиндирийик аст'ер урбасы, забит урбасы... Йох, бўйўк бир адам — ғенерал! Йани, ғенерал урбасы. Т'еэрик түт'ана. Сорарых биз

она: "Абу топ алаах мы?" — "Ығы", — о дэйежек. Биз алыш коттүүрүк марышнаа. "Абу да алаах мы?" Штэ авеле-авеле, хач топ мал т'ерек оса, ташырын биз түт'анын малыны марышнаа. Сора брахыр чыхарых ону түт'анчеэ, халсын о түт'анчеэ, ахлашсын. Олесне ойушуилер, ѿле дэ этэжеклер.

Чыхайлар чөле бу да, бахайлар бир дэнэ. Рас-т'елий олара бир дэнэ фас ташыд'ен (// ташт'ен, ташен) адам, арабасынен. Тохтатыйлер ону:

— Анда т'итийси?

— И! Фас алыш т'итийим.

— Ах, тохтал-э! — тохтатыйляр ону. — Биз сени т'ийиндириээк аст'ер урбаларынен (// саа т'ийиндириээк ғенерал урбасы) тэмиз дэ, бир дэнэ иапайых сени ғенерал. Т'ирерик түт'ана. "Абу мал т'ечий им бизе?" — дэп сорарых биз саа. Сен тээк башын салла. Бир ший дэ айтма. Биз алыш коттээрлик марышнаа, т'еэрик, бир ший даа стэп алышых түт'анжыдан. Не хадар сорарых, о хадар башын салларсы. Ондан сон, биз т'итт'ен сон, сен халырсы түт'анчеэ. Сен айттырсы олара т'им олғаныны. Олар сендэн бир ший дэ алмазлар. Ондан сора бу хадар да ахчи саа биз вериик. О четэ саа бу хадар ахчи. Хайль олуу бу адам.

Аман коттүүрүлөр ону бир чохрах башна. Йувай о, эллериини, бетини. Т'ийиндирийлер буна ғенерал урбаларыны, отруй маршынаан ѿгүне, шоферин йанна. Тах түт'анын ѿгне тохтайляр.

Аман марышнадан түшт'еннен бунун эллериinden тутайляр, холтухларындан, алый т'еийлер түт'анчеэ, бүйүк т'ибик.

Э! О йана бахайлар, бийана бахайлар. Буна сорай т'ибик блар. Ондан сон дийлер түт'анжийе:

— Абу маллары верин абрада, көреэк.

Түт'анжи да алый, хойай маллары ѿгне. Олар ачайляр буна харшы:

— Абу маллары алаах? — йерала сорай. — Алаах мы? — ғенерала сорайлар.

— Ага, — дэди.

И, ташыйляя бири булары. Даа стийлер түт'анжыдан, бираз ший даа. Эп гүзель шийлер, эп гүзель шийлер. ѿле дэ ташый обалайляр марышнайы. Чыхай т'итийлер. Алыйляя марышнайы, т'итийлер. Көчүрүй т'итийлер. Түт'анын малы т'итти. Халый мындачээ бу, фас ташыд'ен адам, пайынжына, т'ийимни.

Э, түт'анжи дэ бахай эбет — олар т'ирмей. ғенерал отруй.

— Йа ахчисин верин, пожалуста.

— Йа наз ахчи верейим сизе? Мен ѿзүм фас ташыд'ен адам.

— Нас фас ташыд'ен адам?

— И штэ, фас ташыд'ен адам мен. Олар раст'етирди мени йолда, туттлар, дайандырлар кокүсме түфек, айттылар: "Т'ийиндирик биз сени ғенерал урбасынен, сен тээк башын салла, артых бишний дэ солеме". Т'ийиндирилдер маа бу ғенерал урбаларын, айттылар, шо беле этмесен, биз сени ѿльдүрүк. Мен салладым башымы. Йүклемдер марышнайы, аллар т'иттлер. Мен халдым бырада штэ. Не дэ ахчи верийим сизе? Мем ахчим йох. Мен фас ташыд'ен адам.

Э! Чапушуй блар, аглашыйляя! Чыхары чыхты — т'имсе дэ йох, марышна да йох.

Т'елий милиция да. Олар да тахымжы да билий буну, т'им олғаныны. И, напажаҳлар? Йа тапайляр мы энди? Хырсыз да анда? Архадан о йана т'итти.

Сойунуй бу фас ташыд'ен адам да, т'ийий ѿзүй аяфлы урбаларын да, хайтый эве.

Кисле

Б.І.Тимашов

Й АХЫИННАШЫЙ Хртоз барыйам. Азырлан-маа т'ерек эбет. Бöкенем дэ айтый т'елине:

— Айда, — дий, — йапаах картопля уну да.

И, отруйляя онда. Бүтён иеже хырайляя картоп. Казанокчеэ хойайляя тындырмаа ону.

Бүйүк бабам да халхай эрт'ен. Хышта. Декабрьчеэ эбет. Эрт'ен суйя вармаа т'ерек. Алый бу казанок, бахай — ичне су вар. Кötэрий атай о суйу — казанок йене ағыр. Биший даа вар онда.

Алый т'итий ѿзене. Аз чыхарый казанок беле, эллериине ѿвумай. И, хыдыйрый тапай бир дэнэ хорай, хаты ший, башлай ону хырмая. Хырай-хырай штэ ону. Йахшы эллери дэ бузлаан. Ама казанок тэмизлий. И, тэмизлий, чайхай, ѿвай — казанок гүзель. Толдуруй су, т'елий. Шини т'елине ѿкеленежек:

— И, не хоган о казанокчеэ? Люба, не чамур алай эди йа о казанок чинде? Эллериим сыйырылды, бузлады ону ѿувунжез!

И, Люба да бахай:

— Вай-бай-вай! Т'итти кислелеримиз! Файып олду кислелеримиз!.. Файып олду...

Э, бу дуйай эмен дэ ёзё хабаатыны. Чевирлий дэ:

— Фой-вой-вой! Кисле! Онсуз ола... Кислеси дэ оламаса да!..

Эй, бахайлляр энди, бахайлляр – казанок тэм-тэмиз! Йа азырланыйлар бир даа да. Башлайлар, бир даа ярапайлар картопля уну. Хырай хартбаба да ёкеленмэдэн.

— И, ёле оса, ёле осун.

Ойушуйлар. Хайтый т'еий эве:

— Настык! Йа папаз бильди даа сенин он эт'и күмүш дээнини дэ. Аман айтты!

— Ы! Тахтасыз! О аман бильген им дэ айтхандыр! Сен динне...

— Йох. Аман айтты даа сенин он эт'и күмүш дээнини, аман бильди.

Мокра Тодор

Б.И.Тимашов

БҮЙҮКБАБАМНЕН торуну Миша т'итийлер чөле, сабан сүрүйлер. Бүйүкбабам да сорай торуна:

— Мухал! Сен раметли Мокра Тодору билийси?

Э, Мухал да, Миша да түшүнүй бахай. Ич тэ бильмей эбет.

— Йох, бүйүкбаба. Бильмейим.

— А-а,— хахылдай бу,— ону бирне айтма. Ону мен ёзүм зорна билийим.

Настка

Б.И.Тимашов

ЭЙ, БҮЙҮКБАБАМ стий ёле элик туттурмаа — оғланнарыны эвлендирмээ. Бöкенем дэ дий:

— И, вар папаза, aber эт. Ама он эт'и күмүштэн зийадэ верме!

Бүйүкбабам да т'итий папаза варый:

— Саба хайыр осун, батюшка!

— Ахбет хайыр осун, Никита, ош т'ельдин! Не т'ельдин дэ энди, Никита?

— Энди элик тутмаа стийим – т'ельдим абере.

— Гүзель. Элик осун!

— Йа батюшка, паасы не олур?

— И, паасы он беш күмүш олур, Никита.

— Йа батюшка, о паалыжда да. Он эт'и күмүш осун даа.

— Настка айтты беле саа?

— Эй, йох! Он эт'и күмүш осун.

— Йох, Никита. Азчых азжа тёкерси онда хадэйлере. Ойана бийана чекер – т'елир о эсаба. Йе-не он эт'и күмүште т'еэр о эбет.

Тосуннар

Б.И.Тимашов

ХАРТБАБАМНАР азырланыйлар бир т'ере ярмалыға т'итмеэ. Эт'и оғлунен. Алып т'итийлер бир чифт тосун сатмаа. Харты да алып т'итийлер, шоб араба мыхаат олсун. И, варылляр ярмалыға, тохтайлар.

— Баба, сен мыхаат ол арабаа. Биз вараах, паайы билеэк, айлянаах ярмалығы, паайы билеэк, сора сатарых тосуннары.

И, олар т'итий. Т'елий эт'и адам:

— Хартбаба, хача йа бу тосуннар?

— Отуз беш күмүш,— дий.

— О-о, о пек паалы да. Йа отуз күмүш?

— Йох, олмаз. О ужуз.

— Йа йохтур, хартбаба, энди ахчимиз.

— Э, напайым, балам, олмаса, ону даа?

Т'есе чыхарий, т'есесин ачай, кёрстүй – ахчиши йох. Верийлер буна отуз күмүш. Алылляр тосуннары, т'итийлер.

Э, т'еий оланнар да:

— Йа бабам! Анда тосуннар?

— Йа балам, мен олары саттым.

— Хача?

— Отуз күмүшке.

— Олан-олан! Йа пек ужуз да о!

— Йа ахчиси йох эди, балам, артых.

— Йа оларын паалары штэ элли күмүш! Ёле тосуннар мында!

— Олан-олан! Не элли күмүш дэп айтый?! „Йохтур ахчиси“ – дэп айттым мен саа! Т'есесин дэ чыхардый исан, чевирди маа т'есесин дэ! Тэри-сни алажағым мы?! Йохтур эди ахчиси!

Тазе хыйар

Б.І.Тимашов

БИР ЗАМАНДА, бир харт айтый, аға-хардаш отруйляр. Бири зенд'ин, бири дә ғарип т'ечиний, заваллы. Зенд'ини дә пек зенд'ин. Т'елий вахты энди хыйар жыймаа. Йаш хыйарлар.

— Ан, жыйайым, көтрийим пана бир дэсяток хыйар, чомасам эсаб олур чөлүчеэ йүрмөэ.

Жыйай бир дэсяток хыйар, көтрүй:

— Вахтыныз хайыр осун, пане!

— Ош т'ельдин! Не т'ельдин яй?

— Т'етирдим бир-эт'и дэсяток хыйар сизе, пан.

— Йа балларын ашады мы?

— Йох, пан. Даа бири дә ашамады. Жыйым да аман сизе т'етирдим.

— Пек гүзель о. Аны, Йуван! Т'ель мында-эле!— чағрый эн бүйүк конюгуну.— Йекин харатлары, толдур он чувал боғдай да верин абу адама.

Э, олар аман толдуруйляр боғдайлары, йўклийлер арабаа, йекийлер харатлары, миндирийлер адам да, хайтый эве. И, т'елий. Бир күн йүрүй атнен, эт'и күн йүрүй атнен. Ағасы көрүй буну: "Не? Андан алғандыр бу атлары бу?"

Вахт т'ечий. Сора аға т'ей:

— Йа нас ший беле? Андан алдын сен бу атлары?

— Йа мен котурдём бир-эт'и дэсяток хыйар пана — йекти бу атлары верди, он чувал да боғдай хойду сүтне дә верди.

— Ха! Олан! Мен она йарын площадканен котүрүм!

Верий команда. Жыйайлар бир площадка харт хыйарлар, сүтне дә хойайлар бир хач хабах.

Бахай бу адам: хыйарлар эзлий.

— Йох, хабахлары түшүрүн.

Түшүрүйлер хабахлары. Миний площадка сне, варый:

— Вахтыныз хайыр осун, пан!

— Абет хайыр осун! Ош т'ельдин! Не т'етирдин сен яй?

— Т'етирдим бираз хыйар сизе, пан.

— Пек гүзель. Балларын ашады мы?

— Баллар да ашады, чочхалар да ашады, сыйырлар да ашады. Энди йере атайым. Сизе т'етирдим бир площадка ший.

— Гүзель. Йуван! Ан, т'емда-эле!

Т'елий Йуван.

— Бағлаң бу адамы диреге харшы. Олған хыйары да онун башна урун!

Бағлайляр бу адамы, бағлайляр бу хыйарлары бирер-бирер бунун башындан урмаа. Эй, бетини чевирий, заваллы. Сулар ахай. Чаре тапамай. "Йене жайшы,— дий,— хабахлары түшүрттүм. А то хабахлары да башыма уражах эдлер!"

— Йек арабаны, хайт. Бир даа беле ший этме,— дий пан.

Бардах

З.П.Федорова (Запис С.Н.Муратова)

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен, бир заманда йох эт'ен, бир заманда бир пукана вар эт'ен, онун да бир бардаҗызы вар эт'ен. Пукана да дий:

— Вар, бардаҗыым, тут'ана, т'етир куку.

Бардаҗых т'итий гыдыр-гыдыр түт'ана:

— Түт'анжы, ач хапай!— дий.

Түт'анжы да:

— Нейе т'ельдин, бардаҗыым?

Бардаҗых дий:

— Ненем куку стэди.

Түт'анжы верий она бир бардах куку. Бардаҗых гыдыр-гыдыр т'елий эве:

— Нене! Ач хапай!— дий.

— Не т'етирдин, бардаҗыым?

— Куку т'етирдим, нене.

Нене алый кукулары, ашай. Сора бардаҗызы иене ийберий түт'ана:

— Дынгыр-дымгыр, бардаҗыым, айды, вар, йене т'етир куку!— дий.

Варый бардаҗых тут'анжыя:

— Ач хапай! Ненем стэди праник!— дий.

Түт'анжы верий она праник. Т'итий бардаҗых дынгыр-дымгыр эве.

— Нене, ач хапай!— дий.

— не т'етирдин, бардаҗыым?

— Праник т'етирдим.

Нене ашай олары да дий:

— Вар бир даа, гыдыр-гыдыр бардаҗыым!

Т'итти бардаҗых, т'ельди түт'анжыя:

— Түт'анжым, ач хапай! Ненем иене истэди, куку истэди иене!

Түт'анжы верий какачых. Бардаҗых та дынгыр-дынгыр эве хайтый, дий:

- Нене, ач хапиу!
- Не т'етирдин, бардаҗыхым?
- Какачых т'етирдим!
- Вар ёзене, дал да чых, дал да чых, йувун!

Бардаҗых т'ельди ёзене, далай чыхай, далай чыхай, йувунуй. Сора отруй хайа сүтне, хуруй-хурой, дынгыр-дынгыр хайтый эве.

Питти масал.

Эгир-мүгүр бойну, абур-йубур сырты

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА бир адам, түт'анжи, бир дэхарысы вар. Түт'ан да айырды эвиндэн. Саба адам йий йемек, т'итий түт'ана, ўле дэт'ей, йий, ўене т'итий түт'ана. Ахшама т'елий түт'андан, харынен лафетий:

— Ахыз, мен ўене түт'ана эгленийим. Т'ейилер, алыйляр, т'итийлер. Мем күндэ лафым вар, ишим вар. Йа сен не этийсин эве? Биший дэ эт-мейсин. Отурма даа беле. Ишле сен дэ. Харлар ѡрет'е шлийлер.

— Ишлесем дэ, йа не ишлийим мен? Бишийим дэ йох. Не скүлү, не ўён, не биший.

— Мен саа алым скүлү. Тэк ишле. Безмейсин.

Алый т'етрий бир күнү. Этий скүлү онда. Хары да ишлемеэ бильмей. Алый урчуғу, башлай. Сарай ѡрет'е тайағыны, башлай ишлемеэ. Бурай-бурай, биший дэ олмай. "Ахыз, напайым мен буну йа? Ан, чекийим бир серник, бахайым-эле — наз ишилий?" — чекий бир серник, илиширий ѡрет'еэ — фар-фар-фар! — йанай питий. "Ахыз! Йа не чүн талашайыдым мен буннен! Кётрүйүм ёбүрлери дэ, собачеэ хойайым".

Кётрүй халаны да, собачеэ атай, чекий бир серник — фар-фар-фар! — йанай питий.

— Ахыз! Талашажаам мен! Кёрдүн — нас ишлен!

Ахшама т'ельди шорбажи, сорай:

- Ахыз, ишледин?
- Ахыз, бурдум-бурдум — бурулмай. Чектим бир серник — фар-фар-фар! — ишленди. Халаны да кётүрдүм собачеэ, бир серник таа чектим, олар да — фар-фар-фар! — ишленип битти.

— А! Мен т'етирежем — сен йахажан! — бир шамар харыя.

Хары да ағламсынып чыхты, алды т'ельбери-и, башлады күллери дöгмеэ:

— Сизин чүн кötэк ашадым мен, — дэп сопала-сопала, олар да олду да алтын. Собаан ичи толду халды алтын. Башлады хычырмаа:

— Ахыз! Ахыз! Чых мында! Бах, не вар!

Чыхты, бахай — соба алтын толған. Чектлер алдлар, хойдлар бир яшчык алтын.

Саба халхты шорбажи, йеди йемек, т'итти түт'ана.

Хары да халды эве. Бидаа бахса — сохахчеэ хычырылляр:

— Мева! Мева!

Чыхты: "Ханы да варайым, бахайым — не?" Сорай:

— Не сатайсы? Йа паасы не?

— Хуру. Боғдайнен — толусу толуяа.

Хуру сатайлляр. Ама ахчинен сатмайлляр. Дэгийшийлер заренен, боғдайнен. Хары да дий:

— Йа мем боғдайым йох. Сары-сары томалах ший версем, веэрсин маа хуру?

— Т'етир, бахарых.

Толдуруй бир чанах алтын, кётрүй.

— Э, жижа! Сенин боғдайын олмаса, верийим мен саа бир толуяа эт'и толу.

Алый алтын, бошатый торбаа. Эт'и чанах буна хуру верий. Аман кёчий т'итий. Хачай. О беш ийл да алыш-вериш этип хазанамажа олары. Т'итий.

Хары да т'еий эве, асай хазан, узвар пишрий.

Т'елий шорбажи ўлелик йемеэ:

— Ахыз! Йемеэ не вар йа?

— Йа пширдим дэ узвар.

— Йа андан алдын, ахыз?

— Йа сатыжы т'ечти, боғдайнен толу толуяа верий. Мaa эт'и толу верди. Мен сары-сары томалах шийлери вердим. Бир даа стэдим дэгишмээ, чыхтым мы — хачты т'итти. Заарына стэмеди вермээ эбет.

Напсын адам? Йий йемек. Йатый биший тынмайып.

Даа эртэс күнү базар. Уйаный. Т'итэжек түт'ана.

— Ахыз! Варайым т'етирийим эт, капуста. Пишир бир капусталых.

— Т'етирсен, пишириим.

Варый, алый т'ийий капуста, ёзё т'итий түт'ана.

Хары доғрай этлери хазана, доғрай капустайы, хойай. Чыхай йахар алмаа — ожага пиширежек. Чыхай, бахса — ава пек күнеш, сыҗаш. "Ахыз! Бу сыҗашнен не чүн йахажахтырым мен?! О күнеше харшы да пишер".

Чыхарий хазаны, брахый күнеше харшы. Ёзё дэ т'итий онда — соғаны доғражах, напажах ичери.

Хоншуун көпей чапты, айляный буларын хапусна. Батай хазана, сайлляй ашай этлери. Капустасы халий. Йаланып көпек чыхай. Бу хары да чыхай, бахай хазана, бахса — этлер йох.

— Эт'и көзё патлайжа! Бу ашаандыр этлери!

Т'ирий, алый бир парча юкмек:

— На-на-на! — көпей чағрий. Көпек юкмээ дэ т'еий. Тутай бойундан:—"Ненен бағлайым? Ненен бағлайым? Аға! — адамынын хушағынен бағлай бойундан.— Йа шини анда? Анда бағлайым да, мен буну дöгийим?"

И! Бир йери онун... хазых хахмаа да йери йох! Түт'анжи эбет! Пший дэ йох. Түшний ахылна: "Пёрүпчеэ шарап сахасы вар тапанен. А о тапаа харшы бағлайым мен буну да дöгийим!"

Түшшүрүй пёрүбе көпеги, бағлай тапаа харшы, чыхай, бир дэне тайах, сопа алый. Түшний көпеги урмаа. О да сопайы кötэрий — көпек нас ханғырий! Ханғырғанынен тапайы чекий алый сахадан. Көпек тэ хачай — бир тайах та урамай. О шарап та тэм аххан пёрүпчеэ. Тиздэн шарап олған.

Шини напсын? Пёрүпе дэ түшмээ чар йох — тэм шарап. Түшний ахылна: "Йашчык ун толу. Тökейим ону, чаре осун йүрмээ. Хурусун". Бир йашчык уну ташый, тökий, таптай. "Гүзель. Энди чаре вар чомасам пёрүбе түшмээ!" Ахшамаже ишлеэн, пёрүбү хурутхан.

Ахшама т'ей хожа:

— Ахыз, пишти ми ашын?

— Йа! Пишт'ен! Хоншуун көпей пишиир дэ.

— Йа нас?

— И, штэ. Күнеше харшы браххан эдим. Т'еий ашай этлерини. Мен дэ наз-маз туттум ону. "Анда бағлайым, анда бағлайым?" Бағладым пёрүпчеэ. Сенин саха шарабын тапасна. Чомасам бир тайах урмадым. Тэк кötэрдим тайафы, сопайы, о нас ханғырды да, чекти алды тапайы. Пёрүпчеэ тиздэн шарап олду. Йене йахшы, ахыз, йашчык ун толу эди дэ. Ташыдым уннары да, таптадым — шин чаре вар пёрүпчеэ түшмээ.

— Ах сени, хары! Не олур? Не олаҗах сендэн!— дий, тутай, дöгий харыйы.

Хары да ағлап чыхай хапögнэ. Бахса — бир дэвэ т'еий. Хурыйуна да бир торба алтын жантыржантыр. Аман башлай хычырмаа:

— Ахыз! Ахыз! Чых мында!

— Йа не вар?

— Эгир-мүгүр бойну, абур-йубур сырты бир айван вар.

Чыхай түт'анжи, бахса — дэве. Хурыйуна бир торба алтын бағлы.

— Э,— дий,— бу гүзель ший дэ. Ахыз! Сен билийсин не? Бöгүн харғалар адам ашаан күн. Наз этээк тэ, сағ халаах? Харғалар т'ейежек, ашажах ийсаннары!

— Йа напайых?

— Йат абрада. Мен хапахлайым сүтне тэкней. О вахты олар саа дэгамаз. Мен дэ собачеэ т'ирерим. Хутлурух.

— Йатыйым, ёле оса. Йатыйым.

Йатый. Хапахлай сүтне тэкней, тöкий бир чанах тары мы, боғдай ым онда. Т'еий чипчелер, башлай так-так-так! тат'илемээ. Хары да топлалы — харғалар адам ашайжах!

Адам да о заман дэвэйи öльдүрүй. Хазай бир чухур, кöмий. Ама туйафы халый чыхары. Кöрәмай ону да түт'анжи.

Булары этт'ен сон харыйа дий:

— Айда, халх! Биз хутулдух — харғалар т'итт'ен дэ.

Халхай хары. Адам түт'ана т'итий. Хары да:

— Ха! Эгир-мүгүр бойну, абур-йубур сырты, айы йабан-йабан — чхары халған табан! — бири дэ биший аннамай.

О дэвэ дэ йазыжын дэвэси эт'ен. Волосной йазыжын дэвэси. О йазыжын да бир көзё йох. Йиберий десятниклери, хыдыштый дэвэйи. Эв эвдэн йүрүйлер соруп. Бу харыйа да т'еийлер:

— Жижа яа! Беле-беле дэве т'емеди ми сизе?

— Бильмем. Эгир-мүгүр бойну, абур-йубур сырты, айы йабан-йабан — чыхары халған онун табан!

— Не? Не айтый бу хары? — биший дэ аннамай. Хайтыйляр.

Артых бир йердэн бир түрлү абер йох. Варыйляр йазыжыя, дийлер:

— Бирер-бирер олған эви йүрдүк. Бир йере биший тапмадых. Штэ бир хары беле айтты.

— Ан, варын, чағрын о харыйы, т'есин дэ.

Т'ельлер, о харыйы чағырдлар. Варды.
— Аны, жижә, Не сөлийси йа сен? Сен дэве
кёрдүң нүй?
— Бильмем. Эгир-мүгүр бойну, абур-йубур сырты,
айыы йабан-йабан — чыхары халған табан!
— Йа нас ший о? Не вахт олан ший о?— сорай
языжы.
— Сенин көзүн харғалар не күн тат'илеп чыхарды,
о күнү олан ший.
— Хувун ону, олмасын! Атын бу хары чыхары!
Öле дэ тапылмаз даа дэве. Бунен дэ битий ма-
сал. Беле шийлер. Хысха сёледим.

Йыбран

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА вар эди
бир заманда йох эди
вар аллах эди,
йох шейтан эди,
дэве дэллал эди,
мышых судя эди,
хаплы-хуплу баҳалар,
дэриадат'и балыхлар
т'ир тутханнар т'итмеэ,
хызылары йола халдырмая.
Кöбетэйи хойдум собаа,
фильтиги хойдум собаа,
узандым күрекнен алмаа —
хырылды күргегин сапу,
фыр-фыр! этти Костаан йүрги.

Бир заманда вар эди хартын оғлу Йыбран. Бир
хартын ўч оғлу вар. Эн кичии Йыбран. Т'еллер он
иедишер он сет'изер йашна оланнар.

— Эй, агалар,— дэди Йыбран.— Не отраах эве
биз? Чыхаах, ёзёмүзе хысмет эраах.

Э, т'иттилер. Алдылар торбаларын, т'иттилер.
Йүрдлер-йүрдлер-йүрдлер, вардылар бир бүйүк кöпүр
башна. Кöпүр. Т'имсе йох. Бир эвҗигез вар.
Т'ирдлер эвчээ — т'имсе йох.

— Агалар, отраах бырада бир ўч күн. Бахаах,
т'им хатнай бу гүзель кöпүрдэн. Бöгүн ахшам,—
дэди бүйүк агаа,— сен отур, бекле. Йухлама. Биз
йатаах.

Йатталар былар эт'иси. О бүйүгү т'итти кöпре,
отруй. Түштү кöпүр түбүне. Бахай. Саат бир эт'и-
же отурду — бири бир йере йох. "Ах!— дэди.— Бу
кöпүрдэн т'имсе хатнамай. Мында биший дэ йох.

Т'иттийим йатайым“. Т'итти, босамахлар сүтне
йатты.

Уйанды бир йухудан кичиги, Йыбран. Чыхты,
бахса — аға йухлай. Сииди он башна, т'итти. Вар-
ды, кöпүр түбүне отурду. Чох т'ечмеди — бир дэне
гүдүрдү. Даа бахса — не? Ўч башлы аждэр отурған
атынен т'еий. О да, аждэр, дуйду: "Мында адам
вар,— дэди.— Т'имин чареси вар мында т'емеэ?"

— Т'им сен?— дэди.— Бында т'есе, бир дэне
хартын оғлу Йыбран т'елир, о да даа йаш.

— Йаш та оса, о мында,— дэп чыхты Бучух.

— Э, не стийси? Не т'ельдин?

— Не т'ельдим? Бильмээ — т'им хатнай бу кö-
пүрдэн?

— Ну, мен хатнайым. Йа шини мен сени öльдү-
рүйүм т'иттийим.

— Йох,— дэди,— баштан атыш, сора тутуш.
Башлаа дöгүшмээ.

Башладлар дöгүшмээ. Йенди бу. Ўч башын да
т'ести аждэрин. Алды аждэрин атыны, кötүрдү,
хойду аранчеэ. Öзү дэ т'ирди, йатты, йухлады. Са-
ба халхтлар ўчү дэ. Сорай бу бүйүк агаа:

— Сора, аға! Не кёрдүң сен? Отурдуң харавлу.

— А! Биший дэ йох эди. Биший дэ т'емеди. Би-
ший дэ кöрмедин. Йағмурчыхлады — мен дэ о
саат т'итмедин кöпүр түбүне — сландым азых.

— Э-э-э, маана йох, аға. Айда! Т'итээк даа йола.
Йене т'иттилер. Чох ум т'иттилер, аз ым, алтай бир
күз ўм? Вардылар — бир дэне күмүш кöпүр. "Йа
бунда да не? Т'им хатнай бу күмүш кöпүрдэн? Бу-
ну беклемээ т'ерек". Эв вар йене, аран вар онда.
Т'ирдлер эве — т'имсе йох. Раатландлар ахшама-
же. Ахшама да дий бу:

— Ортанжы аға! Бöгүн сен харавлу отур.

— Э, отурум.

О т'итти кöпүр түбүне. Блар йатты, йухлайлар.
Отурду о saat он эт'иже. Не? Бири бир йере йох.
Айлянды т'ельди йене. Хорхай орада ятмаа.
Т'ельди йене, босамах сүтне хойду башын, йухла-
ды. Ама хартын оғлу Йыбран билий: "Мында би-
ший-биший олажаах. Т'ерек öзмэ т'итмеэ". Чыхты,
бахай — аға йухлай. Т'итти. Варды. Отурду кöпүр
түбүне. Бидаа бидэне гүдүрдү, хараныхланды о ха-
дар, бүйүк гүдүрдү! Бидаа бахса не бахсын — бидэ-
не атлы т'елий. Т'еле т'ельди. Тарс-ажах! тохтал-
ды ат кöпүре.

— Нас ший беле? Йосам мында адам вар ым?
Йа ама т'им олажаах мында оса — хартын оғлу Йы-
бран. О да даа йаш.

— Йаш та оса, о мында,— чыхты бу.

— А, яа не хыдырысы сен? Мен сени ёльдүрүйүм.

— Йох,— дэди Йыбран.— Атыш бабаан котне осун. Т'емда — тутушаах.

И, штэ. Башладлар дöгүшмөз. Буну да ѹенди. Оон да атын алды, котурдю ѹене, бағлады аранчөз. Йатты, йухлады сабалых. Халхтлар саба. Сорай афас:

Не олду, аға? Не көрдүн?

— А! Тэк отурдух беле. Биший дэ йох эди.

Өле оса, бизе мында энди отурмаа т'ерекмий. Т'иттээк.

Т'иттлер. Т'иттлер бир йол даа. Вара-вара вардлар бир алтын копүре. Йене эви вар, араны вар, эр бир шийи вар. Т'ирдлөр — т'имсе йох.

— Ах!— дэди.— Бунда да т'ерек отурмаа, бахмаа — бу алтын копүрдэн т'им хатнай? Сиз, ағалар, ратлан, ама йухламаң. Мен дэ асайым хамчии... Йухламаң — козетиң абу хамчии — бет'им т'ерек этэр мaa — брахырсыз йере.

Бу т'итти копүре. Ағалар да йухлады халды. Хамчи дэ асылы туруй.

Даа т'ельди вахыт. Т'елий энди йеди башлы аждэр. Т'еле-т'еле т'ельди. Шарт-ажаң! тохталды да копре ат. Т'итмий артых.

— Нас ший мында? Йосам адам вар ым? Яа адам олуп т'им т'ейежек мында? Т'есе, хартын оглу Йыбран т'ейежек. Ама о даа пек йаш.

— Йаш та оса, о мында,— дэди. Т'ельдим.

— Не стийси сен? Нечү т'ельдин?

— Не стийим? Сөннен женклешмөз стийим. Бильмөз стийим — т'им хатнай бу копүрдэн?

— Ие!— дэди.— Мен сени хулағын хадар парча этэрим шини!

— И, атыш бабаан котне осун. Т'ель тутушаах.

Э штэ, йапуштлар. Башладлар дöгүшмөз. Бу алый уруй аждэри йере харшы — бельнеже т'иттий аждэр. Аждэр алый уруй буну — о кокүснөже т'иттий. Олесе, аждэр мындан хуватлы чыхты. Талаштлар, талаштлар. Бу энди йенилежек — дуйай. Аждэр дий:

— Олан, тохтал! Бабаа ны ишлийисин — бу хадар дöгүшнийсин! Отураах бир т'еф эттээк. Сора халхарых, дöгүшүрүк.

— Э, отраах, — о шаный, аждэр: буну ѹенежек.

Отурдлар, азчых раатландлар.

— Айда, халх.

Халхтлар, ѹене йапуштлар. Башладлар дöгүшмөз. Тоз-туман котурдлар. Олмай биший — ѹенамай аждэри. Онда да, эвчеэ, хамчи шатыр-шатыр

ойнтай. Т'имсе дэ алыш брахмай ону йере. Сора хырды мыхын — түштү хамчи. Зырлады т'итти. Хамчи дэ т'ед'енинен буун эльне башлады бу аждэри хамчилемеэ. Өле дэ йыхтырды ону, ѹенди. Т'ести онун йеди башын да. Алды он атын да, котурдю, бағлады аранчөз, йатты, йухлады.

Саба халхтлар.

— Ағалар,— дэди.— Йолжу йолуна йарашиб. Айдан, т'иттээк аман. Йайан стэмейим т'итмөз. Абу аранчөз мем харавлуғум — маа осун хысмет, не дэ оса арана.

Ачтлар хапиу, бахса — бир дэне гүзель ат. Бунун аты — аждэрин аты. Хуватлы! Тохатлы! Минди ата:

— Айдан, ағалар, шини мем ардымдан.

Хайтыйлар йери. Т'елийлер бу күмүш копүре. Онда да дий:

— Абу да сен харавлуғун. Не дэ чыхса аранчиндэн — сенин.

Ону да ачтылар. Йене аждэрин аты чыхты. Алллар ону да — ортанжы аға минди. Ондан сора сүфтэт'и копүре вардлар. О аранчөз дэ энди эн бүйүк ағасынын хысмети чыхты. Миндлер энди ўчү дэ, атландлар, т'иттийлер.

Чох ум т'иттлер, аз ым т'иттлер — бидэне уба көрнүй. Йыбран дүйдү:

— Ағалар, аны, түшүн атлардан, эд'ерлери гүзель сыхын, тапхырларыны. Абу уба сүтүндэн ханғырып т'итсек, биз хутлуюх. Т'ечмеэн осах, биз ўчүмүз дэ ғайып.

Сүфтэ бүйүк аға ѡгне т'иттий. Он аты эпсиндэн чаресизже. Нас ханғырыды — ханғырганнен түштү убаан ортасна. Батты т'итти убачеэ. Эт'инжи аға да ѹене ханғырып атты — о да түштү убаан ортасна, о да. Бу, нас йалата верди хамчии ата, нас ханғырыды — атты да обайы т'ечти. Бир даа уба йарылды — дин! — ортадан ағалары чыхты, сағже. Уба да не? Уба дöйүл о. Өле бүйүк хары. Бу аждээрлерин аналары эт'ен. Башлады ардларындан хувмаа:

— Ну, дэди, — мен сизи тутарым.

— Э, тутсан, тутарсын.

Олар хачай — о хувай. Ама тутамады.

Вара-вара вардлар бир дэне чухура. Дэрэн чухур. "Нас шийдир бу? Не варды мында?"

— Ан, ағалар. Йиберин мени дэ. Бағлан арханнара, йиберин мени...

Йох!.. Баштан бүйүк ағасына дэди:

— Ан, түш, бах абу чухура — не вар?

Бүйүк аға түштү, иибердлөр бираз – башлады хычырмаа:

– Йандым! Чекин! Йахай! – Чектлер аллар.

Сора эт'инжи аға түштү. О да түшамады түбүн. Бу энди сонуна дэди:

– Аны, бағлан мени, ииберин. ”Йандым“ дэсем, хычырсам, о хадар даа ииберин мени.

Бағладлар, иибердлөр.

– Йандым! Йандым! – хычырий. – Булар о хадар даа иибердлөр.

Түштү. Башлады т'итмеэ. Эпчиин бир – йерин йүзне йүрүй. Йүрдү-йүрдү, тапты бир эвжигез. Т'ирди о эвчеэ. Бахса – бир хартана отруй. Селам верди, селам алды. Пукана түкүрүй дэ – амур басажах, пита йапажах.

– Иа нас ший беле, пукана? Иа су йох ум?

– Иа бизе – бир жан вермээн су алынмай. Бир дэне аждэр пет'итти бу суйу – жан стий.

– Аны, вер мaa бардаын, мен варып т'етрийим су, – дэди. Алды барда, т'итти.

Варды, отруй. Бидаа йетишти аждэр:

– О! – дэди. Бөгүн мaa хысмет бүйүк түштү. Гөрүйсүн – нас балабан адам вердлөр мaa? Хысмет. Буннен мен тойарым.

– Йох, – дэди Йыбран, – Тыйылып ёлёрсүн, мени йутсан. Мен сенин шини тэрини сыдрым.

И штэ, йапуштлар. Ёльдүрдү даа бу аждэри. Алды оханен су, т'етирди хартанаа, бардаын сүнүн.

– Вай, балам! Не хадар хуватлы адам эт'енсин! Мында бири дэ ону юнамады, сендэн файыр. Мен саа, балам, солейим биший. Саа хысмет вар мында. Мен саа верийим абу чанахнен бир чанах боддай. Чых, айлян-а – бир даг вардыр. Дағын башна ёле гүзель юешильлик. О юешильлигэ вардыр... ўч тэне гёгержин т'еэр. Олар т'елий орада отламаа, су ичмээ. Сен абу гёгержиннери тутму[ш] осан, чомасам бир дэнесин, одур сенин хысметин.

Алды чанағын боғдайыны, т'итти. Кötүрдү, токтү пукана айтсан йере, сахланды ёзү дэ. Отруй. Бир даа т'ельдер ўч тэне гёгержин, башладлар сайлямаа бу боғдайы. Пур-плар! – хахынлар, башладлар ойнямаа. Ойядлар, гыдырланлар, олдулар ўч тэне хыз. Бир бириндэн гүзель хызлар. Шини дэ юнене башладлар гыдырланмаа, юнене гёгержин олуп учажахлар – варды, йапушту, даа бирни тутту.

– Вай, аға, – дэди. – Иибер мени. Не стийсин, ону верийим саа. Тэх мени иибер. Мен саа бүйүк ярдым этэrim.

Түшүндү Йыбран. Бу йалварый.

– Ииберийим, – дэди. Ииберди. Учлар т'иттлер.

О т'ельди юнене пуканаан эвине. Отруй. Бидаа ўч тэнэ хапу, пуканаан. Пукана дэди:

– Аны, балам, ачын абу хапу, бах – не вар?

Ачты, бахты – бир дэне гүзель хыз. Дүнья гүзели. Бахты – алдьи бу тутан хыз. Сора дэди, бу хыз:

– Сöле, не т'ерек саа?

– Иа не т'ерек? Биз чыхтын хысмет хыдырмая. Штэ, сен т'ерек эдин – таптым. Шини, – дэди, – я мени агаларым да вар. Олара да т'ерек.

– Олары да яапарых, – дэди хыз. – Штэ, мем жижжаларым вар. Тапарым чаресни – учар т'итэрик. Ма мем ханатын саа. Варых юнене о чухур башна. Орада баштан булары иибер тэпээ. О хызлары. Эн сонна да мени ииберсии. Өзүн чых. Сора мени чыхарырсын.

– Йох. Мен баштан сени ииберим, сора ѿзүм чыхарым.

– Йох, юх! Ёле олмаз. Ёле белаа оғрарыз.

– Оғрасам да мен, сени брахмайым ѿзүмдэн сорая.

Вардлар чухур башна. Бу юнене хычырий ағала-ра:

– Аны, ииберин арханы!

Иибердлөр арханы. Бағлады бир хызы, ииберди тэпээ. Сора ѿбүрнү. Сора башладлар эт'иси эришмээ. Хыз да дий буна:

– Сен чых! Мен чыхарым!

– Йох, – дий, – мен сени халдырмайым сонуна. Сен чых. Сора мен чыхарым.

– Ёле оса, ёле осун.

И штэ, бағлады, ииберди хызы тэпээ. Сора версе, онда ѿзү бағланды. Мында энди агалар тэпелеший хызлар ўчён. Хызлар бир бириндэн гүзель. Ахыр-сону барыштлар:

– Бу мем олажах.

– Бу да мем олажах.

Ачан да чыхты ўчёнжү хыз – бу да эпчииндэн гүзель – башладлар юнене тэпелешмээ: эт'иси дэ буна стийлер. Тэпелеший-тэпелеший. Сора дий бири:

– Иа тохтал. Иа хардашым чыхса, верир им ону бизе? Олесе, айда! Т'есеэк арханы, халсын онда.

Т'естлер арханы. О түштү юнене. Алдылар ўчён дэ, т'иттилөр, хызларын ағалар.

Йыбрана да бу гёгержин-хыз верд'ен эди ми о ханаты? Бу айлянды, варды йене, тапты пуканайы:

— Пукана,— дэди,— ограйдым белаа. Беле олду. Йибердим нышанннымы. Мен халдым йене мында йене, иер түбүне.

— Хорхма, балам. О саа биший айтмады мы?

— Не чүн айтмады? Ханатын верди мaa.

— Э, ёлесем, хорхма. А шин мен сени йапайым гёгержин.

Алды о ханаты, туташтырды, септи бунун сүтне күльнү — олду бу да бир гёгержин. Учту чыхты.

Чыхты чухурдан. Варды эвлерне. Бахай — мында энди дүгүн хурайлар агалар. Э, бу да ѿтишти дэ. Алды ѿзү нышанннысны, агаларна да олары, хардашлары. Эвлендлер. Бүйүк той-дүгүн йаптлар. Даа бүгүн дэ шарош, аллеим, айынмадлар. Дэ битий масал.

Тылсымлы тайах

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА бир адам, хары-хожа т'ечинилер. Түшт'ен ахылна т'ийик эти. Хуш эти, т'ийик айван эти. Варый, ѿкий талет'еий, алый хазан аяах, йахар, кёпеклерини алый йанна, т'итий ава.

Йүрүй, йүрүй, йүрүй, бир йере пший тапмай, урамай. Энди адам дий:

— Биший штэ стэсен, не чүн олмайдыр йа? Йекейим талет'еий дэ хайтайым.

О да башлады ѿкмэе — чыхты бир т'ийик чапи. Эчки. Э, кёпеклери хамалады, сардлар туттлар. И, алды.

— Буну,— дэди,— сойуп этинже беклемем мен. Т'есийим бир аяын, алайым атايым хазана да, пишсин. Ашайым.

Т'ести аяыны, бирни, сыдырды аяы, хойду атты хазана. Хазан галдыр-гулдур хайнай.

— Ан, энди бахайым, пишт'ен ни?— дэди.

Ачты. Тэк хапы ачханынен — атылды чыхты аяах, чапи хачты даа тирлип. Олан:

— Не ўчүн олмалыдыр йа бу? Не бүйүк фасыл бу! Хайтайым,— дэди.

Хайтты. Т'ельди, харыяа айтый. Харысы да дэди:

— Ахыз, напайс сен, ону мaa айтыв? Мен сенин лафларын сыдыргы да штийим. Абрада четэ йынамдар эфенди вар. Вар она, сёле.

— Э! Варайым.

Варый, тапай о йынамдар эфенди. О да, бир эшек, бир хатыр йеккен арды-сыра, арман басай гүдүр-гүдүр.

— Йа мен саа т'ельдим, йынамдар эфенди! Мaa беле-беле фасыл олду.

— Тохтал. Ёйле олмай. Аны, йардым эт — тобан алаах. Ондан сора отурух, лафетирик.

— Йахшы.

Алдлар тобан, отурдулар, лафетирик.

— Йа бөгүн вардым ава штэ. Ёле олду, беле олду. Эчки, чапи тирлип хачты хазандан.

— Э! Сен мaa фасыл сёлейсин! О фасыл ым? Мен сёлейим фасыл да, сен динне.

— Сёле. Ама гүзель дэнэ,— дий.

Башлады бу йынамдар эфенди сёлемеэ.

Бир вахытнен,— дий,— мем харым пейдэткен ѿзне ойнаш. И, о эбет бир т'ере тутулуй. Т'ирдим ичери, бахайым — эт'иси ойнайлар. Мен т'ирд'е-нимнен бу ойнаш халхты, бир тайах урду мaa — гыдырландым т'иттим хапётгне, олдум бир кёпек. Хара кёпек.

Напайым эбет? Кёпек мен. Эр бир ший аннайым, эр бир ший билийим. Ама анда варайым? Йатыйым хапётгне. Йа олар да эт'иси т'ечинийлер. Этлерин ашайляр — т'емин мaa атаялар, кёпеге. Э, мен оннен ашамаа олурум мү? Мен т'емик ашамайым эбет. Т'имердэ аяахларын да сыйпайлар мaa, эве т'ирийлер. Ама биший этмеэ алым йох. Кёпек эбет мен.

Түшүндүм-түшүндүм. Не олажах? Не — ачтан ийбережем хапия? Алдым башым, чыхтым т'иттим. Вардым чобаннара. Бир йаш чобан дий:

— Олан, не гүзель кёпек бу! Шини мен буну тутму[ш] осам да, бу, жанавар да боғар,— дэп айтый.

Мен йахыннашыйым. О т'елий, пийазлай, мaa ѿкмек верди. Мен ашайым. Бу т'ельди, тутту бойнумдан — мен афурмайым. Чыхарды белиндэн хуша, бағлады мем бойнума. Алды мени хушаңнен, йүрүтүй хойунна. И, брахмаа да хорхай эбет мени — хачар, дээн. Анда хачмак? Энд'ерим мен ѿкмек ашадым — бу мени бахар, дэп айтыйым. Сора, ахшама, отава варды. Онда Ѽбүр чобаннар вар.

— Көрүйсү мү, аяахташлар, мен нас кёпек таптым? Бу кёпек бизе жанавар да тутар, аллеим. Гүзель кёпек.

Йахшы. Бир йере жыыйлған сон бир йемек баҳтлар, пиширдлер бир хазан эт. Бу, мени тапан шорбажи, маа чыхарды эт'и парча эт верди, парча өкмек верди. Мен этлерини ашадым, т'емиклерини ашамайым эбет.

— Олан! Не сейирли көпек бу! Этини ашай, т'еминин, адам т'ибик, брахый.

Йүрүттү энди бу мени. Мен дэ хойуну кругомна айляныым, сыдырғы да. Энди бошады мени. Он йанна варып йатыйым.

Күннердэн бир күн, бир йеже баҳайым — эт'и ярых т'еий, атеш көрнүй. Жанавар. Сечтим. Напайым шини? Давранайым. Мен, эбет, адам да осам, көпек олдум. Мен, бет'им, бу жанавары боғарым, дэдим. Эй, йахыннашты — на-ас ханғырдым да, миндим бунун сыртна, на-ас бастым тишлери — боғдум жанавары! Йибермедим хойуна. Йаттым йанна. И, шорбажи дэ зар йухлаан о т'ерреттэ. Халхты, хычырий:

— Нах-нах-нах!

Мен вармайым. Башлады кругомна йүрмөэ хойну. Т'ельди тапты мени — мен жанавар йанна йатыйым. Жанавар да боғулған.

— О! Штэ көпек! — башлады хычырмаа архадашларна. Олар да т'ельди. Көрүй.

— Штэ көпек! Буну т'ерек ии бахмаа.

Башладлар мени баҳмаа. Өзлери не ашай, маа да ону ашатыйляр. Мен т'ечинийим шин! Ии т'ечинийим!

Бир падшаан да баласы олур эт'ен. Ич тэ саф халмай. Доғду — боғайляр балайы. Падшах та — бүйүк адам да эбет — олган фалжылара, анылма адамнара лаф этий, сорай... Фалжылар да дий:

— Бенсиз, бийазы йох эт'ен хара көпек... Бенсиз — будур бир йерне бийаз олмасын. О тэк хутарса, хутаражаах балайы, дээн.

Падшах та йиберген өзү хызметт'арларыны, хыдыртыйляр көпек.

Т'ельдлер, таптлар мени. Мем бир йерме бир бийаз тэлим, сачым йох. Сим-сийя. Йанаштлар чобана:

— Көпеги биз алажаах, падшаан эмиринен.

— Көпеги алышыз ама... Йа мен ону ич тэ стэмейим вермеэ.

— Нас да оса, падшаа варып айтсах, йиберип алдыражах! Шорбажи ѿльдүрүп тэ алыр.

— Ёле оса, напайым?

Аллар. Аллар мени, т'иттлер. Кötүрдлер падшаан эвине. Чыхты падшах, көрдү. Напажах эбет? Алды, тёшеди бир йайужығаз атып бийянна. Йаттым мен.

Эт'и дэне пукана — бала доғажах та — олар йанна, падшаан харысын. Энди олуй бала. Алыйлар балайы. Мен йатайым хапу йанна. Бала олған сон блар севинчтэн азыхч ичтлер, пуканалар, шарошландлар. Йухладлар халдлар. Мен отруйум.

Бидаа баҳайым — пенжере ачылый. Ачылды пенжере — көрүндү башы — жаду хары. Т'ирежек, балайы боғажах. Йапуштум боғазна. Йапушханымнен:

— Брах мени,— дэди.— Мен саа т'ерек этэrim. Боғма мени. Бир даа эвал осун падшага, бала дэгмек. Бир даа йуртуна басмах.

Брахтым. Богмадым.

Саба халхты падшах, т'ирди зала, баҳса не баҳсын — бала пешиге йатый. Севинд'енинен т'ельди, мем маннайымдан өпий, көзүмдэн өпий. Севиний.

Бала да бир ай — эт'и ай олунже баҳтылар мени гүзель! Падшах севинд'ен дэ:

— Не этийим бу көпеге? Бу шини адам оса эди, мен буна йары падшахлыым веэр эдим. Көпек эбет. Напайым мен буна? Айда, йиберийим мен ону өзү ална: анда стий — онда т'итсин. Ама беле йибермөэ стәмейим — батырыым о көпеги алтына да, ёле йиберийим. Батырлар мени алтына, йибердлер. Жангыр-жунгур! Мен дэ севинип т'иттим эве. Т'ельдим тэк хапуяа — көрдү хары:

— Нах-нах!— чағрый. Бир тайах урду — жангыр-жунгур! төкүлдү алтыннар. Сора бир тайах даа урду — гыдырланым т'иттим, олдум бир дэне пупуп.

Напайым мен шини? Олдум бир пупуп эбет. "Пу-пу-пу-пу!" — хычырий саба-саба — о штэ, ёле. Анда варайым эбет? Пупуллар, билийим эбет, йапу тэшиине отруйляр, уяя йапайляр. Вардым мен дэ бир йапу тэшиине, сохулдум, йаптым уяя. Орада йатып халхайым. Ачтан ѡлжем мен.

Сора бир күн олан баллар йизлендлер, көрд'еннер мем т'ирд'еним уяа. Сохулду бири, йапушту, чекти алды мени уяя чиндэн. Э, севинч тэ! Бу бир эт'и-үч бала бағладылар аяғыма бир-эт'и чул, йиберийлер — учайым. "Кötэрильдим", дээндэ наз чекийлер йипи — вал-пажах! түшийим йере. Бащма эсим халмады: йебертэжек баллар. Хутуламайым. Напмаа т'ерек? Т'ерек т'итмөэ. Арман хайаа. Онда бала йох, онда пупуллар чох. Варайым олара. Учтум т'иттим.

Вардым арман хайаа. Илиштим онда бир таш түбүне, отруйум. Йежеэн вахытна бир дэне хонушмах. Чалайляр ченгарби. Дүгүн алхы ойнай, о харер. Йахыннаштлар. Мен хорхумдан напайым? Хычырдым даа: "Пу-пу-пу-пу!" — ўч т'ере хычырдым. Бир даа баҳайым — бир шамар мaa бири! Гы-

дырландым, халхтым — анадан доғма адам олдум. Адам олдум, бахайым — бу жәду харысы мем йанымы. Сорай:

— Мени боғған осан, адам олажақ эдин ми сен?

— Йох.

— А штэ мен саа т'ерек эттим — сени адам йаптым. Ма бу тайы да, вар эве, бирер тайах ур, ондан сора өзүн билерсин, не этмеә т'ерек.

Э! Алдым о тайы, т'ельдим эве. Баштан ойнаш чыхты — бир тайах она! — олду бир эшек. Соңа хары чыхты — ону урдум бир тайах! — о да олду бир хатыр. А штэ, көрүйсүн? Йектим дә бögүн дә арман басайым оларнен.

Битий масал.

Падшаан хулахлары хатыр хулах

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА вар эди, бир заманда йох эди, бир заманда бир падшах падшахлық этэр эди. Онун да хулахлары хатыр хулахлар эт'ен. Шоп т'имсе көрмесин, бильмесин онун хулахларны, т'ийи халпақ эбет. Ама ёст'ен падшах сахалы, башы — хырхылмаа т'ерек, траш олунмаа т'ерек. Чағрый бербержи. О ону хырхай, траш этий. Ондан сора о бербержии йибермий, ѡльдүрүй.

Бир-эт'и афта т'ечти, бир бербержи даа чағрый, ону да ѡльдүрүй. Оnda падшага варан бербержи бири халмай. Ёльдүрүй.

Бир ғарип харыын да бир оғлу вар. Ғарип хары. Олан да йаш. Анасы дий: "Нас зенаат верийим мен буна? Айда, траш этмеә ѿгренсин. Бербержи олсун". Ёгрений бербержи.

Баштай ишлемеә олан. Чох арасы т'ечмей, т'елий буна абер. Падшах чағрый буны да. Бу да т'иттәжек падшага.

— Ана, вер мaa дуваны — т'иттейим падшах траш этмеә. Оnda варан хайтмай. Сен дуваны версен, бет'им мен хайтырым.

— Верейим, балам,— дәп анасы верди она дувасыны.

Селамнашты анасынен, т'итти. Варды, т'ирди падшага, селам верди, селам алды падшах. Башлады бу. Падшагы хырхты, траш этти. Падшах буна сорай:

— Көрдүн нү?

— Көрмедим, падшагым.

Падшага да беле бир дә айтмады бербержилер.

— Вай, балам, сен пек ахыллы бала. Көрмесен, мен сени йиберийим эве.

— Мен,— дәди эриф,— көрсем дә, көрмедим олуй. Мем ағзыдан лаф чыхмай.

— Гүзель, балам, хайт. Ама шитсем биший-биший, чағрыйым аман да башын т'есийим сенин!

Хайтты оғлан. Олан чыхханынен ардындан осаат йисаннар тахылды (бирнин оғлу, бирнин хожасы хайтмады эбет):

— Бизимкилери көрмедин онда? Сен нас хайттын? Йа бизимкилер анда?

— Көрмедим.

— Йа падшах нас?

— Бильмейим.

Беле дә хайтты эве. Т'ельдиアナスナ. Анасы да севинди, шо саф хайтты.

Т'ечти бир йыл. Эт'инжи йыл башланды. Олан пек азай, халды чубух т'ибик энди. Йүрмәә дә алышасы халмады. Анасы сорай оғланы:

— Оғлан, не вар саа, оғлум? Сенин йосам бир йизли ағрын вар мы? Сöлемийсин. Сен эвленжеән энди — ўйрамайсын. Сöле, балам, не вар саа?

— А нам, мем бир сырым вар.

— Тохта, балам, сöлеме. О лаф — торғай: учар т'иттәр. Анаана да шанма. Мен сенин доғру анан, ама чаре йох маа да шанма. О чыхар мейдана. Мен дә, доғру анан осам, саа йардым эттейим. Сен, балам, вар бир дағчеә, т'имсе олмасын, дәрен даға вар, хаз бир дәне бүйүк чухур, дәрен, түш о чухурчөә, сөле өзү сырыйны. Ўч т'ере сөле. Ондан сора чых. Сен йахшолурсун.

Олан аман алды лест'ер, т'итти даға, варды түштү дагын орта йерине. Т'имсе йох. Хазды бир дәне дәрен чухур. Түштү о чухурчөә:

— Падшаан хулахлары хатыр хулах. Падшаан хулахлары хатыр хулах. Падшаан хулахлары хатыр хулах,— ўч т'ере сөледи. Аман чыхты да.

Бу лафлар чыхмасын, дәэн, хорхусундан алды лест'ери да көмдү о чухур. Хайтты эве дә башлауды йахшолмаа.

Т'ечти бир йыл. О чухур чиндэн ёстү чыхты ўч тәне хавалля, ўч чатал. Оле дә гүзель доғур хаваллялар!

Чобанын бир дәннеси дә т'еген даға йахын, хыдырын хавал яапмаа хавалля. Түштү дагчеә, башлай хыдырмай. Тапай бу хаваллялары. Олар да пек доғру хавалля. Т'есий бир дәннесини, алый, япай хавал.

Башлай хавалы чалмаа – хавал хычырый: "Падшаан хулахлары хатыр. Падшаан хулахлары хатыр". Эр бир түрлү хычырий – бахша айтмай хавал, тэк: "Падшаан хулахлары хатыр", – дэп айтый.

Чобан чалай, йисаннаар штий. Лаф т'итий падшага. Падшаан сыры чыхты мейдана. Аман падшах aber үйберди, алдырды оланы. Олан ачты хапиу, т'ирди падшага. Падшах алды хылычы башын т'есмээ. Тиз чөкти олан падшага, дэди:

– Падшам, бир лаф вер ёлёмдэн ѿгне сөлэйим. Мен бир ший дэ бирне айтмадым. Бу лафы чыхарды хавал. Чагыр фелан чобаны, чалсын хавалы, сен дэ билерсин. Мен айтмадым доғмуш анама бу сыры. Анам да маа тёвбе этти: "Вар, балам, дағчеэ, хаз дэрэн чухур, ондачеэ, чухурчөэ айт бу лафыны ўч т'ере, сырыны". Мен чухурчөэ түшүп айттым: "Падшаан хулахлары хатыр. Падшаан хулахлары хатыр", – дэдим да чыхтым да аман-сыхлет ѿргтүм чухуру. Бир йылдан сора о чухурчөэ чыхай ўч тэне хавалля. Чобанын штэ бир дэнеси хавал т'ерек үйапмаа. Тапай бу хавалляйы, т'есий, үйапай хавал. О хавал да чалай буну: "Падшаан хулахлары хатыр". Йынанмасан, чагыр о чобаны хавалынен, о да айтсын.

Падшах аман үйберди адам, т'етирди чобаны хавалынен. Алды хавалы падшах – чалай: "Падшаан хулахлары хатыр".

– Андан алдын сен бу хавалы?

– Даф чиндэн т'естим.

– Йа даа вар мы онда?

– Эт'и чатал даа халды.

– Ан, варын т'есин, т'етирий ону да!

Вардылар, т'естилир, үйаптылар хавал. Олар да: "Падшаан хулахлары хатыр", – чалайляр.

Падшах түшүндү, дэди:

– Аперин, ид'итим! Пек ахыллы олан сен! Т'ит, хайт эве. Айт йисаннара, шо бёгүндэн ғайыр сыр тутмасыннаар. О сыр йер түбүндэн дэ чыхай. Көмсен дэ, чыхай. О сыр дэрт т'етирий адама, ёлём т'етирий. Шоп эпси дэ сырын тутмасын.

Беле дэ оланы үйберди эве. Олан да хайтты селамнашып. Олған йисаннара да айтты:

– Не сырын вар, ону үйзлемеэ чаре йох.

Өле дэ битий.

Гүзель йағ

К.С.Попов

АЖЫ АНДОН Тодорун чалғаннаар бир мүртүй ағыны. Сомневаться этот: "Буну тэк Василь алды, Сазла Василь". Ама айтмай бирне биший.

Т'ечти бир-эт'и афта, жыйылдар хартлар лафа, эв ардына онун. Түштү ахылна бу йағ.

Т'итий йолнен бир олан.

– Ан, тохтал, эй, оғлум! Т'емда! Т'имин оғлу сен?

– Фелан адамын.

– Вар, Василь ағайы чагыр. Т'есин лафа.

Бала отказать этмээ чареси йох. Варды, айтты. Т'ельди Василь аға. Селам верди, селам алдлар.

– Не чагырды?

– Ич. Жыйылдар хартлар лафа, сени дэ чагырдых. Отур! – и отурду. Башладлар лафтэмээ. Эр бир лаф олунду. Сора бу Тодор аға дий:

– Олан, меним ахылма бир ший түштү. Ич тэ т'ерек ший дöгүль, ама айтмаа стийим.

– Йа не?

– Олан, меним чеченнердэ чалдылар бир мүртүй ағымы. Йаға йанмайым – адама йанайым. Арам йағ эди. Сабун үйапҗаҳ эдим. О адам бильмеди эбет ону. Бет'им үед'ендир, – ёле дээннен Василь аға дий:

– Ах! Чырахладых! – дий.

– Йа не вар? – дий. – Ашадын йосам?

– Эбет. Чырчыр хавурдух.

– Э, балам, ёллесем, сен о йағы т'етир, мен сабун үйапарым – саа мен гүзель үйлен йағ верим, бир-эт'и оха.

– Эм т'етириим – напайым арам йағы!

Варый, алый т'елий. О да она бир-эт'и оха йағ верий. Гүзель йағ!

Йосиф

К.С.Попов

ПЕК ЧОХТАН вар эди Ной. Он эт'и оғлу вар эди. Эн кичин ады Йосиф эди. Эт'инжи Вениамин. Мал чох. Эпчи чобан. Маллары бахайлар чөле. Жайайляр. Йосифи дэйибермей баба:

— Сен,— дий,— отур эве. Сен даа йаш.

Он эт’и — он ўч йашна бала. О халый эве.

Дэ бу Ной түш көрүй, шо... Бильмей, не... бу түш не олажах, нас түш. Чағрый түш айраннары, сорай. Олар да дий:

— Сенин абу кичик оғлун Йосиф падшах олажах. Сен дэ харыннен онун аяғына тиз чёкүп отуражан.

Оланнар да штий буну: ”Бизим Йосиф падшах олажах! Падшах олажах!“ Ёкелери чыхай дэ бирт’ере агалар дийлер:

— Айдан йапаах биз ону падшах.

Тапайляр ѿле заман, ѿле вахыт. Ана ѿкмек йапай онда, пережки, не...

— Ана,— дий бу Йосиф,— алт’итэйим агаларма жемеэ.

— Йа балам, сен варып тапарсы?

— Тапарым, анам, вер, алт’итийим.

Верий, бохчалай. Алый т’итий. Йахыннашый. Көрүй агалар — Йосиф т’елий. ”А шини биз ону падшах йапаах! Не этээк? Ёльдүрмээ т’ерек“. Венйамин, ондан бүйүгү:

— Сиз не этийсиз? Айтырым мен бабама.

— Сени дэ оннен барабар ёльдүрүк!

О да хорхай:

— Ёле оса, сиз хан тёкмен. Абрада т’ёр хуйу вар. Брахаах биз ону т’ёр хуйуя. Ёзё ѿльсүн. Сиз о хадар йўнахт’ер олмазсыз.

— Ёле олса да, ѿле йапаах.

Аман сойайлар бир хойу. Асайляр бир хазан эт. Бу да т’елий, жемеэ т’етрий агалара. Агалар севинди т’ибик бунун т’ед’енне ама, ондан сора, йемектэн сора туттлар буну, сойундурдлар, кётүрдлэр о т’ёр хуйуя, кётүрдлэр аттлар. Урбаларын да о хойнун ханна бойатып парча-парча парчалап гёгемникчеэ, чалыларчеэ брахтлар. Ёзлери дэ отавайы кочурдлэр бахша йере. Орада отурмайляр.

Ахшам олду. Йосиф т’емеди. Ана раатсыз олуй, афлай. Баба дий:

— Не раатсыз олуису? Бет’им агаларнен стэди чөле иятмаа. Т’елир.

— Йох, вар, бах.

— Т’емесе, саба варып бахарым.

Эй, саба да йохтур. Ана афлай. Баба чыхай т’итий. Варый, тапай оланнары:

— Йа Йосиф анда?

— Йа биз көрмединиз?

— Нас көрмединиз? О сизе йемеэ т’етирмеди ми?

— Йох, көрмединиз.

Агалар о саат пек хасеветли т’ибик, башладлар хыдырмаяа. Йосифи хыдырыйлар. Олар билий эбет онун урбаларыны нерада парчалап чалыларче атханы. Вардлар, таптлар урбаларыны. Ёле нестэттер, шо жана вар парлап ашады. Йохтур. Ёле дэ бильдирдлэр бабаа-анаа.

Олар да орадан кочкен сон... О арада базирд’аннар т’ерван иолнен алыш-вериш этип ѹюрүйлэр, кёй кёйдэн. Т’ельлер олар орада доғру, тохталдлар. Бу хуйу йанна. Бу хуйуун суйу вар эди бир вахытнен, йахшы эди. ”Сувараах маллары“, — дээдлэр. Алллар казаноклары, вардлар, бахса — су да көрүнмий, биший дэ, хуруган. Бидаа бахсалар — саансын, сеси чыхай хуйудан. ”Нас ший бу?“ Жыйыллдар эпчи, бахтлар, ағырдан сеси чыхай. Бир дэнэси:

— Ан, бағлан архана мени, йиберин — баҳайым, не вар онда.

Бағладлар архана, йибердлэр — алды чыхты бу чуплах оланы. Он эт’и он ўч йашна оланжығаз. Аман алллар арабаларына, т’ийиндирдлэр оланы. Т’иттлер йене алыш-вериш этип.

Бу базирд’аннар да Мисир падшайна алт’итийлэр без, йыбырьшым, эр бир түрлү хумаш, не стийси. Вардлар. Тохталдлар онда. Онда йежеледлэр. Бир-эт’и күн отурдлар. Бу олан да оларнен барабар чапхалай. Падшах сорай:

— Йа бу оланы да нечё ѹюрүтүйсү йаныныза? О даа йаш олан. Йосам ону да стэйсин ѡгретмээ ѿзү зенаатыныза, алыш-вериш?

— Йох. Биз ону таптых. Бир т’ёр хуйудан чыхайрып алдых.

— А, ёлесем, о сизе т’ерекмий. Сиз ону маа сатыныз. Мен сизе бүйүк пара вериим.

Фараон падшах авеле эди. Алллар. Сатын алды бу оланы. Блар т’итти. Бу олан халды падшайын йанна. Олан да пек ахыллы олан. Эр бир ший дэ этмээ дэ билий.

Энди т’ельди он беш он алты йашна. Бүйүк ишлер ишшлий. Падшага бүйүк йардым этий. Она да пахыллын чох. Душман чох олду Йосифе. Тэк ахыллы олған ўчүн буну йалан сөлөп көздэн чыхарттлар падшага. Хойдурдлар түрмээ. Падшах Йосифи түрмээ хойду буларын йаланна көре. Түрмээ т’ирген сон... Түрмэ урумжасна апус. Апуса хойдлар.

Онда да падшан бири шарап япан адам, бири дэ ѿкмек япан, фырынжысы. Олар да апусчээ. Олар да түш көрген. Йосифе сорай.

— Йа не олажаң бу? — сорай фырынжы. Бир септ ёкмек башым сүтне алыш т'итийим — хушлар тарафтараф этий, ёкмеи халмай, сепетчеэ ёкмеи.

— Сени, — дий Йосиф, — ўч күндән сора бъльдүрежеклер. Чөльчеэ, койдән узах бир йере халдыраjax. Хушлар т'елип тат'илеп битирежек. Хушлар ашажаң сени.

Шарапчи да ёзў түшүн айттып сорай:

— Йа не олажаң маа?

— Сени, — дий Йосиф, — ўч күндән сора чыхарражах юнене, Сен шарап йапажаан падшафа.

Наз айтты — ѡле дә олду. Ўчүнжү күнү чыхарыйляр блары. Дә о вахты Йосиф дәди шарапчие:

— Мени унутма. Сен сағ олажаан. Падшафа йалвар мем чүн, чыхарсын мени.

Өле дә олду.

Бир дада падшах та көрүй түш. Бир тоғайлих, жайлий йеди дәне сығыр. Өле семиз сығырлар: балта урсан — т'емиине вармай! Оттайляр-оттайляр, ич тә бир йеринин от экспильмей. Көрүнмий бир түрлү нестэ... Ондан сора о сығырлар отлаганда йеди дәне дә сығыр т'елий. Ар-ы-ых сығырлар. Башлай булары бойнузлап хувмаа. О йеди сығыр бу сығырлары хувуп чыхарыйляр. О saat о тоғайлиин йешильлиини харартталар. Битти йешильлик. Йохтур. От халмады.

Бу түшү падшах көрүй. Чагырды түш айыраннарыны, ахыллыларыны. Бири дә айтмай.

Шарапчи дә падшафа хадәни верип дәди:

— Бу түшү тәк Йосиф тапажаах. О, мем түшүмү айырды. Наз айтты — ѡле дә олду.

Падшах чыхартып Йосифи апустан, сорду.

Йосиф тә айтты:

— Йеди йыл бүйүк берет'ет олажаң. Ондан сора йеди йыл да бүйүк хытлых олажаң. Бу берет'ети йетишмей йеди йылын хытлыныа.

Өле айтхан сон падшах чыхарды хафтанаыны, халпағын, башындан тажыны, хойду бунун башына:

— Бөгүндән ғайыр сен, балам, падшах, — падшах йапты Йосифи. — Не стийси, ону эт.

Бу Йосиф тә башлады падшахлыых этмәэ. Тәк амбарлар йаптырий. Мында йисаннар күлийлер: "Падшах верди бир балаа падшахлыны, ёзў бахай. Йа напай? Йаптырий бу хадар амбар! Бизим д'ирми йыл берет'ет оса, юнене вар хоймаа йерилиз. А бу зийадәсин йаптырий, йаптырий. Напмаа?" Падшах юнене хошулмай бунун ишне:

— Сен падшах. Нас стийси — ѡле эт.

Башлады Йосиф олған йерлердән заре алыш т'етирмәэ. Тапмайляр төкмәэ йер. Бу сатын алый, жыйай. Олған амбарлар толдуруду йеди йылын берет'етнен. Мында заре пек чох олду. Зийадеси.

Шини йеди йыл хытлых олажах.

Башлады сүфтәт'и йыл. Берет'ети олмай эбет. Ама Йосиф сачтырды. Эр бир көшөэ бир парча йер. Чох сачмай, шоп көрсүннер тәк. Олмады берет'ет. Он чүн бу сачмай. Сачарсы — заардан ғайыр биший дә олмайжах. Бахша падшахлых та, бахша мемнет'етлер сачайлар. "Бу йыл олмаан оса, сора олажаң", — йынанмааннар эбет Йосифе. Не тапты, сачайлар. Берет'ети дә йох. Өле дә алты йыл т'ечти.

Энди сонунт'и йыл варый. Эпчии дә ачлых чекий, олған падшахлыых. Йосиф тә йалты ѡле абер, шо мында заре, не хадар стийсин, т'елин, алын. Ахчасы олмаана беле, бедава. Штий бу абер Йосифин ағалары да, бабаа айтыйляр:

— Варып алмаа т'ерек заре. Ама биз пайынмыза т'итмеэк. Веняминнен т'иттәек.

Йосифи дә т'им хутарды, оннен. Олар да ахыллы олған эбет. Она шаныйляр ёзлерин. Баба да стәмий ийбермәэ ону:

— О халсын эве, — дий.

— Йох, онсуз биз аламаах заре.

Т'иттлер. Венямини дә алдлар. Вардлар, түштлер, айляндлар хайя, эпчии тиз чоқийлер, митан этийлер падшафа. Падшах та чыхты, бахты, көрдү. О saat айлянды т'ирди ичери, верди ѡле эмир:

— Эн ийи хойуннары, таналары сойун — мисафир вар.

Ағаларна биший айтмай. Олар да буну танмады. Йосиф тә эпчии танды.

Бүйүк йемеклер бахтырды. Сора чагырды ичери:

— Сиз йолдан т'ельдиниз. Отурунуз, бир йемек иениз. Айда, т'еч! — баштан бүйүк ағайы т'ечирди, сора эт'ингүйи. Сыранен эпчии дә, йашына көре йер верди.

Булар да дийлер бир бирне: "Йосам о хадар бици билий бу? Эпчиилизи бүйүктән алыш т'ечирди төре!"

Отурдлар, йедлер. Бу юнене чыхты, падшах, ола-ра харшы, дий:

— Сиз йосам бир көйүн адамысыз — бензейси эпчиилизи бир биринизе.

— Йох, падшым. Биз бир көйүн адамы дöйль. Биз ага-хардаш эпчиилиз дә.

— Он бир дэнэ ми? Он бир дэнэ аға-хардашым?

— Он бир дэне. Он эт’и эдик. Биримизи жанавар ашады, чёле.

О saat падшах дайанамады бу лафа: ”Өлесе, бабам-анам билий, мени жанавар ашады“,— айлянды т’итти özü, бöльмесне. Азжых ѡзүн пет’иткен сон йене чыхты:

— Варыныз, толдурунуз чувалларынызы. Богдай вар.

Вардлар, башладлар эпчии ѡзлерне. Бири алаҗаҳ он чувал, бири он эт’и. Толдуруйлар. Йосиф тэ кёзетти — олар толдурғанда — Веніамин нерада. Ону кёзетти Йосиф. Энди толдуруп питирдлер. Бағладылар чувалларыны. Чыхты падшах.

— Айда,— дий,— хайтажааныз, т’ириниз йемеге. Сиз узах йола т’иттэжеиниз,— йене чағырды йемеге. Отрутту олары. Булара пешт’еш верди, булар да падшаға. Булара да йемек олғанда падшах чыхты да алтын оха кружкасыны Веніамин чувалычеэ хойду, заречеэ. (Бизе ѡле лаф йох о — мешре. Ама масаллардан мен шиттим: ”Мешребем суйа далдырдым“). Хадэй. Алтын хадэйи хойду чувалычеэ.

Аға-хардаш йемек йеэн сон халхтлар, эр т’ес ѡзү арабасна отурдлар, заренен, хайтыйлар. Т’иттер бир беш-алты верст. Падшах чағырды везирлерини, ўч-дорт атлы минидри:

— Варыныз, олары хайтарыныз хамчилип, т’есин! Айдан, т’есиннер,— Йосиф хорхутажа олары этт’ен ишлери чён. Буну хуйуга брахханнары чён.

Булар беш-алты верст т’итт’ен сон йетишти аттылар, башладлар хамчилемеэ:

— Хайтын падшаға! Падшағын эмири ѡле.

Башладлар булар ағлашмаа:

— Айдан биримиз вараах.

— Эпчиниз!

Айляндлар т’ельдлер падшаан хапусна. Чыхты падшах:

— Мен сизи ии адамнар сайып йемеэ дэ вердим, эр бир түрлү раабет вердим сизе. Заре дэ ахчисиз вердим. Сиз, ёлесем, псүр адамнар эт’енсиз. Заре аз. Мем алтын охамы да чалдыныз.

Башладлар блар йалвармаа:

— Йох. Этмедик.

— Ан, отурун чувалларыныз йанна! Башлан халдырмаа!

Башладлар. Веніаминин чувалындан чыхты да бу хадэй.

Булар башладлар ағламаа:

— Наз эсап бу? Көрмедин. Алмадых.

— Йох. Мен сизе йынанмайым энди. Олду.

— Йа бизим анамыз-бабамыз ѡле адамнар дöгүль, биз дэ ѡле дöгүль. Этме, падшах!

— Йох-йох-йох! Сизи хайтарым. Этэн адам да чексин хабаатын. Бунун чувалындан чыхты мы — ону халдырыйым. Ваарсыз кёйе, т’етиисиз бабанызы-ананызы, кёёрүм, наз адам олғаннарын, бет’им о вахта она кёре иш тутарым, шераатын т’есерим. Буну да сизнен барабар ийбермейим. Йосиф бүннен стий лафетмеэ, асретлиинен. Ағасы эбет. Ана-бабайы соража.

Он аға-хардаш т’итт’ен сон Йосиф алды Веніамини ѡзү йанна, башлады лафетмеэ:

— Сен ағлама. Хасевет этме. Йа сен мени таңысын, т’им? Мен сизин жанавар ашаан хардашыныз Йосиф. Саа харшы турал — Йосиф падшах. Мен падшах олдум. Мен сени ён чүн дэ халдырдым лафетмеэ. Бабамы-анамы т’етирселер, о вахты оларынен дэ лафетирим.

Аға-хардаш т’иттлер. Вардлар. Зарелери аман дағытталар сой-сопа. Баба да ағлай:

— Анда Веніамин?

И, штэ, она да йалан сөледдер:

— Йа баба, Веніамин ахыллы олғаны чүн... Онда ѡле адам пек т’ерек. Халдырды падшах. Биз халдырмаа стэмедин. О дэди: ”Варыныз, бабанызы-ананызы т’етирин, чомасам олар т’елинже ишлесин. Бахарых“.

Баба да ашхый:

— Айдын, т’иттээ.

Варды, дағытты о зарейи сой-сопа. Ёзлери т’иттилер йене падшаға, Йосифе. Вардлар. Айляндлар хайтайды. Баба-ана да тиз чоクトү эбет падшаға. Түшлери асыл чыхай. Йосиф о saat варды, халдырды бабайы-анайы, оланнары. Т’ечирди төре. Стол башна хойду бабайы-анайы, халаны да сыранен. Жыйиды ѡзү архондасын да. Бүйүк йемеклер бахылды. Аллар хадэйлери, кётэрдлер, дэ падшах сөлей, Йосиф:

— Айдын, баба-ана, ичээж бögүн бу хадэйлери — жанавар ашаан оғлунуз тирильди, Йосиф. Харшыныза отруйум.

Анда ичежек баба-ана! О saat түштү хадэйлери. Башладлар ағламаа, севинмеэ. Бу да дэди:

— Ағалар, бögүндэн файыр мем сизе ич тэ ёкем йох. Бет’им, олмаа т’ерек эди. Этильди. Мен сизи не чаре вар хыйнадым, йолдан хайтардым, хамчилидим. Мен ахлаштым сизнен. Бögүндэн файыр наз эди, маа эбет ѡле олажа.

Стэсениз, мында хадэйлери.

лыныз хорандаларынызnen – көчүрүн. Стэсениз, не хадар т'ерек, т'еип, заре алын, ачтан ёлмен. Ёле дэ бабайы-анайы йибермеди. Агалар да хайты. Буннен дэ битти.

Йуху торбасы

К.С.Попов

БИР ХАРЫЫН вар бир дэне оглу, биразжа ахмахча. Сайлий ёле. Күннердэн бир күн варый бу олан базара, бахай – топлашханнар бир фт'ир дэ адам, лафетийлер. Бир сасых бёжек сатайляр. Ўч капик. "И, нас ший бу? И, нас ший дэ оса, мем дэ осун бир айваным", – верий ўч капик, алый о бёжеи, т'еий эве, т'етрий:

– Ана, ёкеленме. Бизим дэ вар энди бир малмыз.

– Ий, саа булнур.

Бир даа, эртэс базары чыхай. Йене топлашханнар.

– Яа не вар онда?

– Бир сичан сатайляр.

– Яа о да хач капик?

– Беш капик.

– Верин ону мaa.

Ону да алды. Т'етирди эве:

– Ана, сахын, ёкеленме. О айванымыз пайынна. Хыйын она. Бир сичан сатын алдым – аяха-таш осун.

Ўчүнчү базары чыхты, бахса – йене жыйыл-ғаннар, бахайляр.

– Мында не вар?

– Йуху торба сатылый. Ону башна хойдун – йухлай халыйсы. Йухла – не хадар стийси.

– Яа бу хач капик?

– Он капик.

– Вер ону мaa.

Верди он капик, ону да алды, т'етирди эве. Хойду ондачеэ сичаны, бёжеги, хойду башна – йухлай.

И... Не узатайым буну?..

Т'ельди ёле бир күн. Падшаан хызыны чыхар-ғаннар чардаға: т'им хызы күльдүрдү – о да ала-жак падшах хызын. Она вережек падшах хызы.

Олан-олан! Йиссаннар т'итий. Олған йердэн т'е-ильдер хызы күльдүрмөэ. Варылляр, эр түрлү лафе-

тийлер, көрүльмеэн ший көстэрийлер – хыз ич тэдэ бу шийлере бахмай, сыртмай.

Бу олан да шитти буну. "Тохтал! – дэди. – Мен дэ варайым. Чомасам сейир бахайым. Ама яхын-нашам онда, пший дэ көрмөм". Варды бир алма диреи түбүнэ, йол яғасна. Чыхарды торбадан сычаннен бёжеи, йатты, бахай. Хыз да ондан, чардахтан кёрий: "Бу нас ший бу? Т'име яхын? Иа бу пек ахмах, яа пек ахыллы! И, бахарым, нас т'итий", – бахай, не олажқа. Буну көзетий тэк.

Бу йиберд'еннен бёжеи – бёжек аман топач тибине т'ирди. Сычан да патыр-патыр чыхты алма диреи тэпесне, эн гүзель пишт'ен алмайы, хырмызы алмайы кыртажа! т'ести тишнен – паттажа! түштүй йере. Паттажа! түшт'еннен бёжек аман титъленди аяхлары. Алды бёжек о алмайы, башлады гыдырлатмаа, бунун ағызна т'етирди. Ама ёле талашый, шоп сапу йухары халсын. Талашты-талашты – ёле олду. Айлянып бёжек т'ирди бу-нун ағызна – алма гыдырланып т'итти. Күльдү да падшаан хызы.

Эй, башладлар мында чапинмээ, хычырмаа. Бири дэди: "Мем айтханымдан күльдү!" Бири дэ...

Бу олан да аман хойду торбачеэ бёжеи, сичаны, хайтый эве энди: көрдү көрежеини – хыз күльд'ен.

Сордулар хыза.

– Мени күльдүрен адам хачай! Варын, тутун, – дэди.

И, т'ельлер, туттлар буну:

– Сен анда т'итийсин? Сен күльдүрдүн падша-ан хызыны – падшах саа вережек хызы.

"И, оградых тэк белаа", – дэди.

Т'ельди эве. Шап! хадах урду торбайы.

– Нине, – дэди, – беле-беле белаа оградым. Падшаан хызыны верийлер маа. Наапарым мен?

– Ахыз, оғлан, хорхма. Бизим дэ вар лафетмөэ билен адамымыз. Биз йиберих падшаан хызна аман худа. Не дэр падшах?

Мында тапылды адам аман – падшахнен ла-фетмөэ стээн чох! Йибердлер:

– Штэ фелан эриф күльдүрен.

– Т'етирин, көреэк.

Вардлар, т'етирдлер. Бир дэне ахмах эт'ен.

– Наапайым? – дэди падшах. – Мен ёле сөз эт-тим: т'им күльдүрдү – она вережем. О күльдүрд'ен оса – она верийим хыз.

Гүзель. Т'ийиндирдлер буну. Олду онда дүгүн-нери. Т'етирдлер былары эт'исин бир йере. Бу да хойай башына торбайы да йухлай. Сычаннен бö

жек тэ т'езий. Ахшам йатый, саба халхай. Саба йатый, ахшам халхай. "Не ўмтэтийдирим мен бу ахмахтан?— дэди падшах хызы.— Не олажаах ондан? О бир шийдэн дэ сечмезэ! Биший адам олмазэ! Напайым мен оннен талашип! Бабам бир т'ере хаарлаан, верд'ен — битти! Айда, мен ёзүм же айырлыыйм ондан“.

Хайтты варды эве:

— Баба, башым да т'ессен, мен вармайым она бир даа.

— Напайым, балам, мен? Бойнум боржу: айттым — вердим. Сен, не стийси, ону эт.

— Йахшы.

Йа бу хызы да стээн вар бир падшаан оғлу. Бедэнд'ен пек. Аман aber үйберди хыз она. Т'ельди. Алды бу хызы о падшаан оғлу. Башладлар т'ечинмеэ, йашамаа.

Олан да айтый анасна:

— Э-э, ана! Штэ, шини урдум балтайы таша — о вахты йаныныш эди!

— Олан,— дэди ана.— Сенин элиндэн харың алсыннаа, йанындан — бу нас фасыл?

— Йахшы, мен йухлайым. Йа сиз не йухлайсyz?— дэди сычаннен бёжеге.— Аман үйебертиrim! Тэз варын, тапын о падшаан оғлун! Не стийси, ону эт — айыр!

Э, зырлады т'итти. Сычан ёгүндэн, бёжек алдындан. Вардлар. Таптлар. Сычан аман т'ирди долапчээ, сийа бибер хутусун тапты, батырды хурйуғуна сийа бибере, т'ельди, сохту бурунна, күйевин. Бёжек тэ отуруй азыр үйрган түбүне. Бу падшаан оғлу: А-а-а-ап-чи! — наз да ахсырды! Ахсырганда күченди ми — бёжек аман сохулду авун ичне, алдындан т'ирди. Башлады чыхармаа он иченен не вар не йох — тёшек, үйрган бох олду!

Айынды саба хыз, бахса — сасый, йахын варылмай. "Ах!— дэди.— Бу меним хысметим! Баштант'и ёле адам олду, ахмах эди. Бу да сыйчах. Нас ший бу ёле?! Нас хысмет бу маа?! Айырлыым!"

Эй, дуйду күйев:

— Тохтал, Айырылма! Мен тапарым онун чаресин. Буна маа афу вер. Мен аман тапарым чаресин.

Варды дэмиржийе:

— Ан, йапын бир иий тапа да хахын мем кётме.

Дэмиржи йапты бир тапа. Нас хахтлар бунун кётне! Т'ельди эве. Йене ахшам олду. Йаттлар т'елиннен. Ну, хайыр т'емеди. Бу йене хувай бёжекнен сыйчаны:

— Тэз т'ит!— дий.

Т'ирдлер. Йене бу батырды хурйуғу сийа бибере, сохту йахшыжы, дэрэнже бурунна. Бу: А-а-а-ап-чи! — дээннен, иий күченд'еннен — атылды т'итти тапа. Аман бёжек сохулду, башлады йене чыхармаа не вар не йох. Саба халхты. Т'елин дий:

— Гүзель, диннедим сени, йаттым бир йеже даа, бохландым — не аннадым? Олан, о, ахмах та оса, йене тэмиз-пак йатыр эди йаныма. Варайым мен она, ялварайым.

Хайтый т'ейй:

— Сен, не стийсин, ону эт. Сен дэ, ёлесе, мем хысметим, сеннен отурмаа стийим.

— А?! Бильдин-э,— дий, — анда ахыл? Ахыл мендэ! Сен вардын о сыйчага! Мен айырдым сени, йене мен алдым. Мен хувмаан эдим сени. Ёзүн т'итт'ен эдин. Менден ахыллысын тапмадын? Йене т'ельдин маа. Отуурух энди. Энди йуух торбайы чаре вар йахмаа.

Дэ башлады т'ечинмеэ-йашамаа. Бу да битти штэ.

Зилифсай

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА бир падшаан ўч тэне оғлу вар. Ўчү дэ авжу. Т'итий бүйүгү авламаа, алый йанна аст'ерини. Йүрүйлер, йүрүйлер, тапмайлар бир ший дэ. Сора чеврий, күн батыяа т'иттийлер. Т'иттийлер онда, аз т'иттийлер, түшшийлер бир йере — чох пек хуш. Эр түрлү т'ийиклик. Башлайлар патлатмаа. Патлатханда бир дэне сийа буулут пейда олунуу, чыхай бир сийа буулут, т'елий, хонай бларын сүтне — эпчинин дэ хырай ёльдүрүй.

Бир күн т'ечий — йохтур аға, эт'и күн т'ечий — йохтур аға. Ўчүнжү күнү дий ортанжы:

— Т'иттийим, ағайы хыдьрыйым, йохсам бир ав раст'етирди — т'елямай.

Т'итий о да. Йүрүй, йүрүй күн доғуяа — бишүй йох. Чеврий күн батыяа, т'итий, тапай о т'ийиклии. Бу да башлай патлатмаа. Йене о сийа буулут т'еий, блары да хырай, бу аст'ери дэ.

Т'ечий бир ўч-дёрт күн. Эн кичиги:

— Нас ший беле? Бири т'итти — йох. Бири даа т'итти — йох. Варайым, ағалары хыдьрайым мен дэ.

Чыхай т'итий пайынна. Алмай аст'ер. Варый күн доғуяа — йохтур, тапмай. Чеврий күн батыяа,

йүрүй, йүрүй, түшүй о т'ийикликеэ — патламай. Чүнкүм агаларын т'ерек хыдырмаа.

Варый, тапай агаларны — бир йере бирни, бир йере бириң дә, аст'ери тахымнен. Шини дий: "Т'ерек буңу йизленмеэ — т'им өльдүрдү булары?" Тапай бир дәне дрек, хувушу. Т'ирий ондачээ. Патлатый. Сахланый, отруй юене.

Бир даа чыхай юене бир сийа булат, т'ейй, дреклери хопарып, т'итий. Бир йере тапмай бир ший. Энди котэрильгендэ бу патлатый онун ардындан, сийа булатчээ. Т'итий онун ардындан. О не йана т'итти, онда. Бир даа бахса не бахсын — хан тамнап т'итт'ен. "А, гүзель. Олесе, буңу тапарайм, нас ший бу".

Т'итий-т'итий йизинен. Бир дәнис йағасна варый түшүй. Бир дәне кичижик эвҗигез. Ачай хапиу, т'ирий, бахса — бир дәне пукана. Дэрмен кочериндэн урчуугу, дэрмен ташындан да урчух башы. Ёрет'е ишлий.

— Ахшамныз хайыр осун, пукана!

— Айбет хайыр осун, танырнын мисафири! Ош т'ельдин, балам. Хуш ханетинен т'елямай, йисан т'елямай — сен нас т'ельдин, нас түштүн?

— Яа пукана, мен т'ельдим штэ бу эсап чүн. Агаларымы өльдүрдлер. Хыдырып т'ельдим. Бир сийа булат өльдүрдү. Мен патлаттым — хан тамнап т'итти. Он йизинен дә т'ельдим.

— Э, балам. Сен абелे т'ит, дениз бойу. О, тэк Зилифсайын иши. Сен онда т'иткендэ тапарсын бир балажығаз, оғлан бала. Сен о балайы брахма, ал. О саа т'ерек этэр.

— Гүзель, пукана. Сағ ол. Салыхне хал.

Т'итий. Чох ум т'итти, аз ым т'итти, раст'ельди бир оғланжығаз, ѿле, ўч-дорт йашна бала. Алды оланы, т'итти.

Вара-вара варды бир дәне падшах эвлери т'ибик эв. Ачты бир хапиу, бахса — түт'ан. Пиринчи дә онда, пряниги дә, йүзүмү дә, эр бир түрлү мал. Оланы брахты онда, прянник ящичеэ. Дий: "Мында т'ерек саҳт олмаа".

Бир хапиу ачты — биший йох. Бир даа хапиу ачты, бахса — эт'и хылыч абеле ойнай, бир бирне харшы: хапудан т'ирмээ чаре йох. "Э, — дәди, — гүзель. Мында биший-биший вар. Буңу т'ерек бильмээ. Нас билийим?"

Айлянды, т'ирди түт'ана, алды бир бош балых чапчая. Варды хапиа, йыхтырды, т'ирди ичне, гыдышланды хылычлара харшы, хапиа харшы. Хылычлар буңу доғраанже, бу чыхты хачты онда чиндэн. Халды ичери. Бир хапиу ачты — биший йох. Эт'и хапиу ачты — биший йох. Йүнжү хапиу ачты, бахса — бир дәне хыз йухлай. Йатмаа чаре

йох. Йухласын. Варды башы ужна, сарды сачны эльне, отруй, көрүнмий, баш ардана.

Хыз йухлады, йухлады. Т'ельди вахыт — айынды. Энди халхажа — котэрильмий башы. Бир даа, бир даа — котэрамай.

— Йинсын мы йохсам жинсин ми, йосам адам оғлу адамсын? Буша башымы! — Ич тынмай.

— Бүйүк осан, ағам ол, бабам ол. Брах башым. — Йене брахмай.

— Мен харер осан, адамым ол. Брах! — Брахый.

Котэрилий, сорай:

— Нас т'ельдин? Нас түштүн?

Бу айтый.

— Гүзель, — дий. — Меним дә адамым йох. Отурх барабар. Йа мен сени адам йерине алдым эбет.

Гүзель. Отруй оннен бир вахыт. Хыза т'ерек йухламаа энди. Вахыт т'ельди.

— Мен йатайым йухламаа. Сен отур. Ма саа отуз тохуз анахтар. Күндэ бир хапу ачарсын. Ачан хапуун бөльмесичеэ әглендир сени, — верди анахтары, яатты, йухлай.

Бу бир күн бир хапиу ачты — бир бөльме. Онда әгленмээ ший вар. Эртэс күнү бир хапу даа... Отуз тохуз хапу ачты. О да хырх күн йухлай. Хырх күн, хырх йеже йухлай.

Бахса — бир хапу да вар, анахтар йох. "Йа бу да не чүн маа шаммады бу анахтары? Буну т'ерек тапмаа, бильмээ. Не вар ондачээ?" Варды, башлады хыдырмаа. Хызын жөблөрини бахты, урбала-рын, хушахларны. Бир йере тапмай. Сора ахылна түштү — сачларна. Бахай — сачлар чиндэн чыхты анахтар.

Алды анахтары. Варды, о хапиу ачты. Хапиу ачханнен — диннажа! — учту чыхты онда чиндэн бир көльмек. Хыз көльмеги. Гүзель көльмек. Ояна чапты, бийана чапты — тутамады. Варды, хонду дәнисчеэ, көльмек.

Олан да хайтты, т'ельди, отруй. Хыз уйанды. Энди т'ечти вахт, уйанды. Уйанды ама, башы ағрый. Халхмаа стәмей. Халхты. Доғру варды бу бөльмесне, бахса — не? Көльмек йох.

— Не эттин сен? О көльмек — мем тылсымым. Шини ону мен хачырдым. Меним энди бир түрлү хуватым халмады. Энди сен мени бахсан — ба-хажан. Мен сени энди... ба-хама чарем йох. Бир түрлү дә жадулух этмээ алым йох энди.

— Напайым? Олду.

Саба халхай, алый түфеи, т'итий ава. Ахшама т'ейй, юене бир йере т'еййлер, йашайляр гүзель.

Т'ечти бир заман. Бу кольмек дэнизе түшкен сон буну бир иири балых ютту, кольмеги. О балых та илишти авжуулара, балых тутаннара. Алдылар о балыхлары:

— Ай да гүзель балых! Буну т'ерек, падшаа котурмэ т'ерек. Падшах беле балых кормеди, ашамады. Котуреэк! Бүйүк пешт'еш верир бизе.

Алдлар т'иттлер. Котурдлер, вердлер падшаан хызметт'арларына. Олар да — ава бидэне яғмур ум, жель им, сувух ум — алдлар балығы, т'ирдлер кухняче, ёртгүлөр хапу, тэмизлийлер. Йарғаннарынен учту чыхты кольмек. Э, чаптлыр о йана, бийана, хапу ёртүп, туттлар кольмеги.

Падшах та тул падшах. Элли — элли беш йашна падшах. Харысы йох.

“Не гүзель кольмектир бу! Т'ийийим-эле мен буну...“ Т'ийди — йирми йашна дэлханны олду падшах. Шини дэ чағырды ёзү ахыллы хызметт'арлары, дий:

— Абу кольмеэн шорбажисин тапсаныз, йары падшахлыым верийим сизе.

О бойунна алмай, бу бойунна алмай. Чыхты бир хартана:

— Мен,— дэди,— варып тапайым. Мен варып тапайым бунун шорбажисин. Мaa бир йеми, бир дэ саха шарап вериниз.

Гүзель. Эттлер.

— Котурён мени фелан йере.

Котурдлер ону дэниз яғасна. Брахтылар шабры, сахайы. Хартана да отурду саха сүтне, аглай. Т'имсө йох. Бу эриф, падшын оғлу, йүрүй йене ава, штий сес. Варый, йахыннашы, бахса — бир хартана аглай.

— Йа не вар, хартана? Не алай?

— Йемимизе олду бир бела, тынды. Мен, штэ, наз-маз быраа чыхтым. Биший сүтне отруйум — бензий чапчаға. Артых т'итмэ алым йох, халдым бырада.

— Эй, йахшы, ана. Мен сени чыхарыйм.

Түштү суйя, варды, тутту хартанайы, чыхарды яға. Чыхты.

— Йа анда т'итэжэн сен, ана? Т'им вар сенин?

— Э, балам. Анда варайым мен? Мен фелан йердэн. (Бу падшахлыктан). Мем т'итмэ йолум да йох, алым да йох.

— Олесем, сен бизе олурсун аяахташ. Алайым мен сени анам йерине. Отуурсун бизнен.

— Э, йахшы.

Алды т'итти. Т'етирди эве:

— Зилифсай! Ёзүмүзе аналых таптым. Абу хартана отуражах бизнен. Мен т'итийим ава, сен пайынна безийсин. Лафетэрсиз.

— Ий, йахшы.

Халды хартана онда. Йашайляр. Бу, күндэ ѿчын чыхай ава. Күннердэн бир күн хартана сорай даа бу хыза, Зилифсайа:

— Вай, балам! Мен көрийим, сиз оле пек гүзель отурмайсыз. Сен севмийисин ону.

— Йа пукана, нас севийим ону — о мени хуватнен алды, о мени йенди. Напмаа чарем вар мем?

— Гүзель. Сен билийисин, не чүн т'ельдим мен? Сенин тылсымын фелан падшага. Сенин хуватын. Мен сени алыш т'итэйим онда. Мaa беклий йеми. Көрүнмий отруй. Алыш т'итэйим.

— Ама наз этээк дэ т'итээк?

— Ох, наз-э? Сен она сёле: “Йарын барыам, бүйүк барыам. О, пуканаан онда чапчах сне отуран — шарал. Т'етир сен ону да ичеэк“. Дэ ону шарошлатаах.

Гүзель. О, эртэс күнү дий буна:

— Ахыз, яа йарын,— пукана дэди маа,— бүйүк барыам. Вар, т'етир штэ бизе биший шенненмээ. Штэ, дэнизчеэ пукана отуран йере бир чапчах шарал вар эт'ен. Вар, т'етир ону — ичеэк биз дэ хонушаах.

— Э, осун, варып т'етрийим.

Т'итти, варды, гыдырлатты т'етирди чапчағы. Саха штэ. Хурулду софра. Башладлар ичмээ, ѿчын мээ. Шарошланды бу. Шарошланған сон йыхылды да. Зилифсай буна бидэне шамар урду:

— Эт'и көзүм бир бирни көргендэ көрийим сени! — дэди.

О йухтай. Бу т'итти. Пукананен т'иттилер, отурдлар йемийе, хачтлар... Йох. Йахын да солемийим эбет. Бырада шамар урду — бу бир. Хылычнен башын т'ести, бу эрифин. Оле дэ т'иттлер.

Бу оланжығаз түт'анчээ прянник ашай, канфет ашай. Балабан олду азчых. Энди аннай эр бир шийи дэ: “Ағам да ава вармай эт'ен, көрүнмий. Йа не вар она? Мaa т'ерек хыдымга ону“.

Варды, т'ирди ичери, бахса — башы т'есильген.

— Э,— дэди,— беле олмай. Чыхайым, хыдырайым буна бир тымар. Буну т'ерек тирильтмээ.

Чыхты, варды дағлыхчеэ, бахса — эт'и дэне харға учуп т'ельлер, ѹосам сығырчых мы, башладлар тэpelешмээ. Бир дэнеси хопарды да бунун башын, хушун. Бир даа учту т'итти... Даа бахса — не? Т'етирди ўч-дөрт йапрах. Бирни бийанна йапыштырый, бирни бийанна, т'етирди башы — учтлар т'иттлер эт'иси дэ. Тирильтти.

— Эй,アナсыны! Хуш хушлуунен бир бирни тирилтти. Йа бу йапрағы ағама көтүрсем, бетим ону да тирилттирим?

Алды о халан йапрахлары, т'итти. Көтүрдү, ыжыхлады бойунну, башын йене, т'етирди бир йере — халхты даа бу. Тирилтти. Э, онун отурмаа чареси йох, Зилифсай олмаан оса.

Т'итти хыдырмаа Зилифсайы. Аз ым т'итти, сох ум т'итти, алтай бир күз ўм — варды тапты бу падшахлыых. Варды бир чохрах башна, отруй. Бу Зилифсай да...

Варды түштү бу падшагаа Зилифсай. Падшах буну алмаа стэди. Бу дэди:

— Мен саа ваарым ама,— дэди,— я мен адаммы ёльдүрүп т'ельдим. Мен стийим бир хырх күн ясасы тутмаа. Хырх күндэн сора т'еэрик бир йере.

— И! Маана йох. Дайанаых хырх күн.

— Мaa,— дэди,— айыр мени, вер маа бир ода, отурайым. Шоп бир йере т'емеэк биз.

Хайиль олду падшах. Бир чохрах башна буна бир эвжигез вердлер. Саба-саба т'ейи буун хызметт'ары, су алый алтын хадэйнен. Эриф тэ о чохрах башна отруй, дий:

— Вер-сеэ, хардаш, бир су ичийим.

— Йох,— дэди.— Бу хадэйнен чаре йох вермээ. Бундан тээк Зилифсай ичий, падшаан нышаннаны.

— Зилифсай ичий?

— Йани.

— Олесем, вар сен она, сёле, т'есин, ёзү версин маа су, сен вермесен.

— Эй, йахшы. Айтырым,— дэди.

Хайтты бу хызметт'ар, көтүрдү су:

— Яа жижә. Беле олду. Бир адам отруй онда, бир гүзель адам, су стэди — вермедин. Чаре оса, ёзү т'есин дэ версин маа су, сен вермесен. Сени чағырды штэ. Су вер она.

О saat урулду Зилифсай: "Йохсам бу тирлип т'ельди ми? Не вар мында? Варайым, бахайым". Т'ельди, бахса — бу адам. Бу эриф.

— Яа наз олду? Наз түштүн?

— Хуватым вар — т'ельдим. Айлянып маа т'емесен — башын женнат!

— Э-э, олесем, сен иштин маа. Хырх күн т'еңжек — сен о вахтаже вар, ал эт'и дэне чал ат. Гүзель атлар олсун. Мен падшага алдатырым.

— Йахшы.

Варды, ўйрдү, алды эт'и дэне гүзель ат, падшага ч'ечен атлар, чал ат. Т'етрий, доғру, падшага

сатай бу атлары. Падшах та — гүзель атлар! — алды. Алый верий Зилифсайаа йене.

Т'ельди күнү, битти яссы. Энди варажахлар т'исеэ, стван алажаҳлар. Башладлар т'ийинмээ. Бу падшах та эп тэ бу Зилифсайан кольмегин т'ий, чхармай эбет.

— Йох,— дий Зилифсай,— о кольмек саа йарашибай. О хысайахлы кольмей. Мен саа эр адам кольмей тит'ип т'ийдирим. Ствана варажахаах биз энди, адама чыхажаах — сен ону маа вер, т'ийийим. Абу кольмей дэ, эр адам кольмей, сен т'ий.

Титти она бир гүзель кольмек. Бундан да гүзель. Падшах т'ийди бу кольмеги. Бу да ёзү кольмейн т'ийди. Йекильди фургон.

— Тур, т'иттээк.

— Йох,— дэди Зилифсай.— Мен фургона отурмайым. Мен тээк чал атнен ўрёйүм.

— Оле олса, вар бизим чал атлар, гүзель, мин!

Минди о хары бир чал ата, падшах та бир ата. Т'иттилер ствана, т'исеэ. Т'исе хапусна да вардлар. Зилифсай абеле тэрсне бир дэне шамар падшага! — гызырланды аттан падшах, олду йене, наз эди, элли йашна, элли беш йашна, о харер олду. Зилифсай чал ата да хахты алды бу адамын йене, учтлар т'иттлер.

Э, т'иттлер, т'иттлер, болдурун же т'иттлер. Соира тохталлар. Сора тохталлар раатланмаа. Йаттылар ўухламаа. Бу эриф йене буннен стэди шахетмээ азчых, йахын т'емеэ. Он да, Зилифсайан, ёкеси чыхты — бир шамар буна:

— Эт'и хулағым бир бирни көрд'ендэ көрийим сени! — Он чүн — о энди хуватын алды, кольмеги: о энди, нас стий, ѿле этий.

Бахты — т'итти йене. Эриф тэ халды орада.

Зилифсай да варды ёзү ўуртна. Чағырды онда хызларны. Он эт'и дэне хызметт'ар хызы, Зилифсайан. Хызмет этэр эт'еннер она бир вахтнен. Зевх этэжеклер.

Эриф тэ ѿле штэ йатты, йатты орада. Бидаа бир дэне сес — ўч тэне шейтан тэпелешийлер. Уйанды бу:

— Не вар?

— Яа таптых биз уч тэне ший. Бири т'илим — учай. Бири дэ халпах — көрүнмий. Бири дэ тохмак — дöгий.

— Яа не чүн, олесем, тэпелешийсиз?

— Яа мен ону стийим, о да буну стий. Узлашамайых.

Олан дэди:

—Ao арха вар ым? Көрүйсүн?

— Көрүйүк.

— Варын онда, чапын: т'им т'ельди — халпағын алыр баштан, эт'инжи т'елен т'илим алыр, ўчүнжүй т'елен йайу алыр, т'илими.

— Олан! Сағ ол айтханына! Пек доғру шераатымызы т'естин! Сағ ол! — чапты т'итти ўчүсү дэ.

Олар т'иткен сон бу т'иди башына халпағы, алды эльне тохмағы, отурду т'илиме:

— Тэз мени Зилифсайан сарайна йетиштир!

Э, тэк айтты — онда булунду. Мында да хурулған столлар. Ичейлер. Йейлер.

— Аня! Халх! Т'етир штэ.

Онда кесель им, йосам сүтлү аш ым, тарелкаларнен.

Халхты, т'итти севинип бу, ойнап, варды, алды эт'и эльне эт'и тарелка, ойняп т'етрий.

— Аны, тохмах! Хах-эле тарелкалара! — дэди эриф.

Өле дээннен — жангыр-жангыр! — тарелкалар түштү, хырылды.

— Э! Шапако! — дэди Зилифсайа. — Эт'и тарелка да т'етирамайсын!

— Вар, Фаля, сен т'етир!

О да севинип т'итти, варды, алды дöрт тарелка дöрт пармағы сне, ойняп т'етирий.

— Аны, тохмах, йалат-эле буна да! — йене тарелкалар түштү, хырылды.

— Э,— дэди,— сизнен! Энди унутхансыз да мени дöндöрмөэ! Аны, ёзүм варайым!

Варды, алды, он пармағы сне он тарелка ойнатып т'етрий. Эриф тэ дий:

— Тохмах, хах-эле тарелкалары!

Хахты! Тарелкалар — дин! — хырылды эпчии дэ.

— Тохта! Мында биший вар...

Башладлар хыдырылмаа.

— Аны, тохмах! Йанаш-эле Зилифсайа!

Башлады тохмахламаа Зилифсайы — ағлай, йалварый:

— Бöгүндэн ғайыр биший дэ айтмам. Биший дэ этмем. Айырылмам. Урма мени энди! Мен сыйдырғы да сенин!

— Гүзель,— дий эриф.— Өле олса, биль штэ: эт'и хулагын көрүй ўм бир бирни? Бахайлар шини? Йене т'ельдик бир йере!— дий дэ. Битий масал.

Зорап

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен бир хысайахлы падшах. Жыйай олған гүзельлери. Түштү онда бир гүзель хыз, бир дэ эриф, гүзель. Хыз ичери айляный. Эриф тэ чыхары. Шорбаж-лии дöндöрий. Севийлер бир бирни. Пек! Ёлüm вар — айырлых йох. Ёле дэ харар верийлер бир бирне — айрылмайжахлар, блежеклер — айрылмайжахлар.

Бир дaa түшүнүй бахай эриф: "Йа беле олмай", — дэ дий хыза:

— Сен ичери ишлийсин, шорбажи бит'енин иши... Йалвар она, ийберсин мени чомасам бир беш-алты йыла, варайым, хазанайым пара. Ондан сора да йалвараах, бизе изин версин, эв йапарых, ѡзү башымыза йашарых. Биз дэ хоранды этэжек-тирик.

Хайль олуй падшах, хысайахлы падшах:

— Т'итсин.

Т'итий. Селамнашханда ѿле дэ айтый эриф:

— Ёлүрүм — айрылмам.

Т'итти. Хыз халды. Т'итэ-т'итэ раст'ельди буна эт'и адам. Бахша урбалар, бахша падшаан урбалары. Т'ельдлер, тохталлар.

— Ид'ит,— дий бири,— сорма ғайып олмасын, анда т'итийсин? Т'им сен?

— Хм, чаре вар сёлемеэ. Мен фелан падшанын адамы эдим. Т'итийим хазанч хыдырмаа. Эвленежем, пара варса.

— Гүзель,— дий.

— Йа сен т'им сен? Чаре вар бильмеэ?

— Мен дэ айтрым т'им олғанымы. Пара стэсен, ѹүр, вараах, мен алыш т'итийим сени пара хазанмаа.

— Ал т'ит.

Вардылар, т'ирдилер бир эве. Тохталды. Лагетти шорбажинен.

— Аны, Маруся, чых мында,— хызы чагрыйляр.— Абу хыз меним фетиском. Мен ону саа ве-рийим. Олған шорбажилик тэ сенин олуй. Мында аз. Даа фелан шеэрэ дэ вар мем шорбажилигим. Олары да, ѹүр бахаах, йазайым сенин адына.

Бу да энди харар верд'ен — дэгишильмейжек. Ама, наз да оса, дöндöрдлөр эрифи. Вердлер бу хызы буна. Алды т'итти буна о шеэрэ. Онда да бүйүк түт'яннаар, бүйүк эвлер, бунун.

— Йа нас ший беле?

— Аблар,— дий,— сенин адына.

— Йахшы.— Бу да сорай ал т'итэн адама:— Йа андан алдын сен пхадар шорбажилик? Нас пейдэттин сен ону?

— Ону да айтайым. Мен,— дэди,— бир падшаан ианына хызметт'ар эдим. Анам да она ёкмек йапар эди. Бабам да арабадан учуп ёльдүй. Гүзель эвимиз вар эди. Гүзель йеримиз вар эди. Бабам ёльд'ен сон падшах верд'ен ёле приказ... ёле эмир этти — бизи кёчурдлер. Эвимизи дэ алдылар, ёзумёзү дэ алдылар падшaa. Анам йене ёкмек йапай падшага. Мен дэ чочха баҳайым.

Мем дэ олду бир гүзель хыз, севд'еним,— шорбажлии верен адам дий.— Мем дэ олду ёле. Баҳтым, көрдүм — хызы маа вермейлер. Падшах изин вермей: "Т'ими стийси, ону ал. Буну вермем,— айтты т'ести. Сора чағырды, мем элиме йазды верди бир мектуп:— Ал т'ит буну фелан йере". Онда да, мектупта, йазған: "Он йыл бу эриф саа хызмет этәжек".

Ёле дэ хыздан хачырдлар мени. Энди мен аннадым бу эсабы. Мaa т'ерек хачмаа. Хачтым т'ельдим мында. Баҳайым — мында мем йүрөн хызымы суйя аттылар, боғдулар. Мен дайанамадым, т'ирдим ичери, ёле ёкенен... Мен эбет падшаан харавчи ишлийим! Т'ирдим бу эвчеэ, баҳайым — харыйын элине бала, бир ўч йашна оғлан. Иа мен ёльдүрмөэ т'ирдим олары! "Иа баштан анасын ёльдүрсем, не олажаҳ? Баштан балайы ёльдүрүйүм! — дэдим,— дэ сора анасын. Көрсүн йаныфыны!" Мен урдум т'естим балаан башын... Йох. Мен уражахта, бала маа ағлады: "Ага, иа наптым мен саа? Нечё ёльдүрүйсү мени?" Мен дэ бишүй дэ шитмейим — урдум т'естим балайы, сора анасын уруп т'естим. Сора да падшашы да, башын т'естим. И, хачтым эбет.

Хачтым. Узах хачамадым. Туттулдум. Туттулар мени. Анамнен сабана йектилер. Сопаларнен айдайляр. Анам да, наз да оса, энди маа көре эслиже? Йатый, заваллы. Халхамай. О хадар да тэпелийлер. Чаре тапамай — халхай йене. Бу да беле дöгүль — мындан да т'ерек хачмаа. Чаре таптых, ондан да хачтых. И, хач та хач — тутулмадым.

Бундан сора чыхтым түрк падшагына. Онда варған сон меним хулағымчэс сыйдырғы бу балалын сеси: "Ага! Иа наптым мен саа — ёльдүрежен", — дэп айтый. Бир йере сыйдырамайым. Олмай бишүй дэ. Йашамаа оламайым. Сора ёзүмү вердим дöгүше. Ахынен.

Т'иттим дöгүше — баштант'и ох мени урсун, ёлейим, беле йашамайым. Иа ёле т'итсен, саа бишүй дэ олмай. Ёле мен хазандым бу шорбажлии, бүйүклюй. Штэ андан алдым мен шорбажлии. Ама

бöгүн дэ стэмейим йашамаа. Чыхмай о балаан лафы хулағым чиндэн.

Шини, булары верд'ен сон бу, фетискосуну алдырды, бу йашай. Т'ечиний мында бу харынен. Олуй буларын бир оланнары. Олан да т'ий энди беш йашна.

Йа бунун хызы напай онда, падшага? Падшах та, хары падшах,— хыз не дэди, ону этий, бунун сөлеэнин этий.

Вар бир Йунандан т'амиль фалжы, баҳыжы. Бу хыз чох пара тёкий она:

— Ёгрет мени эр бир түрлү шийе.

О да ёгретий бу хызы. Эр бир ший бу билий. Адамдан айырмая да билий, йапмаа да билий, эр бир түрлү нестэлери аннай. Бунун хызы. (Зорап — унутма — балавын ады).

Шини дэ мында дöгүш йахыннашты. Йапмаа т'ерек бир крепость. Крепость — нас урумжасна? Чаре йох айтмаа. Тапамайым мен. Ёле бир бет'ильд'ен йер. Беки. Ону йапсалар, о вахты хутлай дöгүштэн. Мындан да чаре йох энди олары алмаа — ёле йапайляр. Бащайлар йапмаа. Эт'и метра кётэрильди — дэвирлий. Эт'и метра кётэрильди — дэвирлий. Альд'и хыз йапай булары.

Нас ший беле? Бильмейлер, не этмеэ т'ерек. Ондан сора хыдырыйляр, т'имдир буну тапажах — не ўчүн дэвирлий? Бир дэнэсини йибердлер хыдырмаа. О варды, тапты бу хызы. Буун хызыны. О хыз дэди:

— Вай,— дэди,— бу бүйүк ший. Буну айтмаа да хорхулу.

— У иа не вар?

— Сизин падшалыныз вар ым?

— Вар.

— Айт, т'есин. Она айтайым. Саа айтмам,— падшагы чағрыйляр.

Варды падшах.

— Ий,— дэди,— эп тэ бир айтмаа т'ерек, айттылажах ший. Бу сизин йапан йере дэ турмайжах бир ший дэ.

Т'ерек тэ орада тэк йапмаа!

— О,— дэди хыз,— сиздэн жан стий. Тири. Бир беш йашна бала. Хойсаныз тэмельчеэ, кругомун ишлесениз, халса тэмельчеэ — ондан сора, стэсениз кёкеже кётэрин — туражах.

Балажыы жойажах!

Т'ельди падшах. Эмир верди — бунун оғлун — Зорап. Зорап — беш йашна. Бу эриф тэ дэди:

— Шини мем оғлум тэк т'ерек ми орада? Баҳшасы олмай ым?

— Йох, тэк о. Вар, сор ёзүн фалжыйа.

Бу т'итти фалжыйа. Бу балайы да хойдулар тэмельчеэ, башладлар кругомуну ишлемеэ. Бала да аглай, хыччырый.

— Энди башымнен ўуксек олду! Олду! Богула-жам! — аглай бала. Аглай! Бундан сора сеси дэ чыхмады.

Эриф тэ т'итти фалжыйа, бильмеэ. Фалжы да — бунун сүфтэт'и хызы. У йапты буну — ахлашжах буннен, этт'ен шийи ўчён.

Т'ельди, башлады хапу урмаа. "Тохтал!— дэди хыз.— Отурсун азчыхъ". Бунун хапу ардына отуртуу бир-эт'и saat. Азырланды, не т'ерек хыза. Ондан сора:

— Ач, т'ир.

Т'ирди бу:

— Сен фалжы мы?

— Фалжы.

— Сен мем оғлуму вердин ми тэмельчеэ хой-маа?

— А-а, сен им абу?

— Мен.

— Йа мен т'им? Гүзель ми? Йа мем он йылдан бери көзйашларым анда халды? Йа сен т'ейежек эдин — не чүн бахшасын алдын?

— А-а, сен осан! — буну стэди боғмаа. Ама хызын азыр эльне пичах — йастых түбүндэн алды. Аман саплай верди бунун сыртындан. Буну саплады сыртындан. Щэдэй дэйнэй дэ чекти пичаы. Битти буларын ѡмүрлери. Бу эт'иси дэ битти. О бала да аглай, бөгүн дэ. Варсан о этрафа, о юурта, йаплан шийе — чыпсыр-чыпсыр-чыпсыр көзйашлар ахай дувардан. Дэ беле дэ бу масал битий штэ.

Аталар сөздлери

Е.И.Корюк, П.І.Синельникова

АГЛАМААН балаа меме вермийлер. Стэсен сен мендэн пший-пший, мен саа вережем. Стэмесен — вермейжем.

Ағызна баҳла сланмай. Наз айтайым мен саа шинжик буну? Мен айттым бир лаф она. Сыр. О да ону аман бирне даа айтхан. Мендэн чыхханнен она ѿтиштирген. Оон ағызна баҳла сланмай, ѿлесе. Тутмай йисанын сырнын о йисан. Аман сен-дэн мaa көтрүй.

Ағызындан чыххан хойнуца т'ирсин.

Аз осун — уз осун. Иш этийси. Башлағансы иш этмеэ. Азжых эт тэ гүзель эт. Уз — гүзель.

Анда догай, онда хонай.

Араба хырылған сон йол чох тапылый.

Ардына ташлаан ѡгне чыхай. Йашаан т'иткен ѿгне гүзель, штэ, ѡгүне дэ чыххан гүзель. Ардына ташлаан, бир т'имсейе гүзель биший эткен, сора о да буна биший гүзель этий. Чирт'ин ший эткен оса, халған ардына да — чирт'ин дэ чыхай ѡгүне.

Ардындан салхын су ич. Йарен сени брахып т'итсе, энди хайтып т'ельmez, энди ардындан салхын су ич. Йа да пшийин-пшийин жойлүй, ѿле дэ дийлер. Йа бир т'имсейе биший алый: "Мен саа ашин, бөйн т'етиирим". Алый т'итий, унутуй ардына. Тэк вер. Сен вер — ондан сора ардындан салхын су ич. Варып та т'ери алмайсы.

Ат авунан йере түкү халый. Айт-чи сен, Поля, шинжик. Ат авунған — түкү халған. Бир йисан кёчсе т'есе сеэн эвинчээ дэ сора да кочүп т'итсе, оон пшийи-пшийи халый саа. Бу да дэний — түкү халый.

Атэш түшпен йерине йанай. Т'имин эвичеэ йаных вар, бела, хатэ, хасевет, о йисан пек йанай. Меэм эвимче йаных йох — мен йанмайым.

Ахыл т'елий — т'еч т'елий.

Ахылыңнен чувала т'ир.

Ашамасан — таш аша.

Бабаан эст'и чарухлары чайня да тойма.

Бал тутан пармағын йалай. Бир гүзель йере ишлесен, ондан саа т'елер олуй.

Биз эт'имиз бир тухум.

Бир айын алынжес хадар ёбүрүн көпек ашай.

Бири ѿльмеэн, бири дэ онмай. Оон хожасы ѿльген. Мендэ хожам йохтур. Алый мени — мен дэ ондум.

Бир күн мисафир, эт'инжи күн мисафир, ўчүнжү күн энди т'афир.

Бу адам көзүндэн чоп тэ чыхармаз.

Буну алғанда көзлериц тэпене эди ми йохсам?

Ванд'илизмо о хадар бүйүк күн (барйам) — ха-рылғач уйасна вармай.

Далалт'ер йисан урчух т'ибик айляный. Далалт'ер — атик. Иштэ дэ урчух т'ибик айляный, ишин дэ ѿле этий, гүзель этий, хорандасын да гүзель ба-хай.

Дүнья мердвен — бири миний, бири түший. Мен ишливим гүзель йере. Ондан сора чыхтым т'иттим. Сен миндин — т'ельдин бу гүзель йере ишлемеэ.

Зенд'ин хашыный, ғарип тэ ўмтэтий. Зенд'ин ишлій. Эр бир шийи чох. Ғарип тэ ўмтэтий – она да вережеклер. Зенд'ин хашыный – ишлій. Ғарип тэ, о усал, эбет, ишлемеэ севмий. Ишлесен, ёзү ёкмеин ашайсы, ишлемесен – зенд'индэн ўмтэтиси биший-биший алмаа.

Ичтигим синсин, севдигим сенсин.

Ичтим шарап – олдум харап, ичтим рахы – олдум быралхы.

Ишлеэн балта чыхары халды.

Ишлеэн ишт'ир дöгöль (дöйль), ишлетэн ишт'ир.

Иштэн артмай – тиштэн артай. Ишлесен-ишлесен, т'етирсен, артмай о сеэн бишийин дэ. Экономить этсен тэкаран хорандандан, хыйбет хулансан, о вахты артай. Ахшамт'и йемейен сабаа брах.

Йабан арабаа минен тээ түшер / Йабанжыны арабасынен узага вармайсы. О шорбажы т'елий, тутай алый ёзү арабасыны – меэм арабам йох, халдым мен штэ. Халдым мен йарым йола. Узага вармадым.

Йазын боху хыша аша. О мева. Йазда йыгсан, хышта йемек.

Йазда йухлаан көзүн чыхар, хышта йүрен аяан хыр. Йазда чох йүрүп ишлемеэ т'ерек, асрамаа т'ерек, хышта да хыдырмайсы, хыдырып йүрмийси.

Йайылған халған, сығыр бох т'ибик.

Йит йитэ буйурған, йит тэ хурйугуна буйурған.

Йохса маразланып ёлжек ми – йүрсүн??

Йуваш атын тэпмеси хаты. Йуваш йисандан хорх.

Йүрен аяға чöп илиший (айахлара, илишир).

Йылан хабуундан чыххан да хабуун бед'енмээн. Баласы ёсүп т'еген сора анасы-бабасын бед'енмий: "Йанаша т'итме меннен, авлахча т'ит", – дий. Ана-бабайы бед'енмий, штэ. Сен чыхтын т'иттин бу хапудан дэ бу хапууы бед'енмед'ен.

Лаф – торгай: учар т'итэр.

Машалла җаныңа осун!

Машалла сениң эткенине!

Меэм ағызым хашығы дöйль. Мен о иши эта-майым.

Не ёлгусёне варый, не тирисине.

Не ёлгенини стий, не онғаныны стий. Йашамаа да вермий, онмаа да вермий. Не йашатый, не ёлдүрүй. Эм йашатмай, эм ёлдүрмий. Бу – душман. Пахыллых.

Не хадар бох харыштырысы, о хадар бох са-сый. Не хадар лаф харыштырысы, о хадар о лаф

харышлый. Айтмаса, о харышылмай даа. Тохталый. Айтмасан, хуру халый.

О меэм хадар олунжес мен дэве хадар олурум.

Олажах бала бохундан белли. Бала доғай ахыллы, ахыллы тутай ёзүнү, анасын-бабасын динний, не айтый. О вахта о бохундан белли. А доғай бала арсыз – не нинесин диннений, не бабасын, бир т'имсейи аннамай. О да ѿле – бохундан белли.

Öгий баланын рафи ёксек. Öгий ана ёкмек т'есип вермий, рафи ёксек йапай. Оон чүн дэ оон рафи ёксек, ѿтишип оламай.

Öгүз ѹеберген, ортахлыг та айырылған. Хожасы ѿльсе, сой-соплар – айырлайсы олардан сен, олар да айырлый сенден. Öгүз ѹеберген сора ортахлыг айырлый. Хожа дэмий – ѿгүз дий.

Өзү чувалыннен дэрмене вармасан, шорбажы олмайсы. Хазанмасан, ёзү ишлеп хазанмасан, ёзү ёкмеин т'есамайсы о вахта.

Олен атын налыны хыдырый.

Олен сығырын сүтү чох. Йашай ым сығыр – сойай ашай. Сойайлар сығыры. Бахша сығыр а[лы]йлар. Башлайлар дэмээ: "Вай, бу сығыр бир шиье дэ бенземий. А о сығыр гүзель эди. Оон сүтү чох эди". Тири олғанда аз веэр эди, ѿльген сора – чох верир эди. Тэрс түрлү айтыйлар.

Өлүе дэ ағламай, тирие дэ күльмей.

Пукана сени баҳты – не көрдү хадэнэ?

Самсах та ашамаан, ағызы да сасымай. Мен бир йере хошуулмадым – ишлер мaa сорулмай.

Сексен – не баҳайсын, серсем?

Сен тутан тавуғун мен чохтан йулхтум. Лафетилер эт'и хары, бири бирлеринен. О хары айтый ым бир т'ечмейен лаф – бу да дий: "Сен айтма ѿле. Айтма сен олары мaa. Сеэн билен шийлериин мен энди чохтан уннуттум".

Сенден т'елинже – аллахтан т'есин. Сен адансы, вережем, дэп, она шийин, даа вермейип отройсу. О да беклий-беклий – йохтур. Йа аз верий. О да дий: "Сен мaa вермээ стэйен шийин аллахтан т'ельсин".

Судан да чийхаймах жыйай.

Сырыйтий, пишкен баш т'ибик.

Тавшана ёлүм – тазыйа күлүм.

Талав тапсын сени!

Тоз-туман кочтү – топрах буран олду.

Тох ачын эвалыны бильмий. Зенд'ин бильмий гарибин эвалын. Мен ашап тойдум, сен дэ ач. Мен сеэн алыны бильмейим. Сен дэ беклийси, мен вережем дэ сен ашайжан.

Туварчинин харысы туварчи тувардан т'егенде ишт'ир олуй. О шенниктэ олуй. Сабадан усал, биший этмий. Йүледэ, хожасы т'егенде ишт'ир олуй – ёзүн көрстүй, шо о ишт'ир олса т'ерек.

Түкүрмек сининжес, йаланжы йүз йалан айтый. Штэ, бетэр, пек йаланжы йисан.

Тәшик торбайы толдурмаа хыйын. Асрамаан йисана не хадар версен – файдасыз, файда йохтур.

Т'ямилльернен дүня дэвирлежек.

Т'елиним кү-ёндэ бир урчух ишлей, хызым афта сайын, афта сайын.

Т'имин арабасна минийси (минерси), онун авасын чалайсы (чалажан – хайиль этэжэн). Варийим хожаа. Чыхайсы хожаа – алыйсы оон табиятын, йашайсы: оон арабасна мингенси.

Т'ёр базара вармасын, т'ёрсүз дэ базар олмасын. Т'ёр базара варса, не т'ерекмий – ону алыш хайтый. Аннамай да алый, штэ ону алыш хайтый. Башы ишлемий. Башы ишлемейене т'ёр дийлер. Т'ерекмээн ший – о алый. Базар чиндэ т'ечмээн шийлер сатылажах, эбет! Т'ёр варган, алган хайтхан т'ечмейен шийи. О алданый ёзү. О ёзү ёзүн алдатый.

Усал адамын не ожағы түтэр, не хазаны хайняр.

Үстүй ылтрай, ичи халтрай.

Хожа арабанен т'етирсе – хары йиненен жохай (үймахнен дағытый). Эвчеэ (Эве) дэ биший халмай. Хожа арабанен т'етирсе, хары асравсуз оса, хожаан асравсуз харысы оса, негадар да хожа т'етирсе, бир йердэ пиший йохтур – йиненен жохай.

Хойунун ажели т'есе, чобанын тайагна ыжыхланый.

Хоншуун тавуғу хаз көрүнүй, харысы да хыз көрүнүй. Пахыллых о. Оон ўчён дэ дийлер, штэ.

Хурунен слак та йанай.

Хутран көпек т'ибик / хутурду көпек т'ибик.

Хуту гыдырланған, хапағын тапхан.

Хырсызын кётү хувуш. Хырсыз т'ейинче алмаа, бир йере бир йере данг этсе, сохахчэ, ондан о энди хорхай. Алан йерине хорхмай – дангырдаан йере хорхай.

Хычыравухтан хорхма – йуваштан хорх.

Чапхан атын башына урма.

Чоха чапан аздан да хуру халый. Йисан стийchoxa чапан aздan да хуру халый. Йисан стийchoxa чапан aздan да хуру халый. Ону тутайляр, айырыллар ону да ондан. Тутулуй, чаре,— о т'еси-

лий, хутлуй халый бишийдэн дэ. Аздан да хутулуп халый о вахта.

Чыхты ѿке – т'итти баш, халды ѿке – аны баш? Хавгатыйлар хары-хожа. Хожа брахый т'иттий. Хайтты харыын ѿкеси – хожа йох. Аны баш? Йохтур. Ахылы т'елий – т'еч т'елий.

Шеп тэ бир, шет'ер дэ бир.

Шиширдим хурсағымы – стэсэн, жевиз хыр сүтне.

Экши алмадан татлы олмай.

Элик элиге оса, хара ѿгүзе пичах олмаз эт'ен. Мен саа элик этсем, сен маа элик этмесен, о вахты хара ѿгүзе пичах олуй. Элиге элик олмай. Йисан элик унутуй, эбет. Унутглуй элик. Хара ѿгүзйер сүрий ама, хара ѿгүзү сойайлар. О ишледи дэ – йене сойдулар. А элиге элик оса, соймаз эдилер ону.

Элиннен вер, айыннен ал. Версен бир йисана пший-пший, элик. Бахайсы-бахайсы – т'етирмий. Ондан сора варып ёзне алмаа т'ерек. Т'етирмese саа, ёзүн варып айсы. Элиннен вер дэ, айыннен йүрүп ал.

Элли – ишин белли.

Эпции дэ башым йазысы – бу да не мараз?!

Эртэ туран хазан хырай.

Эт'и кёзүн бирин алый. Атик, эн хырсыз йисан да ёле. Ариф тэ вар ёле: эт'и кёзүн бирин алыр, дийлер.

Алем

Эй, агалер, сизе дэ Алемин фасылын сёлейим эй. Башымыза харелер йазмыш – ону да не эйлейим?

Алем дэ ата миндикчез, агалер,
улу юл беклер, эй,
д'елен-д'ечен сержанлара [< бизирд'анлара]
дүфегин дитълер.

Ахменчигин суйундан, агалер, атым атлаттым, эй, он беш йашна бир хызынын (чуфут, карайын)
ötöñü патлаттым.

(Үч йүз атлы хоралап алды – йене дэ хутулдум,
эд'ерим-йүгеним архама алыш убайа чыхтым).

Эд'ерим-йүгеним архама алыш убайа чыхтым.
Забитлернен уйушамайып дэртлере баттым.

Ид'ит оғлум дутулду, дэйен, анем ағлесин, эй,
тарип бабам бағырына дашлар бағлесин.

”Ане“ дэсем, анем йох

Захар адам жойулду,
йуртум күль-веран олду.
Йалан дүнйада д'ездигим
эпси дэй йалан олду.

”Анем“ дэсем, анем йох,
”Бабем“ дэсем, бабем йох,
гурбет эле аста дүштүм —
недир алым дэд'ен йох.

”Ане“ дэдим, бен дэдим.
Анем, саа не дэдим?
(Бен анеме не дэдим?)
Ахан сулар мерет'еп олса —
йазылмаз беним дэрдим.

Т'елефим афталанды,
аз дэрдим чохчаланды.
Йетиш, анем, йетиш, бабем,
мезарым тахталанды.

Аз дэрдим чохчаланды,
йүрегим ожахланды.
Йетиш, анем, йетиш, бабем,
мезарым печатланды.

Т'ераспойын базары
йендим окоп хазарым.
Службада д'езен чөльслөр
лайых мы эди мезарым?

С.И.Паращевина, П.Д.Лефтеров

Ане, башым ағырый

Ане, башым ағырый, эле йүрегим, эй,
күн-күндэн артайор (артай), анем,
эксильмез дэрдим.

Йары йеже вахты (вахтында)
хапум урулду, эй,
бен санеттим, ғарип (доғмуш) анем —
энд'ерим ажель.

Сабрет (дур), ажель, сабрет
бир сағат (саат) хадар, эй,
д'ельсин (гельсин) ғарип
(доғмуш) анем, көрсүн —
сон (сора) ал жанымы.

Кökте сийа булат
бöлүк бöлүндү, эй.
Ане, беним йүречигим
дэлик дэлинди.

Ане, бен ёлүрсем,
нежолур алым, эй?
Жыйылыр безистанелер,
сатылыр малым.

Ане, беним ал пошуму
т'имлер бағлесин, эй?
Ане, бен ёлүрсем,
д'имлер ағлесин?

(Йа бен ёлүрүмсе, а назлым,
т'им йувар бени?
Йағмур да йағса, селлер дэ ахса,
сель йувар бени.

Йа бен ёлүрүмсе, а назлым,
т'им көмер бени?
Баиръ дэ оса, ачылса д'үльлер,
д'үль көмер бени.

Йа бен ёлүрүмсе, а назлым,
т'им ағлар бени?
Йығылыр д'елир харгалар-хозулар,
о ағлар башма).

ГК, арк. 9 зв.—10; К.В.Топалова

Ах дәниз йалысында

Ах дениз йалысында, а йаврум, д'езер пийадэ.
Анен-бабан севмез, а йаврум, бенден зийадэ.

Йуфачых-дүфечик даштан, а йаврум,
бина йапылмаз,
бир гүзель ёльмеилен, а йаврум,
дүнья дэвр олмаз,
бир чичек солмаилан байыр йыхылмаз.

Эгмиш фидан бойуну, а йаврум, ал бени дэ йүр,
ачмыш бийаз кёксүнү, а йаврум,
сар бени дэ йүр.

Йүкsek-йүкsek минареси кандинльлер йанар.
Эр хулун башында, а йаврум, дэвлет ми хонар?

ГК, арк. 10 зв.—11

Хара дәниз йалысында, а йаврум,
т'езер пийадэ.
Анен-бабен севмез, а йаврум, мендэн зийадэ.

Уфачых-дүфечик таштан, а йаврум,
бина йапылмаз,
бир д'үзель ёльмекнен, а йаврум,
дүнья дэвир олмаз,
бир чичек солмахнен, а йаврум,
баир йыхылмаз.

Эгмиш фидан бойуну, а йаврум, ал бени дэйёр,
ачмыш бийаз кёксүнү, а йаврум,
сар бени дэйёр.

Йўксек-йўксек минареси кандильлер йанар.
Эр хулун башына да, а йаврум,
дэвлет ми хонар?

O.C.Кичик

Бахчи бахчидэн д'езерсин

Бахчи бахчидэн д'езерсин, д'үзель,
чичеклерин ўзерсин.
Бен сана "жаным" дэдикчез, д'үзель,
дүгмелерини чезерсин.

Бойун узун, белиң инже, д'үзель,
бензерсиң сельви далына.
Афтада бир т'ере олса, ашнем, —
вермем дўньянын малына!

Йол йанына бостан сачтым, ашнем,
хавун-харпуз сель д'итсин.
Беним назлым йухудадыр, ашнем,
уюатмаңыз — т'еф этсин.

Йол йанына бостан сачтым, ашнем, —
шамамадыр, шамама.
Ид'ит пара йығыштырмыш
(Беним йаремин чалыштыры)
ырахылен шараба.

K.C.Попов, K.B.Топалова

Бен сени жандан севмишим

Бен сени жандан севмишими —
не хачарсын бенден?
Өлүрүм — айрылмам сенден!

Алх ичиндэ нам олмаз мы?
Ах олмаз мы, вах олмаз мы?
Йылда ўч барыйам олмаз мы?
Ардымдан сөлед'ен душман
йўзумү көрсе, утамаз мы?

Чыхар — йўксеклерден баҳар,
бени атэшлердэ йаҳар,
маф йўзүне д'ўльлер таҳар.

Алх ичиндэ нам олмаз мы?
Ах олмаз мы, вах олмаз мы?
Йылда ўч барыйам олмаз мы?
Ардымдан сөлед'ен душман
йўзумү көрсе, утамаз мы?

ГК, арк. 1 зв.

Бин тохуз йўз дёрт сенедэ

Бин тохуз йўз дёрт сенедэ
дўйна яна арам олду.
Ойнадығың йалан олду —
аран сана ажель олду.

K.B.Топалова

Бин тохуз йўз хырх бир сенедэ

Бин тохуз йўз хырх бир сенедэ
бўйўк женклер башланды.
О завалчых адамчыхлар, анежигим,
бўйўк женке айданды.

Хушағымы бағладым,
тўғегими йағладым.
Милетополюн чўллнерне тўшкен сора,
анежигим,
бала т'ибик ағладым.

Австрия, Фермания бўйўк атэшлер йаҳты.
Бабалых, оғуллух адамчыхлар, анежигим,
бўйўк женке айданды.

Бин тохуз йўз хырх беш сенедэ
бўйўк тёбе далар олду.
Сағ олан бабалар, ағалар да
хорандаларна хошулду.

Бўйўк шийлер верильди
оглан-баллара, анем.
Дўнъялар турсун севинчли,
женклер олмасын олара.

Кам'янка, П.И.Синельникова

Бир йанымыз Хара дэниз

Бир йанымыз Хара дэниз,
бир йанымыз даш.
Вардым дўштўм ғурбет элине —
гўзўм селамдаш.

Уйма, йаврум, уйма да, а назлым,
эльлер созўне.
Уйар исен эльлер созўне,
д'ель, хыйма бени.

Эр себе, эр себе, а назлым,
суйя д'итэрсин.
Су дёгўль мырадын, а назлым,
сердан этэрсин.

Эр себе, эр себе, а назлым,
д'елип д'ечерсин.

Не жандан северсин дэ, а назлым,
не ваз д'ечерсин.
Ханымы фильжана, а назлым,
хойуп ичерсин.

Не дэрендир Турналерин сулары –
атлар д'ечамаз.
Узахтыр йаремин йуртлары –
селям д'идамаз.

С.Й.Паращевина

Бир рахы ичсем

Бир рахы ичсем, дэр, анемден (анем дэ?),
йандырырым ашна бен.
Бир минасип йарем йохтур,
арз этэлим алымы, эй, эй.

Элимдэн алмак истэрлер
беним назлы йареми.
Сен халх, хузум, сүр сефалер, аман-аман,
бен булурум йендиим эшиим.

Залым фелек, сандра фелек,
ахар кёзүмүздэн йаш.
Хузум, сен халх, сүр сефалер, аман-аман,
бен булурум йендиим эшиим.

Ах, олайды[м], олмайа[й]ды[м]
сенинилен, ашнам, бен!
Сенинилен, ашнам, олдухчез, аман-аман,
кёр, нелер т'ельди башыма!

ГК, арк. 9–9 зв.

Вардым Хасаф йуртуна

Ий, ағалер, диннеңиз, земаннар д'ечти,
ваҳыт та т'ельди айрылмай, сенелер долду.
Вара-вара вардым да дүштүм Хасаф йуртуна.
Ахылымдан йар олмушум, сарылдым...
Беним йұнахт'ерлигим, элигим ўчүн.
Вардым да дүштүм Хасаф та йурта...
Беним сана бир иржам вар, ажеп д'ечер ми,
гөжем дэ д'итэм Хасап та йурта...

П.Д.Лефтеров, К.В.Топалова

Варилаш

Чобана пенир йолладым, йолладым.
"Тузлу" – дәди, йемеди, йемеди.
Аберин чобан йоллады, йоллады:
"Не чүн йенди т'ельмеди, т'ельмеди?"

Туш аламан, туш сирт'е дэ, варилаш,
туш та [и]йесиз халаҗах та, варилаш.
Чобанжилер олжек тэ, варилаш,
мал да бизе халаҗах та, варилаш.

Четтэн аран ёрдүрдүм дэ, варилаш,
хызыл хашха хойуну да, варилаш,
онда чине ёльдүрдүм дэ, варилаш.

Чочха хойдум собай да, варилаш,
чаптым чыхтым убайда, варилаш,
мен убадан т'елинжес тэ, варилаш,
чочха йанды собай да, варилаш.

О.С.Кичик, К.В.Топалова;
Кам'янка, П.І.Синельникова

Гүржүдән Бешеве атлар йетишти

Гүржүдән Бешеве атлар йетишти –
о анемин йуртуна бир атэш түштү.

Беш хызын эрасына инджеси эдим,
анемин-бабемин әгленжеси эдим.

Тачанкалар ўстүнен т'езип йүрдүм мен,
кёр – т'имнернен йеп ичтим,
кёр – т'име түштүм.

Ойнадым, анем, ойнадым, ойнап тоймадым,
ажель т'ельди башыма, йендиим дуймадым.

Гүржүдән Бешеве атлар йетишти –
о анемин йуртуна бир атэш түштү.

Кам'янка, П.І.Синельникова

Д'ельдим исе

Д'ельдим исе – дурмам, көчүп те т'итэрим,
хондуғу әвими, ағалер, йыхып та т'итэрим.
Сусайып д'ельдим –
бир рахы вер, ичиp тэ т'итэрим.

Ичер мистанеси мезедир, мезе.
Бен йаремден айрылдым, йар, д'езе-д'езе.
Беним бир йарем вар – тазедир, гүзель.

Йайлаларда битэн гүль сизин олсун, эй.
Агулары бен ичейим – бал сизин олсун, эй,
харелери бен т'ийейим – ал сизин олсун,
тит'еннердән бен д'езелим –
гүль сизин олсун, эй.

Налет олсун ғурбет әлин т'арына!
Жан дайанмаз, дайанамаз ахынен зарыма.

Беш т'ере сёледим дағын да дашина, эй!
Дэгирменнер энер, вай, донер
көзүмүн йашына.

Йаврум шаған учурмушум уйадан, эй.
Бен бир йолжу – унутманыз бени де дувадан.

Фелек та панжасы сыхты белими эй,
халдырамам белим, вай, белим
бүкүп тэ т'итэйор.
Көзлеримдэн ханылен йашы
тöкүп тэ т'итэйим,
Сусайып д'ельдим – бир рахы вер,
ицип тэ т'итэйим.

ГК, арк. 1 зв.—2

Д'ечелим сериндэн-севдандан
Д'ечелим сериндэн-севдандан,
йолундан д'ечмем.
Бен айрылдым күленч ийүзлү назлы йаремдэн.
Хынаманыз, достлар-хардэшлер, сахын,
хынаман.
Дэрдим чох, эфт'арым чохтур – чаре буламам.
Ағлеме, көзлерим, ағлеме, хан дögүль бана,
ағледигим бир йар ичүн – йар дögүль бана.
Бен сенин дэрдиндэн-севдандан олдум диване.

ГК, арк. 10 зв.

Долаштым Уруму
Долаштым Уруму, аман,
т'ездим Хырымы.
Хырымда бир д'үзель көрдүм, аман,
ачтым сырмы.
Не сен бени унут, а назлым,
не бен дэ сени, йар, сени...

K.C.Попов

Долдур-долдур

Долдур-долдур, вер – ичейим,
долдурмасан, хан олур, эй.
Ачма, эшхун, пердэлери –
эр көренлер йан олур, эй.

Бу хадэйи ичен достлар
эр бири аслан олур, эй.

Бен бögүн достнен хонушсам,
дилейим хузум-диване.

Ане, бögүн азиз барыйам күнү –
хан этэннер барышыр, эй.
Көзүм йашы сель-сель олду –
дэриалара хавушур.

Д'етирилиз филанчайы –
минсин анем хочуна, эй.
Д'ель, хайыхчи, чек күргеги –
д'итэм дэриалар ўстүне.

ГК, арк. 4 зв.—5

Дүльбер бахчице варайдым

Дүльбер, бахчице варайдым,
бойуна эр йан олайдым, эй,
дилице хурбан олайдым,
йанағындан бир опейдим, эй.

Чағырырлар йана да йана,
йүргимдэн дэ саф йана, эй.
Сөле, гүзель дэ, дэрдин бана.
Дэрд беним дир не, ай? – дэ[ий]м сана.

Йүкsek хурмушлар бинайы,
чыхар Фалебин дэ фенайы, эй.
Чекерим дэ, гүзель, севдаңы.
Дэрд беним дир не, ай? – дэ[ий]м сана.

Кам'янка, М.С.Ганджерлі

Истанболдан алдырайым фесици

Истанболдан, аман, алдырайым, йаврум да,
фесици.
нерелердэн, аман, ишитэйим, йаврум да, сесици?

Йансын Измир, йансын,
йансын дэмир йоллар да гүль [күль] олсун!
Бени йардан, аман, айыранын да
гöзү дэ д'ёр олсун!

Истанболдан, аман, т'елир түрлү-түрлү дэ
хайыхлар,
ичи долу, аман, шарошынен, йаврум да,
айнныхлар.

Йансын Измир, йансын,
йансын дэмир йоллар да гүль [күль] олсун!
Бени йардан, аман, айыранын да
гöзү дэ д'ёр олсун!

K.B.Топалова

Йеми д'елир

Йеми д'елир, йан д'елир,
ичи долу жан д'елир.
Шу Расийанын хызлары, анежигим,
хожа, дэйин, жан верир.

Йеми д'елир, йанашыр,
ичи долу чамашыр.
Бен бир дане йар сардым, анежигим,
бахан гёзлер хамашыр.

Кöпүр ўстүндэн д'ечтим –
көпүр саллады бени.
Йиди йидинин хызы, анежигим,
йипсиз байляды бени.

K.B.Топалова

Йене топарланды дағын думаны

Йене топарланды дағын думаны, аман-аман.
Бир гүзеле гёнүль вердим – йохтур үйнами.

Ах, аман, диван хашлерин т'ерван, аман-аман,
choх арадым, буламадым дэрдиме дэрман.

Т'итэр эдим ол йареме, хопту бир йағмур,
аман-аман.

Йарем йухудан үйанмыш – көзлери махмур.

Аман, йыбырышым сырма күмүшүм, аман-аман,
ах эрдан астында, йаврум, халды бир ишим,
йердан астында, йаврум, халды бир ишим.

ГК, арк. 4 зв.—5

Йўксек минаре

Йўксек минаре, хашлери харе.
Алтын, гўмуш, бахыр паре йолладым йаре.

Ойнарым, аман, булунмаз чаре,
бу ичт'и дэ чалдырдым т'емене-даре.

Гўзель гўрмўштўм, шиндэн вазд'ечтим,
шу гўзелин элиндэн бир хадэ ичтим.

C.Й.Паращевина

Йығлыңыз, хоранда

Йығлыңыз (жыйылың), хоранда, серин тёшеги,
буйур-сана шерабыны (хадэй), Хырым эшеги.

Вар т'ит, фельсиз, вар т'ит, т'ир марафетэ.
Низамсыз этэ туз не т'ар этэр?
Сенин т'ибик эшеге сөз не чаре (т'ар) этэр?
Пек эйи сёледин, Павел Митрович!
(Аперин, сёледи Митир Василийч!)

Вар т'ит, фельсиз, вар т'ит, сени бозарым.
Бин аст'ерин беш ўйз йайан йазарым.
Бир жоғапнен чаҳ йүргегин йахарым.
Аперин ид'итим, Павел Митрович!

Долу йежеси излендим бен сенин йизини –
кёрамадым, айван, сенин йўзёнү.
Тўкўрўр эдим, айван, сенин кўзёне!
Пек эйи сёледин, Павел Митрович!

Долу йежеси излендим бен сенин йизини –
кёрамадым сенин гўзель йўзёнү.
Опер эдим сенин эт'и кўзёнден!
Пек эйи сёледин...

ГК, арк.1; С.Й.Паращевина

Маршинка (Машенька)

Эрменилер дал фес сатар, Маршинкам,
алайым мы, т'ийер мисин, душенкам?
Дал фес сана йарашир, йарашир –
Холхурбаннар долашыр, долашыр.

Машенькамын эвине дэ, Маршинкам,
д'ўль хойайым тёрёне дэ, душенкам.
Т'ими сарып севейим дэ, Маршинкам,
бен дэ сенин йерине дэ, душенкам?

Т'ель, Маршинкам, айтайым да,
Маршинкам,
селамнашып хайтайым да, душенкам.

K.B.Топалова;
Кам'янка, М.С.Ганджерлі

Медэт, медэт

Атма бу дашлери – бен йарелейим.
Йар, сен аллар д'ийин – бен харелери.

C.Й.Паращевина

Миндим атым

Миндим атым, чыхтыйм йола,
т'етирдим башыма бела, йар, бела.
Бильд'ен осам бел[е] ол[а]жағым (олдуғум),
чыхмаз эдим бўгўн йола, йар, йола.

Д'иттим, д'иттим бир харер йол,
шаштым бен – анда варайым, варайым?
Д'иттим, д'иттим желе харшы,
дизд'ини пек тут йахшы, йар, йахшы.

Гöзлерим бузлады, бузлады, гöрмей.
Архардашым д'итти, д'ельmez,
йар, д'ельmez...

K.B.Топалова

А хырал хыз (түркмен хызы, везир хызы),
не бахайсын эрадан, эрадан, эй?
Ольдёр бени – хутулайм беладан, беладан, эй.

Ольдурежек алым йох,
достумдан душманым чохтур, эй.
Д'ит вар, йолжу, йолуңа.
Эр адамым эве йох...

P.D.Лефтеров

Оғлан, оғлан

Оғлан, оғлан, сен бир оғлан,
сачым сана тёшек-йорған, эй.
Бир жаным вар – сана хурбан,
ольрюм – айрылмам сендэн, эй.

Титъме көзүн тору тайа –
бен йолламам ону орайа, эй.
Тору тайын налы йохтур,
бир йежелик йеми дэ йохтур –
бен д'итамам, везир хызы, эй.

Ал пошуму чул элейим,
билезигим нал элейим, эй,
беш йежелик йем булагым –
дур, д'итэйик, ағам оғлан, эй!

Анаң дуйар, бабаң дуйар,
ардымыздан атлы хойар, эй,
т'елен атлы да жандан хыйар –
бен д'итамам, везир хызы, эй.

Анам дуйсун, бабам дуйсун,
ардымыздан атлы хойсун,
т'елен атлы беш йүз он олсун –
сен дур, оғлан, бен далайым.

K.C.Попов

Орта хапу йалысында

Орта хапу йалысында дүйдулар, йаврум, аман,
дүйдулар да пешим сыра хойдулар, а жаным,
йазых беним д'енж бойума хыйдылар,
йаврум, аман.
Элим бағлы, ольдүгүме йанарым, а жаным.

Анем-бабам югут верди – дутмадым,
йаврум, аман,
хыз хардашым йол көстэрди –
д'итмеди, а жаным.
Минмейейдим йүкsek чарбак ўстүне,
йаврум, аман,
алмайайдым сылах-савут элиме, а жаным!
Тайын олду беш-он сейман ўстүме, йаврум, аман,
бен бир ғонже д'үлүм, ашнам, солайым, а жаным.
Элим бағлы, ольдүгүме (ольгениме) йанарым,
а жаным.
ғонже д'үлүм солдуғуна не эйлейим, а жаным!

GK, арк. 10–10 зв.;
O.C.Кичик, С.Й.Паращевина

Осман паша

Хара дәнис: "Ахмам, – дэйор, –
т'енарымы йыхмам", – дэйор.
Эсме[ри] гүзель Мухтар паша:
"Эдирнедэн т'ечмем", – дэйор.

Хара дәнис ахар д'идэр,
т'енарыны йыхар д'итэр.
Т'ёр олайды Осман паша –
Эдирнейи т'ечер д'итэр.

Пенжередэн хар д'елийор,
бен санеттим, йар д'елийор.
Ачтым пенжерейи, баҳтым –
Осман паша жан верийор.

K.B.Топалова

Кара дәнис: "Ахмам, – дий, ох, –
Ах дәнисе бахмам", – дий, ох.
"Кыр[x] бин аст'ер кырмайынжес
чадырымдан чыхмам", – дий, ох.

Кара дәнис ахар д'итэр,
Ах дәнис дэ баҳар д'итэр.
Кыр[x] бин аст'ер кырар д'итэр,
чадырындан чыхар д'итэр.

Өле олур му, бел[е] олур му,
эвлад бабайы урур му?
Падышағын зулумнары –
бу дүния бизе халыр мы?

P.D.Лефтеров

Паре дүңыйа башымыза дар олду

(переробка пісні з масалу "Ашых Фариб")

Паре дүңыйа башымыза дар олду, эй,
Д'итме", – дэйин, йар бойнума сарылды, эй.

Сен д'итэрсин, бен отуруп ағлерим, эй,
достларымнен йолларың бағлерим, эй,
күндөз көрүп йеже дүшшүме ағлерим, эй.

Халдым ғурбет элин веран чөлүне, эй,
дийаколар йеди беним малымы, эй,
т'имсем йохтур, сорсун беним алымы, эй.

Кам'янка, М.С.Ганджерлі

Саба да олса

...Измайильлер урду да йыхты
эшиими, йар, эшиими.
Т'имнер харышажах та, ах анем,
падышағын ишине?!

Чешмелердэн ахан да сулар
салхындыр, йар, салхындыр.
Гөзлеримдэн ахан да йашлар
ханындыр, йар, ханындыр.

П.Д.Лефтеров

Самур эфендим

Йемишим-ичмишим, самур эфендим,
бахсам кёзүне,
учсам-уйатсам, самур эфендим,
йатсам дизине.
Сүрмелер чекильмиш, самур эфендим,
эла кёзүне.

Ол сенин хашлерин, самур эфендим,
бана уйар мы?
Он күн, он йежечик синеми сарсам,
анен дуйар мы?

Измайыл хавеси, самур эфенди,
Тұна йалысы,
ичерлер шерабы, самур эфендим,
choхтур дәлиси,
әп тә аллар д'иер-д'иер, эфендим,
дәлиханысы.

ГК, арк. 9

Сегиртип йалыйа дүштүм

Сегиртип йалыдан (йалыйа) дүштүм,
йалыдан хайыға миндим.

Хайығына (хайығына) хара толхун
хайығын (хайығын) чарпсам, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол хара толхун (долхун да),
хайығым чарпажах олсен,
бен олурум бир ах (сула) балых (та),
дәрдайай далсам (дүшсем), не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол бир ах (сула) балых,
дәрдайай даляжах (дүшежек) олсен,
бен олурум гүмүш хармах,
авулен (дилиндэн) дутсам, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол гүмүш хармах,
авулен (дилимдэн) дутажах олсен,
бен олурум ханетли хуш,
дәрдайай д'ечсем, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол ханетли хуш,
дәрдайай д'ечежек олсен,
бен олурум эйи (иий) авжу,
ханетин хырсам, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол эйи (иий) авжу,
ханетим хыражах олсен,
бен олурум бир ал д'елин
дувағым йайсам, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол бир ал д'елин,
дувағын йайажах олсен,
бен олурум шахбаз ид'ит,
харшына дурсам, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол шахбаз ид'ит,
харшыма дуражах олсен,
бен олурум забун-аста,
тöшеге түшсем, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах ол забун-аста,
тöшеге түшежек (дöшеге дүшежек) олсен,
бен олурум Лохман эт'им,
дәрдине дәрман булсам
(дәрдини чезсем), не дэрсин сен?

Йар, сен олажах олсен Лохман эт'им,
дәрдиме дәрман булажах
(дәрдини чезежек) олсен,
бен олурум тынмаз олү,
табута т'ирсем, не дэрсин сен?

Йар, сен олажах олсен тынмаз олү,
табута т'ирежек олсен,
бен олурум бир ал т'ефин,
саарым — айрылмам сендерен, эй!

(Бизи ағлетэн гүльмесин,
иң бир мырада гельмесин,
ольд'енде т'ефин булмасын да,
бизжелайын ғарип халсын).

ГК, арк. 3 зв.—4 зв.; К.В.Топалова

Сычан

Сычаннарын сүрёсү,
ат хадардыр бириси.
Сырдым алдым тэрисини,
халдырып аттым ёлүсүнү.

Ах, сычан да, вах, сычан да!
Йандым элиндэн сычан да,
күйдүм элиндэн сычан!

Сычаннарын эйиси
тавада балых хавуур да.
Вардым балых алмай да –
сычан тэпме савуур.

K.B. Топалова

Сычаннарын бүйүгү дэ
тавайа балых хавуур.
Харт пардойу көрд'ендэ
йүзне топрах савуур.

Ах, сычан, вах, сычан,
эт'и көзүң т'ёр, сычан.
Йандым элиндэн сычан!
Иаман эт'ен бу сычан!

Йер түбүне (айат чине) шатыр-шутур,
бен санеттим, т'етэн тохур –
алмыш эльне т'итабыны,
т'итаб охур бу сычан.

Йер түбүне софрасы,
сүтне тузсуз пастасы.
Сағынын чохтур астасы.
Сахаллының Настасы.

Сычан базара т'итэр,
сепетчиги бойнуна.
Базар күнү сабахтан
папаз хызы хойнуна.

Дәнис хуму (суйу) тар ахар,
варды сычан, атлады.
Түштү сарыаг бардағына,
сычаныңötү патлады.

Сычан дәликтэн бахар,
тәмелек лазым йапар.
Ағесинен хавратыр да,
йендеине көз хыпар.

Кам'янка, М.С.Ганджерлі

Тамазол

Ах, Тамазол, вах, Тамазол, не олду сана?
Не дэ олса, бана олду,
йандым да йандым, гүль [= күль] олдум.

Саат онда, он бириндэ чыхты бир йанғын.
Жыйылыңыз, дост-хардэшлер, булун
бана бир чаре (бана бир эмдат булун).

Тамазолун эвлери дэ бензер сарайа.
Тамазолун эвлери дэ, т'ендирдэндир йапусу,
эм күндоғудан, эм батыдан (эм ардындан,
эм ѡгүндэн) вардыр, вардыр хапусу.

Тамазолун эв ардына вардыр бир дирек.
Тамазолун йанды шийлери дэ,

дайан-дайанмаз йүрек
(Тамазолун йандығы вещисине
ажыр дайанмаз йүрек).

С.Й.Паращевина, К.В.Топалова

Тодора эдим

Харт бабам байдыр, миндиги тайдыр,
т'итти т'ельмеди, он сет'из айдыр.

Тодора эдим, олдум да Тодур,
он эт'и йыл да чобан да йүрдүм,
хыз да олдуғму бильдирмедин,
черкез дүгмеми чездирмедин.

K.B. Топалова

Сирт'е сачмы сөкмедин,
ах яхамы т'езмедин (чезмедин).
Он сет'из йыл чобан йүрдүм,
хыз олдуғму бильдирмедин.
Чобан Ѽзңү алдатты –
хыз олдуғму бильмеди.

П.І.Синельникова

[Топар-топар булут хопар]

Паре дэ паре булут та чыхмыш
пунар дағындан.
Йалын да йанмыш, йазы чыхмыш
йар хойнундан.

Ону да йазан [йанмыш та йазан]
йуху зеэриндэн.
Т'етирииз, бен йазайым
сачым тэлиндэн.

K.C.Попов

Туман алды дöрт йанымдан

Туман алды дöрт йанымдан, алды да буруду, эй,
мевлам фырсант верирсе, верирсе,
бизи дэ йöрутöр, эй, эй.

Чағырайым султанымы бен дэ [х]анымы, эй, эй,
йаш йерине ахытайым бен дэ ханымы, эй, эй.

Чахт эттим фелегин ардында этэйим,
дэр т'и, эй, этэйим,
тутайым да бир зулум этэйим, дэр т'и, эй.

Дост ўчён бир серай йапайым, дэр т'и, эй,
йыхтым да веран эйледим, эйледим
кёнлümён кёшкүсёнү.

ГК, арк. 6 зв.

Ургун-ургун дост бағына вардығым

Ургун-ургун дост бағына вардығым, эй, эй,
эль узатып ғонжे д'үлüm сардығым,
яремилен зевх-у-сефа сүрдүгүм, эй, эй.

О да варсын, онулен эш олсун.
Күндүз әғян(= эйан)-бейан, йеже дўш олсун,
ағлей-ағлей көзлер диздэн йаш олсун.

Йарем ойнар сантрачылен мердини, эй, эй.
Чекен билир ағрыларын дэрдини.
Бен чекмишим ўчён, дёрдүн, бешин, эй, эй,
о да варсын, чексин беним дэрдими.

Ид'ит одур – чыхып йолдан дёнмейен, эй, эй,
ашых олуп севдалығы бильмейен,
ўч-беш мал хазанып д'ельмейен, эй, эй.

О да варсын, онулен эш олсун.
Күндүз әған(= эйан)-бейан, йеже дўш олсун,
ағлей-ағлей көзлер диздэн йаш олсун.

ГК, арк. 8 зв.—9

Учма, харғам

Учма да, харғем (харғам),
дутарым (тутарым) сени,
ханетлерини (ханетлерини) йулхарым сенин.

Ах аман-аман, шет'ерим (шекерим), аман,
евли дэ дögүлüm, бойдағым, аман.

Сиia бибери аша сеперлер,
эсмери дўльбер жаду (жандан) северлер.

K.B.Топалова;
Кам'янка, П.І.Синельникова

Ханедэн ханейе шаған учурдум

Ханедэн ханейе шаған учурдум,
ахынен-вахынен гүнмү д'ечердим.

Ханенин ардына даш бен олайдым,
эла гозён стүне хаш бен олайдым.

Чаларым-чаларым, тэллэр алышмаз.
Гүсүлүй йарем аслы барышмаз.

Эсме беним йареленмиш йарем вар,
йүргегимдэ түрлү-түрлү дэрдим вар.

Атма бу дашлери – бен йарелейим,
жүмнэ алем ал д'иймиш – бен харелери.

K.B.Топалова

Хапумузун ѿгүне бир йешиль дирек

Хапумузун ѿгүне бир йешиль дирек,
йешиль дэ дирек, маву да чичек,
дайанмаз йүрек.

Хапумузун ѿгүне торғайляр хонду,
эт'имизин эрасына айрылых олду.

Эй, ағелер, сиз сөлениз, земанлар т'ельди,
ваҳыт та т'ельди айрылмайа, сенелер толду.

Долаштым Хырым этрафларыны,
Йалтанаң т'енарыны,
йеже дэ күндүз йылап та йүрдүм,
булмадым тымарымы.

Вара да вара варамаз олдум бен бу йоллара.
Бен бу да йолун ўзерине д'езамаз олдум.

Таван да бойу йүк йығдым да,
насыл ѡртү ѡртэйим?
Узахларда йарем дэ вар да,
насыл да йүрек этэйим?

Кам'янка, П.І.Синельникова, І.І.Ганджерлі

Хара йылан

Хара йылан сарып алды, аман, йолуму.
Бу севдалых урду да беним, аман, бойнуму.

Бир хайыхчы алыш хачты, аман, фесими.
Чох бағырдым, ишитмеди –
дәрәя да д'ести, аман, сесими.

Минер исе шу юеминин, аман, көшкүне.
Доллур-доллур, вер, ичейик,
назлы да йарем, аман, эшхуна.

С.Й.Паращевина

Харанфилин бийазы

Харанфилин бийазы.
Этмен, ахыз, бу назы.
Ойняп-гүлүп д'ечирдим
бир йазынен бир хышы.

Харанфиль олмайайдын,
чичегин солмайайды.
Олүм алх лафтан д'елир –
айрылых олмайайды!

П.Д.Лефтеров

Хараных йежелер сечильмез дағлер

Хараных йежелер сечильмез дағлер.
Йүречигим толду, көзлер хан ағлар.

Төшек мелхун-мелхун (дэвин-дэвин),
йастых хан ағлар.
Астанын алындан, арзындан не билир сағлер?
Т'ийдим харелери, төктүм хумашы, эй,
ахыттым көзлеримдэн (көзүмдэн)
ханынен йашы, эй.

С.Й.Паращевина

Чал хоро

Тавуғу бастырдым кулук,
чыхкты йымыртасы чулух.
Ахыз, тавуғу напайых?
Кötрүп базара сатайых.

Ахыз, сатма, йазыхтыр:
айлих йолуна азыхтыр,
бир күн ола барыам т'елир (т'есе),
йымыртасы т'ерек олур.

Айдан базара варайых,
тавуға хошах алайых,
чифтә сабана йекейик,
он дэсятна йер сүрэйик.

Чипчелере йем вердиц ми?
Хорозум олдуғун гөрдүң мү?
Чипчелери сайып алдым –
хорозу гөрмейип халдым.

Хорозум ашырдылар,
далдан дала д'ечирдилер,
ғалушканен пиширдилер,
хоншулары шиширдилер.

Хороз дöгүль, дильдар эди,
эп тутмасы белалы эди,
ханаттарыны ачар эди,
адам көрсе, хачар эди.

Хорозумун ахы вардыр,
аяғына бағы вардыр,
он беш оха йағы вардыр.

Кекерико-кеткидах,
бенни бийаз чал хороум.

Тобаннары тэпер эди,
тавухлары öпер эди –
ону чипчелер дöгер эди.

С.М.Охмуш, К.В.Топалова

Хороз т'елир жангыр-жунгур,
тили сөлер бўльбўль т'ибиқ,
т'ит'ирики зўмбўль т'ибиқ,
бахар бизе тэльли хоро –
иштэ бизе бўйўк ороз.

Хорозумун башы тэльли,
хорандасы беш йўз элли,
анда варса, иши белли.

Хорозумун ахы вардыр,
аяғына бағы вардыр,
он беш оха йағы вардыр,
чекип бахсан, отуз вардыр,
аяғынын ёльчўсуне
халош олса, йери вардыр.

Айдан базара варайых,
хорозма хошах алайых,
он дэсятна йер сүрэйик,
хорозу беге верейик.

Тавухлара йем вердиц ми?
Хорозумун олдуғуну бильдин ми?
Чипчелери сайып алдым –
хорозуму көрмейип халдым.

Йоҳсам йабана т'итти ми?
Йоҳсам хоншулар чалды мы?
Йоҳсам комсомол сойду ми,

ичне ғалушка хойду му?
Ашырдылар, эширдилер,
бир майлайи шиширдилер.

Кекерику-кыткыдах,
бенни бийаз чал хорозум ғайып олду.

Тобаннары тэпер эди,
көк тавуғму ёпер эди,
чишчелеринин бабасы[ы] эди,
тавухларынын хожасы[ы] эди.

Кам'янка, М.С.Ганджерлі

Чүнкүм сен олдун гүзель

Чүнкүм сен олдун гүзель,
йиз ми, йарем, йиз ми, йарем, —
йар булунмаз т'езмейлен.

Аман-аман, йар, д'ель, аман-аман,
ашнам, йанды жаным —
йени йаха йени йар.

Хараныхтыр — сечильmez,
назлы йардан вазд'ечильmez,
гёнүль дәрти — тэль йыбырышым:
эх этикчез чезильmez.

Т'иселердэ пердэлер,
сен ограттын бени дэрдэ.
Бен бу дәрттэн мефа булсам,
йар олайдым сана бен.

ГК, арк. 3—3 зв.

Шунда ўч дўльбер вар

Шунда ўч дўльбер вар — гёнүль дўшурдём.
Мезлум живанымдан, аман, ахлым шашырдым.

Т'имин узун бойу вар, инже бели вар,
т'имин орта бойу вар, татлы дили вар,
эн күчүкнүн элинэ фонжे д'ёлү вар,
харе хашы вар.

Т'ими йарем дэй, аман, д'ельсин йаныма,
сыған ах эллерим, аман, сарды хойнуна,
йар, хойнуна.

ГК, арк. 6—6 зв.

Чын

Ахшамнар олмайды,
чичеклер солмайды.

Не оса олайды,
дöгүш олмайды.

Ахшам олду, күн хонду да,
папийлери хапарым.
Сизин т'ибик йашлары да
күль убадан тапарым.

Ишлер эдим ёрет'е —
баşым ағырыр.
Ичер эдим мен рахы —
анем дарылыр.

Йағадан т'ез, йағадан
хоншуларым баҳмадан.
Он беш йашна сар бени
гүль чырайым солмадан.

Касынкам чети даллы,
йохтур йаремин алы.
Бир жан бир жаны севсе —
одур дүньянын малы.
Ал т'етмишлер душманнар —
дүньясындан жойланнар.

Касынкамы учурдум —
йеди дәрия т'ечирдим.
Утандым ағламайы —
ойняп күлүп т'ечирдим.

Көктэн учан гёгержин
ханетиндән тэль түштү...

Сен севийсин, севмийсин,
ахшам олуй, т'ельмийсин.
Мен санеттим,
баҳшасынен т'езийсин.

Сучайе папийлер йалдар,
йалдар-йалдар, далмазлар.
О меним назлы йареми
алдатырлар, алмазлар.

Т'итэр эдим о йана да,
пармағым дәгди таша.
Варсаныз, селам этэрсиниз
хара хартозлу йаша.

Узун бойлу талдэрек,
талдэред'е су т'ерек.
Сизин т'ибик дэлханнылара
харажаш хызлар т'ерек.

Хараных йежесине
вардым пенжересине,

узун чубух узаттым,
мен йареми уйаттым.

O.C.Кичик (запис З.Юрченко)

Кök аралар бахайым да
булутлара, ах, жаным.
Ах, не вахта т'елирсин дэ
бу йуртлара, а жаным?

О харшынен бу харшы да
тöкölümöш мермер даши.
Йеже-күндöз хурумаз
öксöзлерин кöзяшы.

Хайа тöбöне хозу,
бурма-бурма бойнузу...

Хайа тöбöне чохрах та.
Сен гöль олсан, бен йапрах.
Д'ель, эт'имиз сарлайых та –
душман кöзüне топрах.

Харшы-харшы планымыз,
харшы да тöт'анымыз.
Сен ондан чых, бен мындан да,
т'ör олсун душманымыз.

Четэ чыхтым, эв йаптым да,
дöрт кöшеси мельтэше.
Öгий анем олмахнен дэ
йахты бизи атэше.

C.Й.Паращевина

Бахчилери йараштыран
ашламадыр, йар.
Йары сарып айрылмасы
холай дöгöль, йар.

Бир алмайы бöлейим.
Эт'и нетэйим?
Эт'и халып бир олса,
тур т'итэйик, йар.

Йашым т'ельди отуза,
йöзüm солмады.
Майлемиздэн бир йар сардым –
о да беним олмады.

Пенжерем чине чичек –
т'елинчичек, йар.
Бен шымардан аннамайым –
элимдэн чек, йар.

Салхын дирек, салхын су,
диреги йох, йар.
Алтындан йаре олса да,
т'ереги йох, йар.

Тан йылдызы парылдар,
эп йүрек ағлар.
Эфт'арымдан назлы да йохтур,
назлы да Люлям, йар.

Кам'янка, М.С.Ганджерлi

Ах татарлар-татарлар,
köке хамчи атарлар.
Гүзель-гүзель хызлары
алып-алып хачарлар.

Ахыз, сачын сет'из хат, сет'из хат,
т'ес бирини, бана сат, бана сат.
Анен-бабен хайль олса, хайль олса,
т'ель бöгеже бизе йат, бизе йат.

Бир алмайы бöлейим-бöлейим,
эт'и нетэйим?
Эт'имиз бир сöздэ олсах, йар,
тур, йар, т'итэйим.

Гүзельлик недэн олур, ах, анем?
Гүзельлик сойдан олур, ах, анем.
Бир анедэн доғмаса, ах, анем,
доғмушлук недэн олур, ах, анем?

Дирек сүтне фишнелер, ах, анем,
ал-хырмызы пишерлер, ах, анем.
Гүзель хызын ардындан, ардындан
ат эд'ерлеп түшерлер, ах, анем.

Карани диреклери, ах, анем,
йайрасын путахлары, ах, анем.
Узахлара ағем вар, ағем вар –
чииннасын хулахлары, ах, анем.

Севда чырайы сары олмаз.
Севдадан адам öльmez.
Севдалыхтан öлежем –
бир т'имсе бильmez.

Тэрезинин арасы.
Эт'имизин дарасы.
Айлянайым башындан –
эт'имиз хардаш баласы.

Харахаш олмайайдын,
бен сени сармайайдым.
Бен сени сармаз эдим,
кёрüp тэ йанмаз эдим.

Эвардына тумбуйух та,
Коля аты йалдатый...

Эвлендиридим, мырад алдым,
шин мен мыратсыз халдым.

Йеже-күндүз, оғлум, сен чүн
көзүмдән халдым.

Кам'янка, О.Л.Корюк

**"Арзунен Фамбер" масалындан
бир түркүнүн парчасы**

Ана дэдигин йүрек яғыдыр,
бабе дэдигин харлы дағыдыр.

O.C.Кичик

Арзунен Фамбер

К.С.Попов

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен бир зенд'ин адам. Онун да вар эт'ен бир хызы, Арзу ады. О зенд'ин адамын бир досту ѡльд'ен. Бабасызанаңыз халған бир ѡксүз оғлан, Фамбер ады. А Фамбери дэ алый бу зенд'ин, Арзуун бабасы.

Олар эт'иси бир йашта. Ёсийлер, балалыктаан балабан олунжа, бир йере, аяхташ т'ибик, бир бирлерин севийлер, бед'енийлер.

Бир күн варыйляр йувунмаа. Хыз сойунуй, түшүй, йувунуй. Бу Фамбер дэ алыш онун урбаларыны сахлай, йүзүгүнү алыш сахлай.

Йувунуй, чыхай — тапмай урбаларын. Башлай буна сормаа, сорай дий:

— Сен алдын меним урбаларымы?

— Йох,— дий.— Йа не олду? Не версин муштулух, будур мағарыч, не версин? Сөлейим.

— Не верим?— дий.— Не стийсин, ону верим.

Өле айтмай. Өле чаре йох айтмай. Не стэди, ону вермөэ т'ерек.

— Сен мaa доғурсун сөле,— дий.— Йа сен йүзүгүнүн не йазысы, нышаны, не вар эди?— дий.

— Йүзүүм сүтне,— дий,— йазылы: "Арзунен Фамбер",— дий хыз.

— Недир сенин айттығын?! Өле айтма — дуйарлар. Эт'имизи зильдана, аспе хойарлар.

Өлесе, хыз о вахта айтый буны ("Арзунен Фамбер" йүзүүме йазылы, дэйин), шо пек бед'енд'енини айтый она. О йүректэн севд'ен буны дэ ёнчүн дэ айтый.

Бу эриф тэ хорхай: ғарип — буна о адам хызыны вермейжек эбет — ёнчүн.

Хыз дий:

— Сен бишийдэн дэ хорхма. Мен сенин тизне ятамаан, жаңым чыхмасын,— дий.

Олежеклер — айрылмайжахлар бир йердэн. Эриф антай бу хызы. О вахта дий:

— Сен билийсин не, Арзу, олмасын мaa лаф — мен алайым башымы, т'итийим ғурбет эле, т'езеийим бир земан. Хазаныйым номай пары, шоб сени алғанда мем дэ олсун малым. Зенд'инненийим — шо сен ғарибе варма. Йох,— дий,— мен стэмейим ўзлев. Мен варайым хазанайым.

Селамнашый, чыхай. Селамнашханда дий эриф, Фамбер:

— Энд'ерим менсиз т'елин чыхсан сен, варсан баҳшасна, жәйез сандығын йериндән көчүрүльмесин! Мен онун четиндән тутмаан котэрильмесин.

Т'итий. Бир йеди йыл ым, сет'из йыл мы ишләй. Хазаный номай пары, т'елий. Т'елий түшүй койчеэ, баҳса не баҳсын — бунун дүгүнү. Арзунун. Баҳша адама чыхай, баҳша эрифе чыхай хожаа. Неапсын? Бу да варый бир хасапчыя, Фамбер, эбет Фамбер, алый ондан тувар хурсағы. О хурсағы чевирий. Ичери йаннығы — тэд'изсиз, чупар. Т'ечирий бетне. Бетлик. Варый дүгүне сейер баҳмаа, бунун да.

Т'ийилер энди т'елин алмаа. Алыйляр т'елин. Шинни жәйез сандығын т'ерек алмаа, хоймаа арабаа.

— Ну, Котя, сен хуватлы, Федя, сен хуватлы, алыш сандығы — хойун!

Варыйляр, тутайляр — котэрильмий сандых, йериндән көчүрамайляр. Эй, не хадар адам т'ельди — бири дэ көчүрамады сандығы, аламайляр сандығы.

О вахты варды Фамбер, дэди:

— Мен хойайым о сандығы арабаа — не версиз маа? Мaa биший дэ т'ерекмий — мен дүльдүлүмнен, атымнен йанаша, т'елинин-күйевин тачанкасын т'итийим йанаша. Олған ахым да бу осун!

Хайиль олдулар. Тутханынен сандығы — котэрилий сандых. Котэрий, хойду арабаа, минди атына, йанашалады олары, оларнен т'итийлер. Бу, т'елиннен лафетип т'итий. Ама т'имсе аннамай бунун тилиндэн. Т'елин дэ өле дий:

— Сен хорхма: мен нас хыз эдим, өле хыз; мен бөгөже ондан хачарым.

— Мен сенин тизине ятамаан, аллах меним жаңымы алмасын,— өле сөз верийлер бир бирине.

Т'итийлер не хадар чаре т'итмейе. Энди варыйляр хашлы йола — айрылажаҳ йол. Т'елин т'итэжек баҳша йере, Фамбер т'итэжек баҳша йолнен. Дэ Фамбер о вахты бир сөз, бир түркү сөлий она:

Жель эссе, хум савурлур,
йол бырадан айырлыр.
Эд'иль, Арзум, опейим –
асретли дэ хавушур.

Эт'и сөз сөледи онда. Ёптү маннайындан, кочтү т'итти. Ээ, башладылар ардындан хувмаа: бу нас ший беле – т'елин ёптүлөр! Ий! Ама тапмазлар.

Т'иткен эт'иси эт'и тараф. Т'елин варды түштү күйев эвине, онда ахшам олду. Т'елин күйеве брахтылар. Бу Арзу дэди күйеве:

– Мен азых чыхажам,— дэди.

– Йа сен хорхас?

– Йох, мен чоха дöгүль, абрада отурайым öзү öзүме.

Чыхты. Чыхханынен хачты да Арзу күйевдэн. Хачты т'итти. Йа шинни Фамбери анда тапсын? Фамбер дэ т'итти семетсиз.

Хыдыра-хыдыра-хыдыра раст'ельлер бир йере. Раст'ельлер бир йере – бири тарамаан о йандан, бири бийандан. "Наз этээк тэ, бир йере т'елеэк?" Эриф тэ дий Арзую:

– Сен отур – мен т'ечийим.

– Олмасын саа биший!– дий.

Пек бүйүк т'ечит орада т'ечмеэ. Т'ечти эриф. Т'ечти, т'ельер бир йере, сарылдылар. Пек болдурган эт'иси дэ, йухладылар халдылар.

Булары да, т'елини хыдырыйлар. Т'елини хыдырыйлар атларнен эр бир йере дэ. Т'елий тапайлар булары йухлағанда. Эт'иси дэ йухтай. Тандылар Фамбери, Арзуй:

– Йа бу о эриф, ону ёпер эриф – т'ерек буну ёльдүрмөэ.

О saat ёльдүрдүлөр ону йухусучеэ. Фамбери ёльдүрдүлөр орада.

Айынды Арзу, бахса не бахсын – бу ёльд'ен.

– Йа бу ёльсе, мaa не т'ерек йашамаа? – бу да öзүнү орада битирди, ёльдүрдү öзүн, Арзу да.

Олары орада да бахшасы т'елип тапып алыш кёмдүлөр. Эт'исини бир мезарчеэ хойдулар.

Т'ечти бир хач йыл. Бу мезардан мезар сүтне чыхты гүль дэрэги, эт'и гүль дэрэги. О гүль дэреклери гүзель чичек ачай, т'елий бир бирине харшы – йапушажаҳлар... Энд'ерим о чичеклер бир бирне йапушхан оса, булар тирилежек – оларын васьаты öле. Көрүй буну бир дэне жаду хары, шо булар йене т'ейежек бир йере, хошулажах. Варый орада, мезар башна, башлай ағламаа.

Бир дэне дэ чобан орада мал жайай, хойун, тувар. Башлай ағламаа о чобана:

– Вай балам! Ёльдүр мени абрада. Эт'и балам вар эди – эт'иси дэ бырада халды. Напайым мен йашап? Мaa йохтур т'ечиниш. Мем асретли балларым бырада жатый. Ёльдүр мени дэ бырада да ком мени бырада, – дий.

– Вай, пукана! Ёле олмаз. Чаре вар ым, саг адамы ёльдүрмөэ?

– Сен бунун чүн, балам, бүйүк нестэ алышын мендэн, пешт'еш. Мен саа пек йалварайым. Не айайсы сен мендэн сопаны?! Ур башма бир тайах – мен ёлёрүм, – йалварый, верий она ахчи чох. Бу чобан да бир сопа бу жадуун башна! – хатай халий орада. Ачай оларын мезарын да кёмүй о жадууй оларнен барабар.

Бир даа... бу эт'и гүлүн арасна бир дэне жаду тит'ени чыхай. О гүльлер бир бирине харшы: "Ах, хошулдум", – дэйендэ бу жаду тит'ени котэрилий – айырый йиберий эт'иси эт'и тараф. Бөгүн дэ ёле он чүн дэ дийлер – жаду тит'ени. Тит'енин ады ёле дэ хойулған. А гүльлер бир йере хошулған оса – булар тирилежек эди. Ёле васяят этт'еннер. Апхадар билийим штэ буну.

Арзунен Фамбер

К.В.Топалова

ИАШАЙ БИР падшах, хары-хожа. Баллары йохтур. Т'итийлер харыллен хожа бидаа дэрэ йағасна, бахса – бир хуту йалдап т'итий. Тутайлар о хутуйу, алыйлар, ачайлар, бахса – ичне бир бала, йаш бала, оғлан бала.

– Абудур, ахыз, бизим хысметимиз. Баламыз йох. Бет'им бу бизим хысметтири, – дэди падша. Алыйлар о хутуйу, эве т'ийилер, хойайлар о балайы бешикчээ, асайлар, башлайлар бахмаа. Буун ады да Фамбер хойайлар.

Ий, бир йыл чечий ми, йары мы чечий ми, олуу буларын бир хызлары.

– Бу балалын вахытынен бизе аллах бир дэ хызы верди, – дий. Он да адны Арзу хойайлар.

Йашай билар, т'еий баллар, ѿсийлер йеди йашна, т'еийлер йеди йашна. Т'итий баллар сколя, эт'иси бир йере йухлайлар, аға-хардаш. Балалар бильмейлер, шо олар дöгүль аға-хардаш. Щий т'еийлер йеди йашна, сколя күндэ варып т'еийлер. Бир күнсө жаду харысы... (Жаду харысы Марияжа дийлер). Сколядан т'еийлер, харыны да, бир жаду харысы, бир чуллу йупка сыртна, судан т'еий, эльне бир чөлөк, судан т'еий. Бу аға да, Фамбер дэ чапай – бала эт'ен – таш атай, йыхый,

хырый о пуканаан челегин. Башлай бу пукана харфама ону:

— Сен,— дий,— заваллы, ёзён падшын оғлу са-
найдырсын. Сен тапылма оғлансын.— Нас харғай
эт'ен! — Сен севдалых чек тә бир йере хавушма
эт'иниз! Стэйен хызын алама!

Шоп хавуштурмасын бир йере, дий, харғай пу-
кана буну.

Т'елий бу эве. Бу хыз энди йапушуй анасна,
аннатсын, шо аға-хардаш дöйльлер:

— Нас ший бу? Не айтхандыр бу жаду харысы
маа?— анасын да сорай.

— Йалан,— дий.

Өлесе, бу доғмуш олмаса, бу Фамбер севий даа
буну. Энди севийлер бир бирлерини. Севийлер
бир бирлерини йизиндэн, ана-бабадан йизиндэн.
Былар не этийлер? Көрүшүйлер, чыхайлар гүль
бахча, нестэтийлер... Ана да дуйай булары.

Бир даа т'еий Арзу чохрах башна, йувай эли-
ни-йүзүнү, бетини, халдырый билезиин, унутый да
хайтый. О хайтый — т'еий Фамбер. Фамбер т'еий,
бахса — билезик. Алый билезиин, сахлай.

Т'елий Арзу эве — билезик йох. Хайтып т'еий
Арзу чохрах башна, башлай билезии хыдырмаа —
йохтур...

Арзу:

Мешребим суйя далдырдым,
далды да, дэйин, халдырдым.
Пунар дашын ўстүне дэ
бен билезигими халдырдым.

Фамбер:

Бен пунара вармадым
элими-йүзүмү йувмадым,
пунар дашын ўстүне дэ
бен билезигини булмадым.

Арзу:

Ант ўстүне ант олур,
бент ўстүне бент олур.
Ант ичме, ёксүз Фамбер дэ,
билезигим сендэ олур.

Фамбер:

Ант ўстүне ант олмаз,
бент ўстүне бент олмаз.
зейирлер версен, ичерим дэ —
билезигин бендэ олмаз.

Ай доғар айош йандан,
гүн доғар гүнеш йандан.

Билезигиң ўстүне дэ
не дэ вар эди нышан да?

Арзу:

Ал хойун хозулудур.
арабат хазылыдыр.
Билезигим ўстүне дэ
Арзу адым йазылыдыр.

Фамбер:

Су ахар улух-улух,
чешмелер алтын тыных.
Билезиги булана да
не верисиң муштулух?

Арзу:

Су ахар улух-улух,
чешмелер алтын тыных.
Билезиги булана да
беш йүз алтын муштулух.
Беш йүз алтын аз олса да —
Арзу да юнди муштулух.

Фамбер:

Өле дәме — дүйарлар,
татлы да жанымыз хыйарлар,
эт'имизи бир зильдана
апустур, дэйин, хойарлар.

Арзу:

Өле дәрим — дүйсуннар,
татлы да жанымыз хыйсыннар,
эт'имизи бир зильдана
апустур, дэйин, хойсуннар.

...Масал тамам дöйль эбет. Энди хызы нышан-
найляр.

Хызы күйев эвине оздурғанда Фамбер йанаша
йүрүп айырылған йерине бир түркү дэ соледи:

Хазан хайнар — дашмаз мы?
Йол бырадан шашмаз мы?
Эд'иль, Арзум, опейим дэ —
айрылан хавушмаз мы?

...Хыз да энди стий серйана чыхмаа. Айахташ-
ларнен. Алып чыхайлар ым, Арзу айахташлары,
бу эп айырлый-айырлый-айырлый, хачай айахташ-
ларындан, т'итий öзен бойу. Öзен бойу т'итт'ен
сора, көрүй — о йандан Фамбер. Фамбер дэ көрүй
Арзуу. Штэ йырлай:

Харшыдан йарем бахар,
эррадан сулар ахар,
д'ечер эдим бу судан да —
йазылхлар олур т'ерата.

О заман хыз да дий:

Харшыдан, йарем, бахсан,
эррадан сулар ахса,
энд'ерим жандан север исен,
йазых мы халды т'ерата?

Öле дээннен Фамбер урой суйа ёзнү. Урганнен – су атыны алып т'итий – башлай боғулмаа. Öзендэн Фамбер харғай хызы:

Йиди йидинин хызы,
дашхын да суйа боғдун бизи.
Йалвар Хыдырлез бабай да –
д'ельсин да хутарсын бизи.

Хыз да йырлай:

А хан Эрас, хан Эрас,
ахма дур бирараз-бирараз:
Фамберим суйа боғулду да –
йтиши тэ хутар, Хыдырлез я!

О т'ереттэ су нестэтий... тохталый. Чыхарый-ляр Фамбери судан... Хыдырлез т'ей, чыхарый Фамбери су йағасна. Йатый Фамбер Арзуун тизине, үххлаанже боғулуй ёлүй. Хыз уйанна-бийанна нестэтий... Бахса – яа ёлүй мү Фамбер. Чыхарый ғанжер да хойай көкүсне, йатый ёзү дэ Фамберин ўстне ғанжере харшы. Йатый о да ёлүй. Эт'иси.

Онда да йүрүр эт'ен бир чобан. Хойун жайан чобан йүрүй олар йанашаларнен. Т'ей, дий:

– Булар да т'им дэ олса, – дий, – булар бир бирлерин севий, севда йиссаннар.

Хазай мезар, эт'исин бир мезарчеэ көмий чобан. Т'елий бир хач күндэн сора – о мезар сүтне чыхай эт'и гүль абел. Эт'иси дэ бир бирне харшы т'ейилер.

Бу жаду харысы, не харғаный дэ эбет олары, шоб ёлёнүз дэ бир йере хавушмазсын, дэп. Анда варый штэ бу жаду харысы, чыхай, т'ей, тапай о мезарлары, көрүй, шо эт'и гүль дэ беле. Варый, башлай чобана йалвармаа:

– Чобаным, – дий. – Штэ верейим саа бу хадар алтын да, ёльдүр мени дэ, меним ханым тамнат абу мезар ўстне, – дий.

Чобан да нестэмей... хайиль олмай:

– Сен ахылнасын яа?!

Сора алтына хызай. Хызай – ёльдүрүй жаду харысын да он ханыны алый, о эт'и гүлүн арасна тамнатый...

"Ашых Фариб" масалындан түркүлөр

Сазжы:

Бир күчүжүк йапылды, шаар олду, эй,
эрхардашлар, эрамыза хан олду, эй.
Истэрим аллахтан, ажель д'ельсин йаныма, эй,
сен, севд'илим, д'ирдин беним ханыма, эй.
Йешиль йапрах энер гүздэ директэн, эй,
хара ханнар ахар ғарип йүректэн, эй.
Эндэнд'ери биз (бен) дэ сана
дарылмах (-мам), эй,
дарылып та д'ёль (диль) душмана
сарылмах (-мам), эй.

O.C.Кичик, P.D.Лефтеров,
K.B.Топалова

Ашых Фариб:

Д'ела-д'ела йолум сана дайанды, эй.
Израйиль атэшине, анем, йүрегим йанды, эй.
Саттым бағым-бахчим, эйледим зерары.
Не күнүм күндүздүр, не йежем харе.
Бен уста Ашых Фарыбим, охурум харедэн, эй,
душманнарым чыхмаз олду эрадан,
йалварайым йеже-гүндүз йаратан, эй,
анемнен т'ельдим бурайа, йол вер –
д'ечайим д'итэйим.

O.C.Кичик, K.B.Топалова

Ашых Фариб дэди ожалара:

Башыма дёндүгү гүль йүзлү ожа, эй!
Фарыбин алындан сиз дэ билирсиз,
ожалар, анем ёльсе, сиз йүнахт'ер олурсуз.
Бана бир ода вериниз, ожалар, эй,
жаным ожа, анем жамидэ халды, эй.
Билирим т'и, сиз женнетэ варысыз,
улу хызлар илен сефа сүрерсиз, эй.
Жаным ожа, анем жамиде халды, эй, эй, эй.
Бу хараных үйелдердэ яа бен анда варыым, эй?
Фарыб анда варса, йүзү харедир.
Т'ирлидир йахасы, йашлыдыр көзү, эй.
Хач т'ере сөлесем, излидир сөзүм.
Жаным ожа, анем жамидэ халды, эй.

ГК, арк. 7 зв.

Ашых Фариб башлады чалм[айа] эм йырлам[айа]:

Диннениз, ағалер, сизе бир жоғабым вар –
бырада халсын.
Ильсиз-тильсиз сазлары не дэп дутарсыз?
Алымсыз-салымсыз хантарлары
не чүн тартарсыз?
Кöктэн учан эсапсыз малым вар, –
сизи чобан этсем, неже күтэрсиз, эй?

Эда бўльбўёне карши дуурсуз.
Шефрелер бильмез беним эвалым, эй.

Хырх сетиз шевретим вар — он эти халды,
онун мейданында сиз дэ дуурсуз, эй.
Хырх ашыхлар бир жыйыны дайарлар —
Ашых Фариб эвалыны неже дуйарлар?
Шефрелер бильмез беним эвалым.

Шу дўрия ўзерине дуран юемижи
Ашых Фариб олду бекчи бу женке, эй, эй, эй.

ГК, арк. 8

Ашых Фариб:

Анем, беним йўйавлугму йув-сана,
йувуп-йувуп гўйл далына йай-сана.

O.C.Кичик

Ашых Фариб дэди: Йа паалы анам, бен ағла-
майып, тимлер ағлесин? Абер алды.

Неже ағлемейип йа бен неме кўлерим?
Алдырдым ахъымы — йа бен не эйлейим, эй?
Бу айрылых д'имдэн олду,
бен дэ билейим, эй.
Йарем, вер пошуну — йўзўм силейим, эй.
Бу дўнъиада д'ельдим — бир дағын д'ельмем,
ажелим олмаса, бен бындан ёльмем.
Учурдум элимдэн д'ёлум —
бир дағын кўрмем, эй.
Йа бен ағлемейип д'имлер ағлесин?
Йа вер, аллагым, мырады хулуна,
яя ал жаным — хутар, йарадан, эй!

ГК, арк. 8 – 8 зв.

Шахсене:

Йар, сен т'итсен, бен отуруп ағлерим,
достларилен, йар, йолларын беклерим.
Т'елирим, дэйин, эхрар вердин, Фарибим,
не себепнен, йар, эглендин, т'ельмедин?
Сенин саражағын беле йар дёгўль,
эхрарындан дёнен игит йар дёгўль.
Сенин саражағын элма дёгўль, нар дёгўль,
эхрарындан дёнен игит йар дёгўль.

ГК, арк. 15

Хыдыра т'итэйорлар — йохтур, ғайыптыр.
Сырымы сизе сёлесем, агалер,
сиздэн айыптыр.
Беним дэ эрадығым Ашых Фариптири.
Варсаныз, сёлениз Фарибе —
дурмасын, д'ельсин.

ГК, арк. 14

Ашых Фариб:

Д'ельдик исе, д'идэр олдух —
ошча халсын Алеп шеэри, эй!

Чох тузун-ёкмегин йедим, эй, вах, эй, —
элал эйле, Алеп шеэри, эй!

Кафадан сёленен тильдир, эй, вах, эй.
Алебин чевреси гўльдур, эй.
Алиптэн Тифлизе йолдур.
Сен ошча хал, Алеп шеэри, эй!

ГК, арк. 2 зв.

Ашых Фариб:

Саба немазында Алеп шейерне,
ахшам немазында доғмуш ханеме (анеме).
Ачмадым сырымы бажым-анеме.
Вер, бир саз чекайим доғмуш анеме.
Доғмуш анем уйансын, уйансын, анем,
сағ тизине дайансын.

Ах, хардаш, Нердиз хардаш, не эсаллар олду?
Анем мени шитий, кўзўнен кўрмий.

Нердиз:

Ах, Ашип, Ашип аға, земанлар т'ечти,
анам йеже-кўндўз ағлап йоллара баҳты,
анам йеже-кўндўз ағлап кўз(лер)индэн халды.

Ашых Фариб:

Йеже-кўндўз, анем, йылап отурдум,
йеже-кўндўз, ане, хайтамаз олдум.

Кам'янка, П.И.Синельникова

Шахсене:

Сойум-сопум жыйылдылар йаныма,
хоймадылар бени йенди алымга.
Инанмасан, ағу алдым элиме,
Йар, сенин д'ельдигин бен биламадым,
йар, сенин олдуғун бен биламадым.

ГК, арк. 15 зв.

Ашых Фариб

К.С.Попов

БИР ВАХТЫНЕН бир койдэ вар эди бир ға-
рип, фухаре хары. Онун да вар эди бир хы-
зы, бир дэ оғлу. Хызынын ады Нергиз, оғлу-
нун ады да Уста. Пек фарип йашар эди. Кўндэ бир
урчук йиплик ишлер эди. Ону да базара кётрүп са-

тып, ёкмек алыш асраныр эди. Халхты, аллаина йалварый:

— Эй аллаым, чомасам бу балалар балабан оса, маа йардымжы олур эди!

Т'ечти бир хач йыл. Олан т'ельди энди сет'из — он йашна. Бир күн дий:

— Нине, ана, вер мaa йиплик. Мен котрёп сатайым. Сен халхма, ишле!

— Вай балам! Сен жойлёрсүн. Сен сатамазсын. Мен хорхайым сени йиберме.

— Йох, нине, не вахтаже баражан сен бизи! Мен энди базара вармаа бойнума алыйым. Варайым.

Верди анасы она йиплиги. Алды, т'итти базара. Базара да балалар ёгне вармайлар — чирт'ин.

Хартлар көрдү буну, сорайлар:

— Йа оғлум, сен т'имин баласы?

— Э, фелан фухаре харынын.

— Йа не хыдырыйсы?

— Йиплик чыхардым сатма.

— Аны, вер мaa йиплигини.

Верди харта йиплии. Харт она чыхарды он капик ахчи верди. Оғлан севинип башлады хайтмаа эве.

Йолда... Бахай — йолчеэ балалар ашых ойнай. Гүзель көрүндү. Тохталды. Бахай.

— Оланнар, сатын мaa да ашых. Мен стийим ойнямаа.

— Сатаах. Йирми дэнеси бир капик. Вер.

Верди бир капик, алды йирми ашых. Чох т'ечмеди — йутхузду ашыхлары. Сора йирми даа бир капиге даа. Ёле дэ он капиклик ашых йутхузду. Ахшамажа орада балаларнен ойнады. Балалар да она о вахты хойдулар онун адыны Ашых Фариб: ашығы да йох — о хадар ғарип. Ондан да чыхты онун ады Ашых та Фариб.

Эй, ахшам олду. Бу т'етий эве, чапай. Энди лампа йанай эр бир йере. Анасы да эве аглай:

— Вай! Оғлум файып олду! Жойулду! Т'елямай. Не олғандыр? Биший олду! — хасевет этий.

Бу олан да көрүй йарыхлар бир йере. Пек гүзель йарых. Т'ирийим, баҳарым — не вар мында? Т'ирди. Бахса — отурғаннар (отурғанлар — *Varianti za K.A.Tимашовою*) йеди дэне сазжы, т'емечежи, чалайляр, хонушуйляр, зевх этийлер. Бу да баҳай, олан, олара харшы көз алмайып. Сазжынын бири дэ дэди:

— Оғлан, не пек баҳайсы? Йосам ѿгренмөэ стийиси?

— Стийим, аға,— дэди.

— Шорбажы, вер сен она эст'и сазыны — бет'им ѿгренир олан. Она да ёкмек олур.

Шорбажы чыхарды, верди олана эст'и сазыны. Оғлан да севинип алды, чапай эве. Т'ельди:

— Ана, ана! Ач хапий!

— Вай! Меним оғлум т'ельди! — аман ачты хапий. Т'ирди:

— Ана, ѿкеленме мана. Йиплигин ахчасна абу сазы алдым.

— Вай, тэк сағ т'егенне дэ хайиль, балам. Биший дэ т'ерекмий.

Э, бу олан отурду, алды эле сазы, башлады чекмээ. Чалай. Ама бильмий чалмаа — талащый. Бир түрлү ава уймай. Ий, нинесинин энди башы ағырды, анасынын:

— Вай балам! Брах. Йат. Саба чаларсын!

— Йох, анам, чомасам бир ава ѿгренийим чалмаа!

Брахмай. Абелे талашып-талашып йухлап да халды, эльне сазы. Чох талашты — чаламады.

Бир даа ѹежеэн вахытна түш көрдү олан: т'ельди бир ахсаҳаллы папу, бир авуч тары бунун ағызна төктү. Ағзындан да ташаннары да эльне төкүлдү оланын. Сычрады халхты:

— Ана, ана, мен бир түш көрдүм!

— Хайыр ола, балам! Саба сөлерсин.

— Йох, ана, сөлейим. Бир ахсаҳаллы папу меним ағызма бир авуч дүгү төктү. Ағзындан ташаны эллериим толду.

— Эйлик осун, балам, не олажа! Йат.

Олан ѹатмады. Алды сазы, чекти. Не ахылна т'ельди, наз ава ахылна түштү — ону да чалды. Дэди ана:

— Саа аллахтан беле верильди, балам. Бу, аллахтан саа верильди, бу ёкмеклик.

Олан башлады чалмаа. Не стэди — ону чалай. Шитлий бу.

Дэлханнар (дэлханнылар) жыйын йапайляр (йапар эдилер) ёгне. Буну башладлар энди жыйына тутмаа. Жыйын варып чалай. Башлады хазанмаа. Гүзель хазаный. Башладлар гүзель т'ечинмөэ.

Т'ечти бир заман. Бу олан энди йетишти он беш — он алты йашна. Хазанч гүзель. Бир күн баҳара чыхты олан, Ашых Фариб. Бидаа раст'ельди буна бу альд'и йеди дэне сазжы:

— О, Ашых Фариб, бизим дэ саа пек бүйүк риҗамыз вар. Стийик бөгүн бир ичт'и йапмаа. Сен дэ, стийик, шоп т'ессен-т'ес т'ель бизим ичт'ийе.

— Осун, агалар да, сиздэн мен вазд'ечмем. Эй, яхшы. Йа анда?

— И, бизе т'елирсин.

— Эй, варайым.

Варды эве, алды сазыны, т'итти.

Т'ельди, бахса не бахсын — хурулган стол, отурғаннар йеди сазжы, ичийлер, чалайлар, йырлайлар. Э, бу т'ед'енинен:

— О, ош т'ельдин, Ашых, ош т'ельдин, Фарид! Отур. Буйур.

Буна да хойдулар бир хадэйи:

— Буйур!

Алды хадэйи:

— Эй агалар, мен беле ичмем,— дэди.— Чаре оса, мaa бир жоғап бағышлан,— дэди.

— Осун, Фаридим, осун.

Оларын стэйени дэ — буна лаф айтмаа. Башладылар:

Бир күчүжүк йаратылды — шаар олду, эй, архардашлар, эрамыза хан олду, эй.

Эндэнд'ери биздэн сана дарылмах, эй, дарылып та д'юль душмана сарылмах, эй. Йешиль йапрах энер күздэ дэректэн, эй.

Хара ханнар ахар фарид йүректэн, эй.

Булар сёледи бу түркүйү. Фарид дэди:

— Агалар, яңа чүнкү мендэн пхадар (бу хадар) зарыныз вар — нöчүн бöгүнеже айтмайсыз маа буны?

— Эй, айтайых, Фарид. Бизим öкмеги сен т'естин. Бизи дэ энди бир йере алып та чалмайых. Сен нам олдун — сени тутайляр. А биз öкмексиз халдых. Биз дэ öнчүн чағырдых сени. Йалвараах саа: биз т'иттээк бахша шийере — сен т'еме биз варан йере. Сен олсан, бизе öкмек йох.

— Эй, агалар,— дэди,— йанныш түшүнд'енсиз (түшүнгесиз). Йа сиз, йеди дэне, йеди тэмель сöкөжениз (сöкүп т'иттэжениз), йеди хоранда агла-тажаныз яңа меним пайынма бир анам, бир дэ хардашым, яңа мен кöчийим т'иттийим, сиз дэ халын, йашаныз мында.

— Эй, эвалла, Фаридим, эвалла! Эй, айда, буйур бир даа. Сора, сону наз олур, Фарид?

— Наз олур? Бöгүн алышы т'есе, бöгүн сатарым эви, кöчер т'иттэрий.

— Саа тапарых биз алышы.

Сондан селамнаштылар, хайттылар.

У усталар, сазжылар аман таптылар она нüштэрли эвин сатмаа. Эй, варды бир нüштэрли:

— Фарид, биз шиттик бир шийи. Ажеп, асылы вар ым? Сен эви сатар эт'енис?

Анасы да йохтур эве о т'еретте.

— Сатайым, аға,— дэди,— асылы вар.

— Не стийисин?

— Элли манет.

— Чох олур, Фарид.

— Хырх беш манет.

— Чох олур.

— Йохтур сатылығым. Т'ит мындан. Мен лафетме севмийим зийадэсни. Айттым — битти.

— Айда. Хырх беш олса, хырх беш. Йа наз олур?

— Версиз (версениз) ахчайы, эт'и сааттан чыхар т'иттэрий эв чимдэн.

— Гүзель, Фаридим. Тээ верийик сенин ахчаны.

Сайдылар, вердилер хырх беш күмүш. Алды ахчайы. Нине дэ йох даа.

Варды йармалыға, алды бир ат, бир дэ талет'е, йекти, т'ельди эве. Т'ельди, ана да ичери, хардашта.

— Ана, тээ шийлери хой арабаа. Мен эви сатытм — кöчүп т'иттийик.

Ана башлады ёкеленмээ:

— Нас ший, олан! Сен даа,— дэди,— аман шорбажилик стийисин этмээ? Даа сенин анан шорбажи. Бабандан халан эви сатмаа стийисин менсиз сен? Нас ший беле?

— Ана, ёле чох лафетсен, саахне хал. Алдым сазы — чыхтыйм т'иттим. Саахне халын. Нас стийисин — ёле йашан. Йохтур сенин оғлун.

Эй, ана юене ағлай:

— Тохта, балам. Айда, хайль олаах. Йа анда варых?

— Аллах кöстүүр бизе йол. Отурун.

Эй, неси вар фарибин — бир тöшек, бир йорған, бир йайу, бир дэ сандығы. Хойдулар талет'еэ, отурдлар, селамнашты хоншууларнен:

— Саахне халын!

Кöчтү т'итти.

Вара-вара варды Эрал суйна. Бир ташхын су.

— Но-но-но!— доғру урду суйя. Ий! Су да — дэрен су: кötэрди атты ат аман яғаа. Даа талет'е суйя түшамады — тэк öг кöпчеклери. Ана башлады ағламаа:

— Вай Фаридим! Сен бизи боғмаа т'етирир эт'енин. Мен шинни бильдим.

Эсапсыз жаңы ағырды анасынын бүйүк вахтына. Чевирди Ашых Фариб тәпее көзлерини, аллаға дәди, чекти сазы:

Д'ела-д'ела йолум сана дайанды, эй.
Израйиль атәшине, анем, иүргегим йанды, эй.
Саттым бағым, бахчим, әледим зерары,
не күнүм күндүздүр, не йежем харе.
Әглен, Эрал су, Эрал су, йол вер – т'ечийим.

Жангыр-жунгур тохталды су бу түркүдән сора.
Т'ечти т'итти. Дэ ана дәди о вахты:

– Вай, балам,— дәди,— сенин сөзлерин, сазларын ахар сүйү да тохтатыр. Бöгүндән гайыр саа лаф айтсам – тилим хурусун!— дәди. Кöттүлөр т'иттилер.

Вара-вара вардылар ожа Тифлизе. Шейерчеэ түштү хараных. Эй, т'итэ-т'итэ бир йарых кöрүндү. Тохталды о йарыға.

– Варайым, билийим, нас ший бу.

Варды, бахса не бахсын – отуруйлар бир хач харт. Селам верди, селам алдылар.

– Хартлар, ажеп, мaa бир ода бағышламазсын (бағышламазсыныз) йежелемеэ? Энд'ерим бағышламасыныз – анам, хардашым йолчеэ йухлайжах. Чаре оса, этиниз мaa бу элиги (эйилиги).

– Вай, балам,— дәди бир харт.— Бырадан бешинжи эв менимдир. Айлян онда хапия – сени алырлар,— дәди.

Бу юнене дий:

– Йа бу хараных йежедэ мен эв дэ сайарым, аран да сайарым, наз варып эрарым (тапарым)?

– Доғру сойледин, йолжу. Кане, көтүр ону!

Онда да вар эди бир адам. Варды, көтүрдү:

– Бабаныз мисафир йиберди.

Эй, чыхты ўч тәне дәве т'ибик олан, аман тувардылар бунун атыны, хойдулар арана, öзлерини дә ичери алдылар, хойдулар йемек, йедирдилер булары, тёшедлер т'ийизи:

– Йатыныз, сиз йолжу, йухланыз.

Папу да т'ельди. Эй, йухладылар. Папу т'ельди, о да ютты. Саба халхты эрт'ен папу, харыйда дәди:

– Ахыз, бах бир парча йемек эрт'енже.

Ий, бахты, хойдурду софраа.

– Фариб, халх-эле, энди вахыттыр халхмаа. Йемек йеæk,— уятатый Ашых Фариби. Ашых Фариб халхты, бетини йувду. Отурдулар софраа. Тöктү бирер хадәй рахы, ичтилер.

– Йе, балам.

Башладылар йемеэ. Йедилер. Бирер даа толдурду.

– Вай, балам, сорма хайып олмасын, нерадан т'итисин, анда т'итисин? Бильмеэ т'ерек, т'им сен, зенаатын не?

– Сöлейим, баба. Мем зенаатым – сазжылых этийим. Андан т'ийим (т'елийим) – сöлейим, анда т'итийим – бильмейим. Öкмек хыдырыйым – бир йере бир йере тохтап хазанмаа.

– Вай, балам, энд'ерим гүзель сазжы олсан, мында да булунур саа öкмек, бу шеэрчеэ, Тифлизе. Кане, чек-эле ченгарби, штийим, не сенин марапетин?

Аchan чекти сазы – шашты халды харт:

– Вай, балам, мында саа тэк öкмек дöйль – яғылды да, этли дэ, эр бир ший дэ. Мында саа бүйүк хазанч. Бу бүйүк шеэр. Мен даа – харт олдум – беле чалған штэ шитмедиим. Пек гүзель чалайсын, оғлан. Бöгүндән гайыр абу кöше сенин. Отур. Аナン да, хыз хардашын да. Не йейежем, не ичежем – сорма. Эр бир шей мендэн.

Эй, хайль олду оғлан. Халды онда.

Харт эртэс күнү аман жыйиды хоншулары, бир йемек баҳтырды, бүйүк йемеклер, азырлык бүйүк. Йары күйү чағырды – не хадар чареси вар сығырмай. Хурулду столлар, хойулду рахылар, толду хадэйлер, софра.

– Аны, Фариб, чек-эле ченгарби!

Аchan чекти ченгарбии бу, сазы – эпчи шашып халды. Бахайляр, ичмәэ дэ оламайляр – о хадар гүзель чалай. Даа шитмеэннер оле гүзель чалан. Ий, ондан сора башладлар шенненмәэ. Ичтилер, не хадар чаре вар. Энди вахыт дағылмаа.

– Айда, саахне халын. Йарын мени чағыртман, эпчиниз, абрада т'им вар, йарын ахшам мaa т'ийжениз. Энд'ерим чағыртсаныз, мени бүйүк заметэ хойарсыз. Сен дэ, Ашых Фариб, ананы да, хардашын да т'етир.

– Эй, йахшы, алла раз[ы] осун!

Дағылдылар. Бу юттылар, йухладылар. Саба халхтылар – буну чағырыйлар дүгүн чалмаа йа ти бир ший.

– Йох, этамайым. О ахшам чағырды да адам. Онда вармаа т'ерек.

Эртэс ахшамы онда вардылар, онда хонуштулар. Хырх, хырх элли адам вар эди. Хырх-элли күн Ашых Фариб тэк буларнен зевх этип иүрдү. Ондан сора башаттлар Фариби. Башлады дүгүннери чалмаа, жыйыннары. Толду орталығы ахча. О хадар бүйүк хазанч олуй буна. Түшүндү Фариб: "Не вахта же отурайым мен бу хартын эвичеэ? Йа-

пайым ёзме бир эв, четэ, бир чохрах башна“. Айтый харта:

— Харт, чаре оса, сор жемаата — чаре вар ым Мокраан чохраан сүтне эв йапмаа?

— Сорарым, балам,— дий.

Эй, сорду. Изин вердилер йапмаа.

Харт аман жыйды ёзё сойну-сопуну. Бир күн т'ерпич йаптылар, таш т'етирдилер. Т'ерпичлер хуруған сон бир дәне эвжигез йаптылар Ашых Фарибе. Бир ай т'ечмеди — көчтү ёзё эвичеэ, отрүй. Хазанч бўйўк. Пек бўйўк пара хазанды.

Бу Тифлис шеэрчеэ дэ вар бир дәне падшах, бири дэ отставной падшах энди. Т'ечт'ен хартлыға. Оларын да — Ашых Фарибдэн бир хач йаш бўйўк мўй, йоҳсам кичик ми — бирнин оғлу олған, бирнин дэ хызы, о падшахларын. Эт'иси дэ бир саатта доғғаннар. Олары да ёле сайайлар, шо булар хысмет. Эт'иси дэ доғған бир саатта — олары нышаннайлар доғғаннен. Падшаан оғлунун ады Шахфелек хойайлар, падшаан хызынын ады да Шахсене.

Öсий баллар. Булар он алтышар — он йедишер йашна т'елийлер. Ашых Фариб тэ о харер. Бет'им иирми йашна.

Бу падшаан хызы Шахсене дий Шахфелеге:

— Ахыз, яя биз дэ йетиштик энди, бир йере вармадых, йашлара, хызлара хошуладых. Мен стийим, ахыз, яя биз дэ хошлиах энди йашлара. Ама т'erek бир жыйын йапмаа. Йапаах бир жыйын, чағраах хырх тәне йаш, хырх тәне хыз. Отуз тохуз хыз осун, отуз тохуз йаш осун, ёзумўзен хырх олсун. Адам башна да бир сазжы осун. Хырх тәне дэ сазжы осун.

— Осун, Шахсенем, осун. Йапарых. Базар күнү йапажаах.

Базар күнне азырландылар. Э, бу Шахфелек тутту отуз тохуз дәне сазжы, чағырдлар отуз тохуз хыз, отуз тохуз йаш. Жыйылдылар, жыйын башланажаҳ. Эт'и худа падшах т'ечтилер стол башна, татлы шарап ичийлер. Азчых шарошландылар. Хызын бабасы дэди:

— Аны, сазжылара — пешт'еш!

Будур: ченгарби чалдыражах — бедава олмасын.

О т'ереттэ Шахсене т'ирий, сайай йашлары, хызлары: тамам т'егеннер ми, т'еменнер ми дэ эпчии? Сайды — хызлар, йашлар эпчии тамам. Сайай сазжылары — отуз тохуз дәне. Ёзлерине йоҳтур сазжы.

— Шахфелегим, не эттин сен? Яа анда бизим сазжымыз?

Ашых Фариб шитти падшах жыйыны. Ашых Фариби онда тутмадылар (тутмааннар) сазжы — падшаан ёзё сазжылары эт'ен онда.

— Варайым, мен дэ хапу арасындан бахайым, сейер кёрийим — наз олуй падшах жыйыны.

Холтуғуна сазы сахлады, т'ирди айата. Хапу араланса — кёрўй. О т'ереттэ Шахфелек:

— Шахсене, раатсызланма, мен варайым, ёзёмүзе тапайым сазжы. Чыхты, кёрдў Ашых Фариби сазнен.

— Сен сазжы мы?

— Сазжы.

— Йўр ичери.

— Йоҳ, мен т'ирамам.

— Падшаан ёкўм ёйўк! Т'ир! — алды т'ирди. Отуртту ону сыраа сазжыларнен. Отурду сыраа, сазжыларнен. Буна да пешт'еш — бир топ хумаш — тизне тит'ильди. Эпчиинин.

Шинни падшах дэди:

— Сазжылар, чаре оса, бир ченгарби чекин.

Эт'и падшах худа ичежеклер. Толдурғаннар хадэлери. Сазжылар бир бирине баҳты:

— Не башлаах я? Не чалаах та, уйдураах та — бед'енсин падышах?

Бир бирне бу баҳай. Ашых Фариб дайанамады:

— Ағалар, йосам мен башлайым? — дэди. Кўльдўлер булары, сазжылар: булар, падшаан сазжылары, чаламай, яя бу андан алъип чалажах, не чалажах?!

— Эй, чал,— дэдилер.— Башла.

— Падшам, хырхына хырх ава чалайым, йосам хырхына бир ава чалайым? — дэди.

— О-о-о,— дэди падшах,— мында тилине вар, ама баҳаах, эльне дэ вар ым? Баҳаах, чалмаа билер им? Йоҳ, хырхна бир ава чал.

Башлады чалмаа. Баштан падшаш алчахлады сазжылары:

Иа бу эльсиз-тильсиз сазжылары
неже тутайсыз?..

Ондан сора сазжылара сёлей жоғап:

Иа сизи учан хушлара чобан йапсам,
неже жайарсыз?..

Ачан чекти сазы, сазжылар аман пешт'ешлери бунун ёгне уруп бирер-бирер чыхып хачтылар. Чўнкў буннен чареси йоҳ оларын чалмаа. Бу отли-чатца олунду эпчииндән. Гўзель чалай, пек.

Эй, падшахлар шашып халды бунун чалғанна:

— Ай да й чошхун чалай! Ай да й чалай, кёпек оғлу!

Эй, чалды онда бир йарым saat. Ондан сора падшах, хызын бабасы дий:

— Йа худа, йа биз ичийик, чалдырыых, йа онда йашлар, хызлар беклий сазжыйа. Бизе т'ерек хайтмаа эве, ютмаа.

— Эвалла, эвалла, падшаам, хайтаах.

— Э, чал бизе, оғлум, бир марш — биз хайтаах.

Эй, чалды. Булар башларыны тизлерне дэ эгип, бу да эгип: "Сағ ол", — дэп чыхтылар.

Шинни буну т'ирдирдилер зала, энди йашлар, хызлар ойнажа. Т'ирди зала, башлады чалмаа — анд'и дэ ойнамаа бильмей, скаме сүтне ойнай, отурду халхай. О хадар чошхун чалай эриф. Йүректэн кётэрий.

Э, чалды saat бир йеже ми, эт'и йеже ми, энди эпции болдурду.

— Олду, Фариб. Чал марш (оздурун) — хайтаах.

Чалды. Башладлар хайтмаа. Адэт ёлесне — хайтан эриф, хыз варый, йашнен, хызнен, шорбажилернен селамнашый:

— Саахне хал. Алла раз[ы] осун жыйыныныза.

Вардылар, Шахфелекнен, Шнахсененен, Ашых Фарибнен селамнашыйляр. Эпции хайтты. Ашых Фариб тэ варды селамнашмаа:

— Саахне хал, Шахфелек.

— Саахне вар.

— Саахне хал, Шахсенем.

— Саахне вар, — дэди, сыхты элинин... Йох. Башындан буна абер этти, Ашых Фарибе:

— Сен тохтал.

“Не олажаҳтыр? Йемеэ вережектирлер йа сый-ляжаҳтырлар мени”, — түшүнүп дэди ёзү ѿзне Ашых Фариб. Бахша ший түшүнмеэ чареси йох. И, отурду бир олуп даа. Бахса — Шахфелек тэ:

— Саахне хал, Шахсенем, — дэди. О да селамнашты, хайтты.

Халды Ашых Фариб пайынна.

— Шахсене, — дэди, — йа не даа олажа? Хайтажам.

— Мен сени тохтаттым. Саба бабам чағырса саа ах вермөэ, ахы йерине саалых стэрсин. Айтажах лафым будур. Чарен вар хайтмаа.

Бунун хулағына т'ирмеди бу лаф: “Мени стэрсин бабамдан”. Саалых дэмек — хызыны стэрсин.

Ич олажах ший дöгүль! О балалыхтан нышаннанған. Йенди бир йере ѡст'еннер, он йеди йашна т'егеннер. Чареси вар мы Шахсенен Шахфелеги

унутуп бу Ашых Фарибнен севда олмаа? Чареси йох. Буну да севмөэ чареси йох. Ёле дэ түшүнүп, т'итти раатна, йухлай эве.

Бир даа, саба йарыхланнан (йарыхланган сора) ѿтишти падшаш тачанкасы. Пешт'ешлери т'етирдилер.

— Ашых Фариб, падшах баба чағырды.

Э, сычрады халхты, аман атты түштү шалварчеэ, алды сазыны, отурду тачанкаа, т'итти. Падшах та пенжөре пенжөредэн бахай, хыдырый:

— Даа т'емий ми кёпек оғлу Ашых Фариб? — хулачээ халған онун чалғаны. Стий ону кёрмөэ тээ.

Т'ельди хапайа, аман падшах чыхты Ѽгне, чыхты алды буну:

— Т'ир, Фарибим, т'ир, Ашых.

Т'ирди.

— Отур, — отурту стола.

Хадэйлер толу. Ичтилер бирер хадэй.

— Айда, балам, чал бир ченгарби даа штийим.

Башлады чалмаа.

— Ай да й чалай кёпек оғлу! А й да й чошхун чалай! — сейерленип-сейерленип ичи падшах.

Эй, энди падшагын башы башлады айлянмаа рахыдан.

— Ашых Фариб, — дэди. — Бет'им сенин ишин вардыр, мен сени тохтаттым? Сөле, балам, жыйын ахы не олажа? Верийим дэ хайт.

— Вай, падшах баба! Айып осун меним т'ибик ид'итэ падшага бир жыйын чалдырса, ахын вермесем. Мaa айып тэ.

— Йох, балам. Айтма Ѽле. Айып осун меним т'ибик падшага бир фарибе жыйын чалдырса, ахын вермесем. Мaa айып тэ.

— Догур сөледин, падшах баба. Ахын вермөэ стэсен, саалығын вер сен, — дэди.

— Оп-оп! Мен даа хырх — хырх беш йашна. Сен мени ѡльдүрүйсүн! Нас ший бу? — аннамады Фарибин стээнни.

О saat о йандан хапусу хахылды падшаш. Хары чағырды:

— Ахыз, — дэди, — не йа о? Не дэйжек саалыым?

— Хызыны стий, Шахсенейи, — дэди харысы.

— Ашых Фариб, — дэди падшах, — не айттын сен! Башын т'есерим!

— Йа падшаем. Сабадан бери ичейимиз, — дэди, — чай да дöгүль, су да дöгүль — ағу зейирли шараптыр. Чаре вар, хачырайым лаф. Ама мен лафмы ич тэ йере алмайым. Наз айттым, Ѽле дэ ол-

сун. Версен ахым — саалығын вережен,— дэди Фариб.

— Ий! Йа алыйым хылыч, т'есийим башын!— падшах узанды хылыча. Бу чыхты, хачты.

Э, т'ечти бир эт'и күн. Ашых Фариб чыхай базара. Базара чыхты. Бахса — бунун, Шахсененин аяахтасы Ахчахыз. Т'ельди буна:

— Ашых Фариб,— дэди,— сенин aberin вар ым
— Шахсене сени чағырды гүльбахчаа saat онда:
"Т'ийжек оса да, сөлесин, т'емежек оса да, сөлесин"— дэди.

— Сен маа шахетмийсин? Меннен шахетме. Башын женнат! Догрусун сөле!

— Догурсун сөлейим, Ашых Фариб.

— Варым, ёлесем.

Э, хызлар аман чекильдлер, т'иттлер. Ашых Фариб тэ хайтты, эве т'ельди:

— Ана, йемеэ вер, т'итэжем,— дэди.

— Вай, балам, тохта, хазан хайнап отруй. Веририм.

— Мем отурмаа вахтым йох,— и, даа saat тохуз йох ама, бу ашхый т'итмээ гүльбахчаа. Э, хапынды онда бир парча ший, т'итти гүльбахчаа.

Гүльбахчаа да — ёле падшаан хызы эмир эт'ен — буну йиберийлер эр бир йере дэ. Э, түштү гүльбахчачеэ, башлады т'езмээ. Скамилер бош, чевреси чичеклик, гүльлер. Йүрүй-йүрүй — бир йере бирни (т'имсейи дэ) тапмай. Шахсене йох. И, даа эрт'ен эбет! О бильмий саатыны.

— Э, меним беш капик ахылым олғанда — чекип алды Шахсене. Ич чаре вар мы, осун — падшаан хызы мем т'ибик сазжыйы бед'енсин! Олара т'ерек мендэн күльмээ! Ончён дэ чағырлар — баахаах, йынанып т'еэр ми. Айды, т'емеэ т'ельдим. Йибердилер. Варайым бир семетсиз, бир хохул чичекликчеэ, бир дэрек салхынна йатайым, бир йуху йухтайым.

Эй, варды бир сельви дэреи түбүне, йатты, йухтай. Чох арасы т'ечмеди — т'ельдилер хызлар saat онда. Шахсененин дэ алты дэнэ аяахтасы йанна, Ахчахыз. Т'ельлер, йүрүйлер бахчачеэ — йохтур Ашых Фариб. О да дий Ахчахыза:

— Айттын сен Фарибе?

— Айттым,— дий.

— Айтхан осан, о т'ейер эди, яа анда?

— Мен айттым.

— Йалан солиидирсин!

— Йох. Догурсун айтыйым.

Эй, хыдырылар — йохтур. Не энди — хайтажахлар? Ахчахыз хабаатлы. Она йынанмайляр эн-

ди. Башлады хыдырмаа. Варды, тапты даа сельви дэреи түбүне буну йухлав йерине.

— Т'емда, кёстийим,— дэди. Чағырды. Вардылар. Ашых Фариб йухтай. Йатхан о сырт сүтне — хыр-хыр йухтай.

— Йа шинни наз уйатаах?

— Ий, наз уйатаах? Бизе т'ерекмий о. Т'ерек оса, уятай.

Шахсене башлады йырламаа она түркү:

Сельви түбүне йатмышсын, эй,
хафлет йухуйа батмышсын, эй,
уйан, авжум, эрал д'ельди, эй,
ач көзүнү — йарен т'ельди, эй,
севдажигин унутмушсун,
хафлет йухуйа йухсунмушсун.

Уянмады Фариб. Энди хайтмаа вахыт т'ельди, сааты. Хайтажахлар. Ахчахыз хайтмай:

— Йох,— дий,— о уянса, йынанмаз бизим т'ед'енимизе (т'егенимизе). Сен,— дий Шахсенейе,— бишүү биший бырах она, шоб бильсин бизим т'ед'енимизи. Шахсене чезди башындан бурунчасын, ёрттү бунун бетни. Хайттылар.

Чох арасы т'ечмеди — бу да: "Фуф!" — дэди, халхты. Бахса — бурунча бетне. Танды Шахсенеэн бурунчасы.

— Э, анасыны! Көрдүн, не вахт! О мени севд'ен, ама мем ич aberim дэ йох. Ич йынам да т'етирмедин. Йа шинни не ѹйзнен варып мен она лафетмээ чарем вар? Мен бир ахмак та! Ону да сечмедин... А! Олажах ший дöйль о. Хайтайым эве, раатна йатайым.

Хайтты эве. Раатна отруй.

Шахсене дэ гульбахчадан хайтты, варды, наз урду ѿнүү кравата: "Вай-вай!" — бүйүк аста тёшеклере түштү. Эй, падшах баба эт'имнери чағрый, хызы бахтырый. Бири т'ейй, бири т'итий — сону олмай. Хыз дүйдү эсабы:

— Ана,— дэди анасына,— напайсы мени эт'имнери бахтырып? Меним асталығым Ашых Фариб дэндир. Мен ону севдим.

— Ахыз, ахыз! Не айттын сен! Буну шитсе падшах бабан, сенин башын т'есер!

— Олған Тифлис йансын — тэк Ашых Фариб халсын! Чаты сүтне хойуп бабам башым т'ессе, она да хайыл,— дэди.

О т'ереттэ баба шитти, падшах, Калиф паша:

— Не вар онда, ахыз?— дэди.

— Не олажах? Т'ир, хызын лафыны шит. Ашых Фарибе севдаланған эт'ен, асталанған.

— Ах сени, штэ, рызыз хыз! Алайым хылычы, төсийим башыны — олмасын! — дэди, хахты, алды хылычы, котэрди хызы урмаа... Ана тутту хылычы:

— Дур, ахыз! Не этийсин? Бир эвладын вар — ону да йох этэжэн. Айдан, вереэк Ашых Фарибе, саф осун, вар осун. Чаре вар ым — хызы гайып этмеэ?

— Мен этамам ону.

— Сен этамасан, мен этэrim,— дэди хары.

— Олесе, нас билийсин, ѿле эт. Мен хошуулмам, — дэди падшах.— Йа мен ону эбет урмаа стэдим хылычнен — о т'елир ми энди?

— Йа напарсы? Т'ерек оса, чағрып та веэрсин.

— Не стийсин — ону да эт,— дэди харыйа.

Хары аман aber йиберди Фарибе:

— Ашых Фариб, тээз, падшах баба чағырды.

Фариб йене чыхты т'итти, варды. Варды, селам верди, селам алдылар (аллар).

— Не чағырдыныз, падшах баба?

— Не чағыражаах, балам? Түшүндүк (түшүндух) бир ахыл. Сен не дэрсин? Энд'ерим вережеэк Шахсенемизи Шахфелеге, бизим падшахлымыз файып олажах. Ёле түшүндүм — Ашых Фариби алайым да, о олсун падшах. Меним ханым т'итсин падшахлыга. Не дэрсин?

— Ий, не дэйжем? Сиз падшах. Чох түшүнд'енсин (түшүнгесин). Ёле дэсениз — ѿле олур. Йа Шахсене т'елир им мaa?

— Шахсене, т'ель быраа,— чағырдылар.— Варыйын Ашых Фарибе?

— Ах, меним асретлим, севд'ильлим!— аман сарылды бойнуна.

Битти энди.

— Бöгүндэн файыр, балам, сиз нышаннны. Т'ель т'ит, Ашых Фариб. Шахфелегин аяғы т'есильди.

Ашых Фариб күндэ т'ейий нышанныйа. Т'ийинди, алтын тайах алды эльне, нышанныйа т'ей.

Йа падшaan оғлу Шахфелек не олду? Падшага варған оса, баҳша падшага — о хадар бўйўк хасевет дöгўль эди. Бир сазжыя, фарибе варды! Буннен дэ он алты — он ѹеди йыл нышаннны эт'ен. Буна дайанмаа чаре йоҳ. Алчахланый пек Шахфелек. Эй, тўштў йола, хыдырый ахыллы адамнары — не буна версиинер ахыл? Бир тўрлў чаре тапылмай. Тапылмай ѿле ший, шоп Шахсенейи йене буна йапыштырысыннар. Сора башлады харылара йўрмее.

Тапты ѿле бир пукана — алды бойунна:

— Шахфелек,— дэди,— мен йапарым ону саа, тэк т'ечер бираз заман.

— Эй, йап, аналых, мен саа ағырлыын хадар алтын верим, — дэди.

— Бир йере варма, ич тэ лафетме бир даа — Ѽзў чағрып вер (верир) саа хызыны йене.

У хайтты, Шахфелек.

Шинни бир күн Ашых Фариб алған эльне алтын тайағыны т'итти. Тамам о пуканаан эви йанна да варый. Шарт-ажах! — ачлый хапу, тёйерий (тўверий) сыртындан харты, гыдырлатый йиберий босамахлардан пукана, эльне дэ фырын (фурун) сипирт'еси. Фырын сипирт'еси чекий бунун башна, башна адамнын, хожаснын:

— Эт'и кёзў паттайжах! Хары малыны ашаанын сону бу олур!

Ашых Фариб тохталды, баҳай. Не олмалы чареси вар? Не бу эве алы олсун? Не зенд'инник? Эбет тэ, аз, аз шорбажилик. Йохсам бу адам ич тэ ишлемеэн им бу эвчеэ? Чўнкўм харыны малыны ашаан...

— Йоҳ, жиҷа, ваз д'еч! Не этийси сен?!

— А-а, эт'и кёзў паттайжах! Сен дэ йанаштын эбет азыр боҳ ашамаа? Падшагы[н малын ашайжан]! Йа сенин сону фырын сипирт'еси олмаз — хылыч олур! — дэгеннен йўргене санчты мыхы.

Э-э, Ашых Фариб түшүндў: "Йа эбет ѿле! Йа варып мен бир ший этсем — хылыг ойнажах башыма! Йа не т'ерек эт'ен мaa падшашан хызын алмаа? Мен варып баҳшасны алрым. Йа наз варып айтайым мен: «Айрыйым сендэн», — дээм? Йене башина хылыч ойнар. Т'ерек ахыл түшүнмеэ". Ахыл да түшүндў о саат: "Вармайм нышанныйа — варалым чайханеэ, рагхы ичиим".

Доғур о т'итти чайханеэ, варды, баҳлады ичмээ. Ону сёгўй, буна дёгўй, чирт'ин лафлар айтый, шоп бу лафлар ўетишсан падшага дэ падшах буна хызын вермесин. Хырх күн вармады нышанныйа. Бу лафлар күндэ ўетишти падшага: "Йа Ашых Фариб штэ тэк нышаннанды — энди ичий, хайтмай чайханедэн. Не олажах онун сону? Ондан адам олажах мы?" Падшах та түшүнмеэ варды: "Эй анасын! — дэди,— Ичсин. Ахылны ичmez о. Ахылнен оса, йене адам олур". Йене айрыйых йоҳ бындан.

Энди т'ечти бир заман, дэди: "Варалым, баҳам, не лафетэжеклер?"

Ашых Фариб варды йене падшага:

— Напайсы, Шахсенем?

— Йа напайым? Ағлай отруйум. Нечў т'емийси?

— Т'ельдим иштэ, ахыз, ама селамнашмаа т'ельдим.

— Наз? Айырылмаа?

— Ий, айырлыым, ама чоха дöгүль — йеди йыла.

И, башлады афламаа Шахсене. Эй, нинеси т'ельди, аглай. Баба:

— Не вар?

— Яа ашых Фариб айырылмаа т'ед'ен.

— Ашых Фариб, не түшүндүн? Сёле, балам.

— Не түшүндүм? Мен т'ейежем падшахлых этмеэ — не билийим мен? Саздан файыр биший дэ. Не ахылым вар? Мен бильмейим. Яа мен түшүндүм ёлесине. Алайым башым, т'итийим фурбет эле. Чох т'езсен — чох билийсин. Т'езийим, ахыл ѡгренийим. Ондан сора холайарах бет'им падшахлыы йүрүтмөэ. (Чох т'езен чох билир, чох йүрен чох көрир. Бет'им ѡгренирим падшахлыы йүрүтмөэ). Оле түшүндүм, падшаам. Özme дэ вадэ хурдум — йеди йылаже т'емейжем.

— Ашых Фариб, бет'им Шахсенедэн стэмемезлик йерин вар — ончүн т'итийси ми? Сёле доғурсуну.

— Йох. Шахсене беклесе мaa йеди йыл, мен... Шахсене мени беклемесе, т'име стий — она варсын.

— Доғур түшүнд'ен, Фариб,— дэди падшах.— Варсын, ѡгренсинг, т'езсин, бильсин — о пүсүр дöгүль. Ама сёле, балам: т'ейжен йосам алдатыш т'итийси?

— Т'еэрим, падшаам. Йеди йыл дэйендэ т'еэрим,— дэди.

Гүзель. Аман т'етирдилер суратларны чыхармаа адам. Чыхардылар былары алтын хадэйлере. Эт'иснин карточкасын. Бир алтын хадэй алды Шахсене, бириң да алды Ашых Фариб.

Селамнашты Ашых Фариб, хайтты т'ельди эве.

Ашых Фариб:

Анам, сана д'ельдим изин алмайа, эй,
ах сүтён, ах сүтён, ах анем, элал эт бана, эй.
Алам башым, т'итэм фурбетэ,
т'езем бир земан, эй.

Анасы:

Д'итме, оғул, д'итме — йоллар тумандыр, эй,
сен дэ биздэн айрылсан, ай оғлан,—
ахыр земандыр, эй.

Fariib:

Ахчахыз, Ахчахыз мевламдан булсун, эй, —
бахчилери, серайлары отлар айлянсын, эй.

Ахчахыз, Ахчахыз мевламдан булсун, эй, —
бахчилери, серайлары ал д'үльлер толсун, эй.

— Ана, — дэди Ашых Фариб, — асайым абу сазы дувара. Буна дэген эльлер хурусун! Саахне хал, — дэди, асты сазын дувара харшы, селамнашты анасынен, хардашынен, чыхты т'итти.

Эй, т'итэ-т'итэ Эрал суйуна йетишти. Отурганнар йеди дэне базирд'ан, т'еф этийлер. Селам верди олара, селам аллар.

— Базирд'аннар, анда йолунуз?

— Алеп шеэрине т'итийик. Бүйүк шеэр Алеп шеэр.

— Яа мен дэ онда, агалар, т'итийим.

— Ёлесе, аяахташ олурух.

— Айда, отурайым мен дэ.

Отурду бу да. И, лафетийлер. Бир даа турналар учай. Кötэрди башын, баҳты турналара:

— Эй, турналер, турналер! Чар оса, эниниз ашаа, хонунуз — назлы йареме бир селам йибериим сизнен.

И, базирд'аннар башлады бир бирни түртмээ, күльмээ:

— Олан, бу жойулған олан. Бунун башына йох. Хушларнен лафетий,— ѿле дээмээн арасна турналар: "Кар-кар-кар",— хондулар бунун йанна, сардылар алдылар буну, Ашых Фариби. Э-э, базирд'аннар шашты:

— Бу яа шейтан, яа аллах. Бунен чаре йох отурмаа бизе. Т'итээк,— дэп чеврильди Ашых Фарибе:
— Фариб, яа биз т'итийик. Бизим йолумуз узах,—
халхтылар, т'иттилер.

Ашых Фариб тэ йазды бир мектуп, бағлады турнаан бойунна, дэди:

— Эй турналер, чағрышып бағрышман тэпэдэн учуп, авжулар дуймасын, ханетинизи хырмасын. Варыныз меним назлы йаремин баҳчасна, гүль баҳчасна хонунуз. Онда ѿзүнүзе уяа йапып назлы йареме ѡгленже олуныз,— дэди. Бағлады турнаан бойунна мектубу, турналар учту чыхты тэпээ, көрүнмийлер, т'иттилер. Ашых Фариб тэ халхты, т'итти йолуна.

Турналер дэ варды бунун назлы йареснин гүль баҳchasna, хондулар Шахсененин баҳchasna. О гүль-баҳchaа да шеннений йүрүй Шахфелек Шахсенейи хыдырып. Көрдү турнаан бойунна т'ааты, мектубу. Ольдүрдү турнайы түфекнен, алды т'ааты, охуй Ашых Фарибин селамнары. Аман кötүрдү ѿзүн дэ ахыллы хызметт'арларна:

— Не этмээ т'ерек бу Ашых Фариб мектубуна?

Аман йаптылар баҳsha түрлү:

"Биз, йеди дэне базирд'аннар, т'итэр эдик, йетиштик Эрал суйуна, сес шиттик: «Мен Ашых Фариб! Агалар! Хутарын мени! Богулуйум! Йетиша-масаныз, мени хутармасаныз, назлы йареме мен-дэн селам кётүрүнүз, шо Эрал суйна мен боғлуй-ум». Йедимиз дэ мектубумуза эльязы хойдух».

Өле йаптылар. Бу мектубу да кötүрдүлер пад-шага. Падшах та алды бу мектубу, охуй ағлай: "Эрал суйна Ашых Фариб боғулған. Базирд'аннар хутарамаан селам т'етирд'еннер. Базирд'аннар мектуп йапханнар. Айтах ым хыза? Ий, айтмаа т'ерек". Чагырлар Шахсеней, айттылар:

— Беле-беле мектуп алдых — Ашых Фариб боғулған Эрал суйна.

— Йынанмам! Йынанмам, баба-ана! О тэмиз Шахфелегин йаланнары!— дэди.

— Эй, йалан оса, йалан осун, балам, биз дэ стэ-мийик онун олғанны, боғулғанни.

Өле дэ бырада тохтай бу энди. Шахсене энди халды пайынна, ағлай йүрүй, гүльбахчаа йүрүй.

Бу Ашых Фариб шинни вара-вара варды Алеп шеэрине. Йежеэн вахытна варды түштү шеэрчеэ. "Анда варайым да?— дэди. — Анда хонах олайым? Зенд'ин хапия варсам — мандалы хавидир. Вара-йым ғарифин хапусна. Бет'им мандалы да йохтур-дур". Варды бир кичик эве. Урулғаннен ачылды хапу — мандал да йох. Э, т'ирди ичери:

— Селам, бабалых-аналых!

— Ош т'ельдин, танырынын мисафири! Андан т'ейийсин? Т'им сен?

— Мен т'елийим, аналых, Тифлис шеэриндэн. Мен бир Ашых Фариб. Т'ельдим бу шеэр, хонах олайым сизе.

— Ол, балам, хонах.

Халды онда. Саба халхтылар, сорайлляр:

— Йа Фариб, сенин назлы йарен йох му?

— Йохтур.

— Бабан-анан йох му?

— Йохтур.

— Э, бизим дэ эвладымыз йох. Ол бизим эвла-дымыз.

Өлесе, быларын оғуллуу олду.

Верди алтын хадэйи пуканаа:

— Буну, пукана, сахла.

Сүтне дэ суратлары йазылған — Шахсененин, бу.

— Буну гүзель сахла, пукана.

Эй, сахлады.

Бу, Алеп шеэрне башлады йүрмөэ, чайханелере, дүгүннere. Чалай, пек гузель. Нам верди онда, Алеп шеэрне. Бу харыын эвини алтыннатты, дуварларны. О хадар зенд'инненди Ашых Фариб. Бир дэ оланжығас тутту, хызметт'ар, шоб оғлан түт'ана варсын, базара варсын, шоб пуканан папу йүрмесиннер. Өле дэ Ашых Фариб мында отуруй, бларын йанна. Күннер т'итий, йыллар т'итий (т'ечий). Шинни бу тохталды. Шахсеней башлайых.

Шахсене дэ — т'ечти беш-алты йыл — ѿлжек хасеветиндэн! Гүльбахчаа варый, онда да бир түрлү эгленамай. Баба да көрүй: хыз пек пүсүр. Йене Шахфелек тэ күндэ т'елип т'итий:

— Меним нышаннымы ѿльдүрежениз — маа вермийсиз! О меним нышаным. Ашых Фариб сағ олса, алты йылдан бери энди абер т'еэр эди. О боғулду. А сиз дэ Шахсеней йынандырып та маа ону вермийсиз.

Кёнүлледи даа падшах йене, чагырды Шахфелеги, йене нышаннады, Шахсенейе нышаннады. Ий, олду нышаннары (нышаннлылары).

Шахсене дий: "Эп тэ бир мен вармайжам она", — ѿзүндэн түшүнүй.

Бу нышандан сора Шахсене чыхай гүльбахчаа хасеветин дағытмаа. Бахчаан четне дэ тохтааннар базирд'аннар хырх дэве малнен. Алыш-вериши этип шеэр шеэрдэн йүрүйлер. Шахсене башлады түркү йырламаа бахчачеэ, хасевет түркүсүн:

Улу базирд'аннар, абер дэ сорайым.

Бен бир асрет фонже д'үлүм,
эшим эрайым, эй.

Хыдыра д'иттим йоллара —
йохтур да ғайыптыр.
Сырымы сизе сойлесем, базирд'ан,
сиздэн айыптыр, эй.
Дүн йеже, дүн йеже хынам эзильди —
Шахсенеси Шахфелеге верильди, эй.

Хыз йырлады бу түркүйү, базирд'аннар шитти. Базирд'анын биригин пек жаны ағырды: "Беле гүзель хыз севдалыхтан ѿлжек! Абу, йаресин тапмай. Сöлийим она бир жоғап":

Хырх т'ерван малым вар — верейим оғруна,
Булайым Фарыбини, булайым,
гёндэрэм сана, эй.

— Тохтан, ағалер, ѿле олса, мен эве варып т'елийим,— дэди. Варды эве, алды алтын хадэйини, т'ельди. Алтын хадэйине дэ йазылған суратлары.

— Базирд'аннар, абу алтын хадэйнен бир дэне эр адам хачырман — эпчине ракы, шарап тёкүнүз, исчин абу алтын хадэйдэн. Т'имдир кёкүс т'ечирип ичер бу алтын хадэйдэн — ону хави тутун:

одур Ашых Фариб. Хырх т'ерван малынызы битирсениз онун ардына, айлянып т'есениз, сексен этэрийм, хайтарым паранызы. Варып Ашых Фариби булсаныз, о менсиз сексен этэр сизе.

Варды, т'етирди алтын хадэйи, верди, селамнашты буларнен.

Бу базирд'аннар т'итти кёй кёйдэн, шеэр шеэрдэн, шарап, рахы сүзүп бу хадэйдэн эр адамнара. Эй, вара-вара-вара варды да түштүлер Алеп шеэрне. Түштүлер бир чайхане, бир пёрүбе. Башладылар онда чиндэ адамнара вермеэ. Ашых Фарибин оланы да базардан хайтый. Сеслер чыхай... "Түшшийим, бахайым — не вар мында?" Түштү, бахса... Бу да т'ирди. Бунун эльне дэ тутуштурдулар алтын хадэйнен шарабы:

— Буйур, олан!

Бахай.

— Не бахайсы, оғлан?

— Не бахайжам? Ашых Фариб агамын хадэйи дэ вар беле.

"Ах!— дэдилер.— Тап-тых".

— Йа Ашых Фариб аған эве ми?

— Эве.

Аман ичти бу, чапты т'итти эве:

— Ашых Фариб аға! Сенин алтын хадэйиннен маа пёрүбе шарап вердилер!

Тохталды Ашых:

— Аналых,— дэди,— йа мен саа верд'ен эдим алтын хадэйи — туруй ум?— дэди.

— Туруй, балам, туруй. Нас хойдум сандынын феланчасне, памухчеэ сарылы, öле.

— Аны, чыхар-эле!— дэди. Чыхарды — туруй. Урулду Ашых Фариб. Аман халхты, т'итти пёрүбе.

Варды, тэк т'ирди — бунун эльне тутуштурдулар алтын хадэйнен шарабы!

— Буйурунуз, ағалар,— дэди,— йүрүнүз т'итээк маа. Маа мисафир олунуз,— дэди. Ичмеди. Ий, алды т'итти бу базирд'аннары, кётүрдү эве:

— Аналых,— дэди,— сени заметэ хойайым. Абу мисафирлере бир یемек хур.

Э, тэк изин олғаннен софра хурулду. Отурдулар. Бу базирд'аннар толдурду шарап алтын хадэйе. Ашых Фариб тэ чыхарды ёзү алтын хадэйини, ону да толдурду, базирд'ана верди, базирд'ан да буна. Ий, дэрэндэн кёкүс т'ечрип ичти Ашых Фариб... будур ичмеди баштан.

— Сöлениз, ағалер,— дэди,— неже кёрдүнүз меним назлы йаремий?— дэди.

Базирд'ан да сёлей:

— Назлы йарени сорарсан, дағлар ашырыр, ахылны шашырыр. Сени арай. Сағ. Шахфелеге ве-рильмиш.

— Эх! Битт'ен (биткен) эсап!

Аман толдурду алтын хадэйи, бабалығына ве-рий:

— Бабалых, буйур абу шарабы.— Ий, алый.— Меним саа бир жоғабым вар, сёлейим. Бен эра-хуптан (эрекуптан) бир абер алдым, ишиттим т'и, назлы йарем эллэр алды. Энд'ер аслы олса, бöкүльдү белим.

Бабалых дэди:

— О-о, балам, йа мен сордум сана: "Назлы йа-рен вар мы?"— Сен: "Йох", дэдин дэ.

— Йа бабалых, сиз: "Анан, бабан, хардашын, назлы йарен йох му?"— дээн сордунуз, мен дэ: "Йох",— дэдим. "Вар ым"— дээн осаныз — "Вар",— дэйжек эдим. "Йох",— дэдиниз, мен дэ: "Йох",— айттым. Меним назлы йарем дэ вар, анем дэ вар, хыз хардашым да вар, падшах бабам, падшах анам вар.

— Эх, балам!— дэди харт.— Ёлесем, мында энди саа йашамах йохтур. Г'ит, ананы ағлетме, назлы йарени ағлетме. Бöгүн бизе мисафир ол, йа-рын хайт.

Ашых Фариб халды. Харт жыйды йене хоншу-лары. Не хадар чаре вар, бүйүк یемеклер бахылды, бүйүк столлар хурулду, софралар. Чагырды шиэрин дöрт кöшесиндэн йиссаннары, достлары:

— Бöгүн, — дэди, — мaa бүйүк күн. Мисафир оғулму оздуражам. Асретли анесне т'итэжек, йа-ресне т'итэжек. Бöгүн о мaa мисафир. Мен ону сийляжам.

Жыйылды йиссаннар, отурдлар столлара, башладлар یеп ичмээ. Ашых Фариб тэ ачты ағызыны, башлады йырламаа. Алды эльне сазны, чалып-ча-лып эт'и йүз хырх түркү сёледи орада. (Эпчи дэ язылды. Ама онда о түркүлөр йохтур). Сора ба-балиғы дэди:

— Оғлан, т'итэжеин, махта шиэри дэ, ѿле т'и-тис, — дэди. Олан да о вахты уйдурду шиэр чүн түркү:

Алебин чевреси гүльдүр,
Алентэн Тифлизе йолдур.
Чох ид'итлер Алебе т'елип т'итти,
choхусу мыратсыз т'итти.
Элал эйле, Алеп шеэр.
Д'ельдик исе, д'итэр олдух —
ошча халсын Алеп шеэри!

Чыхарды түркү шеэр чүн, маҳтады шеэр дэ, оле селамнашты сабасна хартларнен. Базирд'аннара да дэди:

— Базирд'аннар, не масраф көрдүнүз меним чүн? Сөлениз — верейим,— дэди.

Базирд'аннар дэди:

— Хырх т'ерван, хырх дэве малымыз вар эди — тэмиз дэ сенин адына вердик.

— Хырхыныз сексен осун! — дэди. Чыхарды, сайды, верди оларын эт'и хат масрафларны.

Олар да селамнашты орада Фарибнен. Олар т'итти ёзүйилларынен. Ашых Фарид тэ селамнашты аналығынен, бабалығынен, алды чөлманны, чыхты йола.

Эй, т'итти, т'итти, т'итти, чох т'итти, варды йене Эрал суйна. Варды, тохталды, раатланды, түшүндү. Йеди йыл тамамнанмаа йеди қүнү халған... Бир қүнү халған йеди йыл тамамнанмаа! Йолу да вар — йеди қүн даа т'итмеэ т'ерек. Ашых Фарид күнне йетшамайжак. Йеди йыла йетшамайжак назлы йаресне — оле дэ олажах йаланжы, лафна турмайжак.

“Напайым мен? — дэди.— Наммы жойуп атыйым абу Эрал суйна, боғлайым да йох олайым!“— дэди. Сыхты көзлерни, хойду хачны: “Ай-Йөрү баба! Сен хутар мени!“— атты ёзүн суйя. Бир даа бахса не бахсын — отруй бу йаға, сүйүн йағасна, о йандан. Ёгүне дэ бир дэнэ атлы, чал атлы. Аты беш метра о йана атай, беш метра бйана. Сүтне бир дэнэ хорхулу адам:

— Тээ, отур ата! — дэди.

Ашых Фарид шашты. ”Бу,— дэди түшүнүп,— бүйүк хырсыз. Мени ёльдүрежек“, — чеврильди она да дэди:

— Ёльдүр мени. Бир торба алтынным вар — верейим. Хутар мени,— дэди.

— Т'ерекмий сенин алтынын. Отур ата!

Бу йене отурмай. Тутту абеле архасындан (йахасындан), көтэрди бир эльнен, алды, отуртту ат сне.

— Сөле,— дий,— нераа т'итийсин?

— Карсунен Саза,— дэди.

— Сых көзүн!— сыхты көзнү.

— Ач көзүн!— ачты.

— Нерейе бу?

— Карсунен Саз,— дэди.

— Вар,— дэди,— чэттэт'и эве, отур, раатлан, йемек йе, сора т'итэрик.

Эй, варды чёттэт'и эве, т'ирди.

— Шорбажы,— дэди.— Сахла мени. Бүйүк хырсыза илиштим. Сахла, хутар мени.

— Йа анда сахлайым сени?— дэди.

— Мен абу тахта түбүне т'ирийим,— дэди. Сахланды.

Э, бекледи Ай-Йөрү баба, йарым saat т'ечти вахыт, т'ельди хапайа:

— Аны,— дэди,— айтын о адама, чыхсын мында!

— Мында т'имсе йох,— дэди шорбажы.

— Наз йох! Тахта түбнен сахланды адам. Айтын, чыхсын!

Эй, шорбажы хорхту мында:

— Хорхлу ший бу,— дэди,— тээ чых, чыхмасан, эм сен файып, эм биз. Оле адам о,— дэди.

Ий, чыхты.

— Отур ата!— отурду. Чекти алды ону ата.— Анда сеин йолун? Сөле мaa дoғурсун!

— Тифлизе т'итийим,— дэди.

— Йа не йалан сөледин мaa? ”Карсынен Саза“, — дэдин дэ!

— Эй, напайым? Сабадан адам йалан башласа сёлемеэ — ахшамажа сёлжек. Мен оле дэ.

— Айда. Сых көзүнү!— сыхты көзүнү. Т'итий.

— Варып тохталсах, атымын налынын йизинден топрах ал. Йеди йыллых зайдырын көзлерины ачарсын о топрахнен. Ач көзүн!

Ачты көзүн.

— Нерасы бу?

— Вай!— дэди.— Бу меним Тифлис шеэриим, доғсан йерим. Меэм отуран йерим,— дэди.

Өле дэди дэ баҳты... Баҳса — не атлы вар, не адам вар. Отруй пайынна йол йағасна. Ёгүне дэ бир дэнэ нал йиз, ат йизи — батхан йерчеэ. Баҳты... ”Эй аллағым! — дэди. — Өлесе, мени Ай-Йөрү баба т'етирди! Чал атнен! Алайым бу топрахтан, бет'им т'ерек этэр“, — дэди. Алды бир парча топрах, бағлады платогун ужуна, хойду жобне.

”Ий, анда варайым? Варып ёзү фарип анама хонах олайым“, — дэди. Бу бильмий, не хадар заманда т'ельди эве: йеди қүннүк йолу да вар эди — о вахта бир күн вар эди йеди йыл тамамнанмаа.

Варды чохраан баһна, отурду. Т'ечти бир вахыт, т'ельди хыз хардашы Нергиз, эльне оха, су алмаа чохрахтан. Баҳты — танмады ағасын: йеди йыл т'ечкен. Алды су, хайтажах эди.

— Хардаш,— дэди,— вер бир су, ичийим,— дэди.

— Осун, аға, ма,— дэди.

Алды суйу, ичи. Бахты бир бирне. И, хардаш танмай – бу танды, ага.

– Хардашым, ажеп, чаре олмаз ым böгеже си-зе хонах олмаа? – дэди.

О ёле түшүндү, шо йеди йыл т'ечт'ен оса, т'им-сейе бильдирмейжек özнү, т'итэжек бахша йере, гайып оларажах. Öле түшүндү. Бильмий, не хадар вахытта т'ельди бу бырада.

Хардаш та дэди:

– Вай, ага, мен сени аламам. Меним анам за-йыф, – дэди. – Мен стэмийим анамдан лаф шит-меэ. Мен эве эр адам кётүрмөм.

– Йа анан не чён зайдыланда? Не вахттэн бе-ри?

– Меним вар эди бир ағам. Ағам селамнашты анамнен, меннен, т'итти фурбет эле. Йеди йыл оларажах йарын. Йохтур не абер, не тэбер. Суяа бо-гулду дэйен абер т'ельди. Бильмийик.

– Йа хардаш, ағаан ады наз эди йа? Ашых Фариб дöйүль эди ми?

– Вай, ага! Ашых Фариб эди!

– Олесем, хардаш, о меним аяахашым эди, чырағым. Биз оннен Алеп шеэрчеэ бир шорбажи-ье эдик. Бир йере йатып халхтын. Йеди йылдан бери барабар эдик. Шинни оннен барабар чых-тын, т'елийик Тифлис шеэрине. Т'ельдик вокзала, тохталдын. Ахшам олду, олуй. О пек болдуруду: "Мен халырым, саба т'итэрим", – дэди. – "А мен йох, мен йетшийим Тифлис шеэрне", – дэдим. Мен йетиштим мында. Олесем, аған чалар эди ми?

– Чалар эди. Гүзель чалар эди!

– Йырлар эди?

– Йырлар эди!

– Олесем, меним аяахашым эди о вахты! О сенин аған эди! Ағанын атри чүн ал мени böгеже хонах. Айт анана.

– Аға, тохтал, варайым, анама айттайым.

Варды:

– Ана, ағамын аяахашы чохрах башна т'ельди. Стий бизе хонах олмаа.

– Вай, хызым! Сен ону танымаандырсын – ағандыр о сенин! Вар, айт, балам, тээ т'ельсин. Тээ вар, айт, т'ельсин. Хонах олсун бизе.

Эй, чапты хыз, варды:

– Аға, анам чағырды сени. Тээ йүр, т'итээк би-зе, – дэди хардаш.

Ана да отурған тапчан сүтне, дэней – наз т'ий-жек, наз хапу ачажах? Огулнун хапу ачышындан танажах! О көрмий – беле танажах.

Ий, т'ельди Ашых Фариб, ачты хапай – тэмиз оғлу наз ачар эди, ёле дэ ачты хапай:

– Ахшамныз хайыр осун, аналых!

"Ана" дэмеди – "аналых".

– Ош т'ельдин, балам. Фариб, сен ми? – танды огулну хапу ачышындан, сесиндэн.

– Йох, ана. Шашмаламаныз. Мен Ашых Фари-бин чырағы, аяахашы.

– Вай, балам. Йалан сөлүйсүн. Алдатыйсын аналығыны. Сөле доғурсуну, ағлатма мени.

– Йох, ана. Биз йеди йыл бир йере эдик, онун т'ибик мен дöнийим. Он чүн сен шашмалайсын.

– Ий, йахшы, балам. Хонах стэсэн, ол böгеже бизе хонах.

– Йа аналых, абу саз нас ший? Алып ону чал-маа чаре вар ми?

– Вай, балам, она дэгэн элълер хуруйажах! Оғлум ёле васият этип т'итти.

– Öле оса, Фариб аяахашым атри чүн: она нас хызмет этт'ен, маа да ёле хызмет этсин.

Бир шамар саза – саз хурулду, наз т'ерек, ёле. Алды, башлады чалмаа:

Алдым элиме тахта парасы.

Йириди ўүрек йаrasы.

Ағлар Фарибин анасы:

хачан д'елир Фариби?

Öзүм ғарип, сөзүм ғарип,
валла, бен Фарибин чырағы бен.

"Аяахашы мен", – йырлай.

Фарип т'итэр – йолун бильмез,
ағлер – көзйашыны сильмез.

Эпчи күльсө – ғарип күльмез.

Валла, бен фарибим, ғарип.

Öзүм ғарип, сөзүм ғарип.

Валла, бен Фарибин чырағы бен.

Ана дайанамады, ағлай.

– Оғлан, – дэди, – аяахашы да осан, сёйле: "Мен Ашых Фариб", – дэйен йырла. Ол böгеже ме-ним оғлум, – дэди.

Башлады йене Фариб йырламаа, чалмаа:

Фарибин яастығы таш олур,
яастығы хуру даш олур,

ғарип ид'ит йуваш олур.

Ана, бен фарибим, ғарип.

Öзүм ғарип, сөзүм ғарип.

Валла, бен Фарибим, Фариб.

Олесе, айтты: "Мен Фариб". Асты сазы дувара харшы, тохталды, бахты пенжередэн. Бахса – я-рыхлар, йарых т'итий.

— Аналых, йа о йарыхлар нас ший?

— Вай, балам, о бизим талейсиз т'елинин böгөж т'елин башы. Йарын чыхай Шахфелеге.

О вахты Фариб аннады хач күндэ т'ед'енни. "Йарын", — дэди. Даа вахыт вар йарына. Олесе, иетишиши бу вахтынжес.

— Олесем, аналых, мен бильд'ен осам, Фариби сыртма алып т'етирир эдим. О да бильд'ен оса беле эсабы, сүрүкленип тэ оса т'елир эди. Онун, ана, пек жаны ағырыр, мен вармасам онун жыйынна. Ама мaa пайынма вармаа чаре йох. Сöле хыза, Нергүз, кötүрсүн мени онун жыйынна.

— Нергиз, кötүр, балам, ағалығын жыйынна.

Э, т'ийинди.

— Ай, йўр, аға, т'итээк.

Ий, башладылар т'итмеэ. Ама Нергиз чапай ёгне:

— Аға, штэ, т'ейерсин штэ аву йарыхлара. Мен чыхарым саа харшы,— чапты, варды, т'ирди ичери.

Шахсене дэ халған хырх чекмен ёгне. Отруй пердэлэр ардына. Бир эльне алған пичах, бири эльне дэ алған бир шише ағу: йа ағу ичиш ѿлжек, йа пичахнен ёзну ѿлдурежек — Шахфелеге вармайжах.

Т'ирди Нергүз, догур о варды жижалығына:

— Шахсене, — дэди. — Бизе ағам айахташи т'ельди. Ағам вокзала халған. Саба ағам да т'ийе-жек. Беле абер т'етириди о адам.

— А-а, танымаандырсын ону, хардаш. О Ашых Фарибтири.

— Йох, жижижа. Айахташи эди.

— Ий, йахшы, — дэди. — Анда о адам? — дэди Шахсене.

— Т'ейий мында, сизе т'ийий,— дэди.

— О хапу ачханда мен танырым, Ашых Фариб оса.

Аман Нергиз чыхты ағасна харшы. Бу да хопарды атты отуз тохуз пердэйи, халды бир пердэ ардына — яхыннашты хапия. Хулахларынен дэний.

Бир даа ачылды хапу. Т'ирди Ашых Фариб. Т'ирди, селам верди:

— Ахшамыныз хайыр осун, ағалар, пашалар, беглер-бешлер!

Йа беле селам т'им верий? Т'имсе дэ. О пек ахыллы! О saat танды сесиндэн бууну Шахсене.

Йа шини Ашых Фариб билий, шо саба о варжах Шахфелеге. Дэди:

— Чаре вар мы, аҗеп, сизин жыйынызы маа бир ченгарби чалмаа, бир жоғап сёлемеэ?

— Чаре вар, хардаш, т'им дэ осан.

Алды чекти сазы:

Не, динсиз-йымансыз, т'елин олмушсун,
олмушсун,

баштан аяах харелери д'иймишсин?
Чүнкүм Шахфелеге гёнүль вермишсин —
не чүн сымарладын: "Йене т'елирсин,
т'елирсин дэ гонжэ д'үлүн саарсын"?

Бу түркүйүй йырлады. Шахсене дэ энди аннады.
О да о йандан башлады йырламаа:

Сойум-сопум жыйылдылар йаныма,
йаныма,
хоймадылар бени йенди алыша.

Йынанымасан, ағу алдым элиме, элиме.
Йар, сенин д'ельдигин бен билямадым.

Ашых Фариб тэ йене йырлай:

Саба эмазында (немазында)

Алептэн чыхтым,
ёле эмазында Карсунен Саза т'ельдим,
ахшам эмазында ожа Тифлизме т'ельдим.
Түрлү-түрлү дағлар бычтым да т'ельдим,
мевлам ханет верди — учтум да т'ельдим.

О т'ереттэ сазжыын бири:

— Ай, кöпек оғлу йаланжысы! Сычтын да т'ельдин! — бир шамар Ашых Фарибе уруй.

О saat Шахсене йыртты атты пердэйи, чыхты бийана:

— Меним нышаннайма Ашых Фарибе уранын эллери чаты сүтне хойуп т'есин! — дэди.

Ашых Фариб дэди:

— Дур, Шахсенем. Элик арасына т'емник олмасын, хан олмасын. Йа андан билий олар аллаан хуватын? Мени Ай-Йорү баба т'етириди. Менде сизе о хуваты бильдирмээ чарем вар. Вар мы сиздэ юеди йыллых зайыф? Аллаын хуватынен, абу топрахнен онун көзлерини ачайым. Аллаан хуватынен.

— Эй, йа Ашых Фарибин анасы зайыф юеди йылдан бери! Тээ т'етирин ону!

Э, вардылар, алдлар т'ельдилер. Ана да эм ағлай, эм севиний:

— Бу тээ Ашых Фариб олмаа чареси вар.

Т'ельди. Тээ т'ирди ичери — тохтаттылар.

Ашых Фариб чыхарды жёбүндэн топрагы, дэди:

— Штэ, бахын, йиссаннар, аллаан не бүйүк хуваты вар. Абу топрагы мен алдым... Ай-Йорү баба

мени т'етирди — онун атынын йизиндэн алдым, нал йизиндэн. Бу топрағы йеди йыллых зайыфын көзне сильсен — ачылажаң көзлери, аллаан хуватынен. Штэ, аллагы, бильдир хуватын!

Алды топрағы, сильди анасын көзлерне. Анасы да, тәк сильди көзлерни, бахса не бахсын — оғлу харшысна отруй! Ачылды көзлери.

— Вай, меним оғлум Ашых Фариб! — дәди, сарылды, башлады севинил ағламаа.

Шинни Шахфелек урулду. Шахфелегин жыйынын битти — Ашых Фариб йетишти. Башлады шашмаламаа. Ашых Фариб дәди:

— Шахфелек, дур, стәсен, сенин жыйынын бозулмасын, элик арасна т'емник олмасын, Шахсене меним, аву да сенин хызлар — анд'ини стийсин, ону алмаа чарен вар. Сенин дә жыйынын узансын. Меним дә саа айттығым: стәсен — Нергизи, хардашымы ал, стәсен — Ахчахызы ал, падшаан хызынын аяхташын.

Севинди Шахфелек:

— Меним дә жыйыным, севинчим бозулмасын — Нергиз хардашын меним осун, Шахсене сенин осун.

Жыйын узанды. Жыйын битти. Ашых Фариб Шахсеней алды. Шахфелек тә Нергизи алды да. Даа бögүн дә йашайляр.

Бырада битти масал.

”Көрпеч хызы“ масалындан түркүлер

Сахынмаз да бендэн, эй, назлы да бажадан.
Харелери бен т'ийейим — ал да сизин олсун, эй,
т'енараптардан бен т'итэйим —
йол да сизин олсун.

тит'еннердэн бен т'езейим —
д'үль дә сизин олсун, эй.

Бен бögүн йардан айрылдым —
йаслыйым, йасылы,
беним дә йүречигим-жид'ерим пасылы.

Бени дә йардан айыран севд'или достум.
Харелери бен т'ийейим — ал да сизин олсун, эй,
т'енараптардан бен д'езейим —
йол да сизин олсун, эй,
ағулары бен ичейим — бал да сизин олсун, эй,
тит'еннердер бен д'езейим —
гүль сизин олсун, эй.

Аслы да бунун эрмени, заты да эрмени.
Рейин атэшине йаҳтын да йандырдын бени, эй,
иди-идинин хызы,
йаҳтын да йандырдын бени, эй.

Йериндэ чичеги, көкүндэ йылдызы,
сен анандан доғмадын мы, Көрпечин хызы, эй?
Т'ешиш тә мусурман,
йаҳтын да йандырдын бизи, эй!

Эль верmez дә бизе бырада дурмах.
ах, не хадар мүшкүль шейдир
йардан айрылмах!
Харелери бен т'ийейим — ал да сизин олсун, эй,
т'енараптардан бен д'езейим —
йол да сизин олсун, эй.

ГК, арк. 2 зв.—3

”Т'օроғлу“ масалындан түркүлер

Бен бögүн ичмишими, хузум,
т'ефим алмышым,
хангырмышым сазым,
йендим хырмышым.
Уста, сана д'ельдим
саз йаптырмай.

Уста, гёлен бен олайым —
чалт йап сазымы.

Ай, дувардан дувара, аман,
сазым эндиридим,
сағ дизимдэн сол дизиме
миндиридим.
Сенжылайын беш — он уста
ölдүрдүм.
Сана дәрим, сана,
чалт йап сазымы, эй.

* * *

Бир думан чыхты бу межадан,
авжұлары онун дөрт көшеси.
Хырмызы гүль тахмыш ренд'ине,
аман, арап, аман, хардаш.

Бу думан аслы вардыр,
жан алмайса хасты вардыр,
бет'им Эвазын досту вардыр.

* * *

Ах, дәгиримен хапусуна, аман,
атымы байлядым, байлядым атым.
Учурдум элимдэн Дэвриш кератым.
Гөрамадым шу т'афириң суратын.
О да бир иш дögүль, аман,
дәди Т'օроғлу, эй.

* * *

Кират, сенин бир йаныңа варайдым, варайдым,
дизд'ин алыш бир ўстүне минейдим, минейдим.

Ардымдан т'еленнере верmez эдим ыхарым,
öгүмдэн д'итеннере дэ vermez эдим ишт'арым.

Айах хахып, хулах салып,
гишнерсин, гишинерсин,
этрафына душман varsa,
дишлерсин, дишилерсин.

Эла гөзү, хыз перчеми киратым, киратым,
ўстүне миненнер, кират,
алыр мырадын, мырадын.

* * *

Дур, д'итэйик Карамандан йухары, йухары,
Меблебедэн [= леблебедэн] ахан балнен
шет'ери,
йед'и, йаврум, шет'ери.

Инжи мидир, седэф мидир дишлерин?
Халемилен чекильмиштири хашлерин,
йед'и, йаврум, хашлерин.

Шинди т'елир хасап бабаң орадан, орадан,
чекер алыр т'итэр сени бурадан,
йед'и, йаврум, бурадан.

Эваз, сенсин атлар минип йүрүтэн, йүрүтэн.
Эваз, сенсин йүрек йагымы йиритэн,
йед'и, йаврум, йиритэн.

Эваз чыхмыш даш ўстүне, отурмуш, отурмуш,
отурмуш та йенди йендини йедирмиш,
йед'и, йаврум, йедирмиш.

* * *

Титъме көзүн тору тайа,
бен йолламам ону орайа.

K.C.Кичик

* * *

Оғлан, бырадан д'идэрсин,
селам вермейип д'идэрсин,
бу йолуңа т'ефин д'ечерсин.
Öльдүрүрүк, оғлан, сени.

Чалт-эле бырадан д'идэ гөр, хача гөр.

Киратым суйу ичмийор,
энис-йохуш диннемийор.
Түркмен хызы базылыйор [байылыйор?].

Эн аттан, суйу иче гөр, иче гөр,
чалт-эле бырадан д'идэ гөр, хача гөр.

* * *

"Йетиш, Эваз, йетиш,— д'итти намымыз,
дағыстынын чөлүне халды жаңымыз.

Бу да бир иш дöгүль“,—
дэди Т'ёроғлу, эй.

Т'ельди Эваз, бахты Т'ёрён йүзүне:
"Бу не эвал?“,— дэди Т'ёрён өзүне,
хахты (чекти) эрменийи, хойду дизайн.

"Аперим, Эвазым!“—
дэди Т'ёроғлу, эй.

K.B.Топалова;
Кам'янка, M.C.Ганджерли

Ашых Фариб

За неповним рукописом п'еси В.А.Попова

53 **Шахфелек:** Йа будур уста Ашық Фариб. Олур-
сун му беним сазжым?

54 **Фариб:** Олайым, олайым, везир оғлы Шахфе-
лек.

55–56 **Шахфелек:** Буйур, отур сырана, Фарибим.
(*Ашых Фариб д'ечти, отурду сырайа. Хойдулар*
дизине хумашы). Айда, архардашлар, сазжы-
лар, усталар, башланыз жыйыны. (*Сазжылар*
чалмайып дураҗахлар бир бирине баҳып).
Нейе беклейсиниз, сазжылар, усталар? Башла-
ныз жыйыны! (*Сазжылар йене хулах салмаз*).
Ашых Фариб, ишлер сана халды. Башла жыйы-
ны сен. Жыйын башы бизик.

57 **Ашых Фариб:** Олсун, везир оғлу Шахфелек,
башлайым ама, хырхыныза бир сөлейим, йох-
сам хырхыныза хырх сөлейим ми? (*Айага хал-*
хажа Ашых Фариб. Жүмнесинин көзүнүү до-
лаштыраҗах).

58 **Шахфелек:** Оп-па-а! Эсап ўстүне эсап вар. Öле
олдухчез, Ашых Фариб, хырхына да бир сөле.
(*Шахсене о заман көзүнө баҳажаң эм севдала-*
нажа).

59 **Ашых Фариб** (башлады да дэди): Диннениз, ағалер, сизе бир җоғабым вар – бырада халсын.

Ильсиз-дильсиз сазлары не дэп дутарсыз?
Алымсыз-салымсыз хантарлары
не дэп тартарсыз?

Көктэн уchan эсапсыз малым вар,
сизи чобан этсем – неже күтэрсиз?
Майаныз олмаса, неже битэрсиз?
Эда бўлбўле харши неже дуурурсуз?
Шефрелер бильмез беним эвалым.
Хырх сет'из шевретим вардыр – он эт'и халды.
Онун мейданында сиз дэ дуурурсуз, эй!
Хырх ашыхлар бир дўгёнү дайарлар.
Ашых Фариб эвалыны неже дуйарлар?
Шефрелер бильмез беним эвалым, эй.
Шу дэрия ўзерине дуран юемижи
Ашых Фариб олду бекчи бу женке.

60 **Халаф паша:** О, эвалла, Ашых Фариб, эвалла, уста! (*Fариб баш эгежек пашайа, харысына – кнагинайа*). Э-э, вахыт д'ельди, бен хайтайым, балалар, сиз халыныз, ама сен, Ашых Фариб, йарын сабадан д'елип ахыны алышын. (*Fариб баш эгежек жўмнесине. Fариб чалажах. Жылын алҳы жўмнеси ойнайжах. Жылын да давылажах. Шахфелек хайтажах*).

61 **Шахсене:** Ашых Фариб, бана бир эт'и ава чаларсын – бен Ахчахызnen тойунже ойнажағым сенин авана. Айып этме, Ашых Фариб.

62 **Ашых Фариб** (чалажах бираз заман, дэйжек соира): Э-э, жыйынын вахты д'ечти, Шахсене, лазым бана да хайтмай. Ошча халыныз!

63 **Шахсене** (эт'и элини дутуп *Fарибин бир элини сыхажах та дэйжек*): Ошча вар, Фарибим (дэп ағлайжах).

Пердэ

80 **Ашых Фариб:** Йатайым бу сельви дўбўне, аз заман йорулмуш д'ефими д'ечирейим.

81 **Шахсене:** Ахчахыз, бу нас шей беле – йохсам сен сёлемедин ни Фарибе: “Бекле бу йердэ”, дэйин? Йохса д'ельди, бизи булмады да хайттымы?

82 **Ахчахыз:** Дур, Шахсенем, не дэрсин сен! Йохсам бен сана йалан борчлуйум му? Араптырайых бахча чине – бет'и[м] бир йердэ бизе беклейдир... Ва-а! Көр-сене, Шахсене, иа о орада йухлайан Ашых Фариб дёгўль мўдур? (*Д'елип йаҳын баҳажаллар Ашых Фарибин йўзўне*).

83 **Шахсене:** Ахчахыз, жанымын ағырлығындан нефесим ютишмей, дилимин дэ худрети хал-

мады лаф этмайе. Иржам олсун, Ахчахыз, сана – сен уйандыр Фариби.

84 **Ахчахыз:** Йох, Шахсенем, беним эсабым йохтур Фариби уйатмайа – адымы йабана чыхар[ыр]лар. А сенин адын хачан да оса чыхажах йабана. Уйатын ёзён.

85 **Шахсене** (кўзлерини йағлығынен силип ағлайжах, йырлайжах):

Сельви дўбўне йатмышсын,
Хафлет йухуя батмышсын,
севдўжўйун унутмушсун.
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти, эй.

Сельви дўбўне йасланмыш,
сийа зилифлар усламмыш,
кўчўжўйк йарен эсленмиш.
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти, эй.

(Ич дуймады бу. Дэйжек чевирилип Ахчахыза):

Ах, напайым бен я! Бир чын даа сёлейим.

Йарен бағырыр бырада.
Йеди гўзель бир сырода.
Мевлам хутарсын йарадан!
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти, эй.

(Ағлады Шахсене дэ дэди Ахчахыза): Ахчахыз, жанын ағырмай мы иа бана? Беним энди тахатым халмады. Сен уйандыр Фариби беним атирим чўн.

86 **Ахчахыз:** Олмаса, Шахсене, бўйўк атирин чўн уйатайым. Сонт'и кўндэ бана жанын ағырмасын. Не ўчён дэсен – булар биздэн сорулур. Бени хылъычин дўбўне халдырма.

87 **Шахсене:** Йох, жаным Ахчахыз, сахын, ич хорхма – бен сени т'имселере вермем. Ёзўм алърым сучу, йунағы бойнума.

88 **Ахчахыз** (йырлай):

Эралы эндиридим сизе,
эла кўзлер сўзе сўзе,
сийа перчем дёкмўш йўзе.
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти.

(Шахсене ағлай дурдугу йерине.)

Иштэ д'ельдик назларылан,
инже белли хызларылан.
Ӯрдеки вар хазларылан.
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти.

(Ахчахыз дэй Шахсене): Бир эт'и җоғап таа сёлейим. Энд'ер уйанмаса, биль т'и, хасеветли севда йухуя далды.

Ахчахыз билир фентини,
оғратырлар йар семтини,

чезди кёксүнүн бентини.
Уйан, авжу, эрал д'ельди дэ д'ечти, эй.

89 **Шахсене:** Йүрүнүз хайтайых. О зийадэ ағыр йухуйда далған — халхажаң дöгүль.

90 **Ахчахыз:** Эпиниз хайтсаныз, бен йалыныз халырым: Фарип халхып бизи бында булмаса, бен йаланжы халырым.

91 **Шахсене:** Йа не эйлейик ёлесем, Ахчахыз?

92 **Ахчахыз:** Башындан бурунчаны ѡртэрсін йүзүне — билир бизим д'ельдигимизи. Сен йандын уйатмадығына, о йансын уйанмадығына. (*Шахсене чезди башындан бурумчаны, ѡрттүйүзүн, ағлайшып хайтты*).

93 **Ашыл Фарип:** Ах, неаптым бен йендиме йухушеринен — йүзүме бўйўк т'ир д'етирдим. Шинди не дәрим бен Ахчахыза? (*Халхып д'итәжек Фарип хорланып*).

Пердэ

Дія 8-а, ява 4-а

Шахсене асталанажаң севдадан, дöшек йатажаң. Кнафина йанына, соражаң Шахсене асталығыны. Шахсене инильдәйжек асталығына. Недэн сора д'ележек эт'им, фал ачажаң, булаҗаң астанын дәрдини, дәйжек.

94 **Эт'им:** Чох алх арасына оғраған хызын. Бир дэ ёлұ мұ, йохсам йухлай мы — она харшы бек чох ағлаган, жаны ағырган, лағы ағызын чине халған. Бөгүн дэ о адама лағы вар бунун. Со-рунуз özüne, чаре йох, о айтыр сизе бир шей. Анча аста дöгүль. Оле дүшөй фал — севда о. (*Хайтты эт'им*).

95 **Кнафина (чагыражаң Ахчахызы, сорув соражаң):** Анда варды олар бир эт'и күн йеридэ? Нас адам ираст'ельди олара? Не йапты Шахсене?: Ахчахыз, д'ель бырайа аз замана. (*Шахсене диван ўстүне йатажаң*).

96 **Ахчахыз:** Сöле, аналых, не вар? Неапажаҳсын?

97 **Кнафина:** Сöле бана — бу д'ечен күннер чине не-рейе вардыныз йа сиз? Д'им ираст'ельди? Не ўчүн ағледи Шахсене? Не ўчүн жаны ағырды? Д'име ағырды? Доғрусуну сöле бана. Бендэн излеме, хызым, — сону бек күч олур сана. Бет'им, Шахсененин көзүндән чыхмайа хорхма. (*Башлады Ахчахыз ағламайа көзяшларыны силип*).

98 **Ахчахыз:** Вай! Доғрусуну солесем, ана, бильмейим — бана не олур! Д'ечен жумайа вардын биз

гүльбахчайа. Ашыл Фарип булдух — сельви дүбүне йорулмуш д'ефини д'ечирей. Чох йырлаштых башына — уйанмады. Шахсененин пек жаны ағырды Фарипин уйанмадығына. Хайтажаң заманы башындан бурунчасыны йүзүн ѡртүп хайтты. Неапайым лағы узанып, ана? Олар эт'иси севдалар бир бирине.

99 **Кнафина:** Ах, балам, балам! Ёзүнү дәрдә сарған! (дәп ағлайжах кнафина Шахсененин башы учунана).

100 **Шахсене (о вахты Шахсене ачажаң көзлерини, бахажаң — кнафина ағлай; соражаң: "Не ағлайсы?" — дәп):** Ана, йа не вар сана? Не хорланыйсы? Анд'и сыхлетлер сени о хадар сыхай, ана?

101 **Кнафина:** Йа балам Шахсенем. Хызым, хызым! От олдун бана! Йа бен ағлемейип д'имнер ағлайжек? Дашиб дайанамаз беним чектиги жефаларыма — бен нас дайанайым! Оффоф-оф! Сöле, хызым, бана, не вар сана? Сиз жумайа күнү бахчайа вардын ны? Доғрусуну сöле. Сана йардым этәрим, энд'ер доғрусуну солесен.

102 **Шахсене:** Ана, доғрусуну солесем, бен аста дöгүлүм. Бен севдайым уста Ашыл Фарипе. Жумайа күнү вардын биз — гүльбахчада Ашыл Фарипе лағым вар эди. Лафетамадым. Башымдат'и бурунчамы йүзүн ѡртүп хайттым. Анча бу дүниада бен сизин йох эвладыныз, ана, бени уста Ашыл Фарипе вермесениз. Оффоф-оф!

103 **Халаф паша (о т'еректэ баба т'ирди ичери; кнафина башлады ағламайа; Шахсене ѿкели баҳай бабай):** Не вар сизе? Не хорланыйсы? Неапай Шахсене? Йахшылығы вар мы?

104 **Кнафина (башыны саллайшып дәйжек):** Ах-ах, йахшы, эписи дэ йахшы. Отур, ахыз, сана бир эсап солейим. (*Отуражаң Халаф паша*). Шахсенемиз бек аста. Аста да билир эдик. О аста дöгүль, ахыз. Чагырдым эт'ими, бахтырдым Шахсеней. Дэди бана: "Ич хорхманыз — хызыныз аста дöгүль, а севда". Чагырдым Ахчахызы, сордум. Ағлап-ағлап соледи бана Шахсененин ишлерини. Йендине сордум Шахсененин. Йенди дэ инт'ар этмеди бендэн: "Бен аста забун дöгүлүм, а севдайым уста Ашыл Фарипе", — дэди. О йаныны, Халаф паша, ѿзүн биль.

105 **Халаф паша (башлайжах Шахсенейи уйандырмай; кнафина ағлайжах; Шахсене инильдәйжек):** Сöле, хызым, бана, не вар сана? Эт'им т'етирейим ми сана? Көрүйүм, хызым, бек йарамайсын, башын йанай, дилин хурумуш, көзлерин буланмыш йаныхтан.

106 **Шахсене:** Вай, беним севд'или Халаф бабам! Хыйнаманыз бени эт'имлерин ағуларынен.

- Бен йендим халхарым, вахтам д'ельсе. Бошланыз бени – д'ефими д'ечирейим.
- 107 **Халаф паша:** Йох, хызым. Бени ираатсыз этэрсин. Анд'и сыхлетлер сени быхадар сыхай – сен эт'им истэмейси.
- 108 **Кнафина:** Шахсене, не ойана-быйана чекип дуриусу? Сöле бабана дөгрусуну. (*Башлады Шахсене агламайы кöзйашларыны силе-силе*).
- 109 **Халаф паша:** Бен она кöрсүтүрüm, алсам йеди йыллых пасылы (эгри) хылычымы, хойсам бойнун! (*Кнафина айага дуражах уфаланып аглайып. Халаф паша алажах хылычы, кötэрежек урмайы Шахсенейи. Шахсене дуражах йериндэн*).
- 110 **Шахсене:** Халаф бабам, Халаф бабам! Бени йеди йыллых пасылы (эгри) хылычыннен хорхутмасы – бана дүньяй ёле дэ арам, беле дэ арам. Олған Тифлис шейрин отлара йансын – тэк беним бир севд'или уста Ашых Фарибим халсын! Иштэ беним сизе сонт'и лафым будур. Эндэнд'ери бени не истэрси, ону эт бана, бүйүк öкүмдарлы Халаф бабам. (*Башлады Шахсене аглама сölеп-сölөп йаваштан. Кнафина о т'ерек пашанын элиндэн хылычы чекип алып халдырып атты, башлады öзү дэ агламайы*).
- 111 **Кнафина:** Ахыз, сана беним бек бүйүк иржам вар. Не аннарых биз, Шахсенейи везир оғлу Шахфелеге версек? Йохсам, ахыз, Шахфелегин парасына хызыайы мый? Йохсам бизим парамыз йох му? Вазд'еч, ахыз, бу бүйүк öкейи. Хызымызы севдүгүне верейик.
- 112 **Халаф паша:** Ахыз, вазд'еч бендэн, кнафина.
- 113 **Шахсене:** Женнатчы бабам, не сölерсин сен! Дүнйада йох эвладын олайым! Хылычын зорундан бен ич тэ хорхмайым: бойун бендэн, хылыч сенден – ич тэним ағырмаз! Алай Тифлис шейри отлара йансын – тэк беним севд'или уста Ашых Фарибим халсын, дэйим дэ сизе! (*Эт'инчи халдырыды хылычыны урмайы. Кнафина аглайып дэди: "Дур, эфендим. Этме зулум", – дэди дэ элиндэн хылычы зорнен алды*).
- 114 **Халаф паша:** Не бүйүк эсаллардыр булар беним башыма! Не этэжегим бен яа бу башсыз эвладымнен! Ажеп йенди йендими файып эт-сем ми?
- 115 **Кнафина:** Ахыз, не хасевет этип хорланырысын? Яа не вар бында? Сант'им Шахсенемиз Ашых Фарибе истэй вармай –choх бүйүк шей эт'ен! Фарибин дили бүлбүл д'иби, ағызынен хуш дутай. Сен отурғансын да хасевет этэйсин! Сант'им эвладымызы дүнйадан жойсах яа т'и истэмедине версек, не аннарых? Тэк ханны ба-ба, ханны ана олаҗағых. Сант'им Шахфелеге версек, не аннарых? Ахыз, Халаф паша, бир шей даа айтажам – күчүне д'ельмесин. Бени сана бабан сайлап алған эди ми? Он чүн дэрлер: "Кöз көренин, жан севенин. Йенди дэ дүшен ағламаз". Бен дөгрусу гёнүльлем Шахсенейи уста Ашых Фарибе (*Баш эгежек кнафина Халаф пашайы харши*).
- 116 **Халаф паша:** Яа ахыз, кнафина, бек зийадэ дэррендэн жаным ағырды: харшыма дуруй фидан д'ибик везир оғлы Шахфелек, а о йат йердэн д'ельме йитэ хызымы вережегим! Буна бек хорланыйым, ахыз.
- 117 **Кнафина:** Дур, ахыз, не дэрсин сен? "Йат йердэн д'ельме йитэ хызымы вережегим", – дэрсин. Йат йердэн тэк йитлер д'ельmez – бöльбöльлер дэ учуп д'елип хонар сенин далына. Сахын. Йаман солеме. Биздэн öтүрү хызымыз хурбан олмасын. Ахыз, бен дөгрусу гёнүльлейим, истэйим верме уста Ашых Фарибе Шахсенейи.
- 118 **Халаф паша:** Яа ахыз, кнафина, нас олаҗахтыр бу яа, жаным? Анд'и йöзүмнен варайым бен Фарибин хапусуна яа? О тах жыбын йежеси бильдирди бана аслыны да бен ону хайтардым: "Сен т'ефлисинг", – дэдим. А шинди бен йенди аяғымнен варып тузагына дүшежегим! Бен вармам Фарибин аяғына. Энд'ерим севсе, йенди д'ельсин бана. Олмаса верейим дувамы.
- 119 **Кнафина:** Эвалла, ахыз, лафына! Д'елир...
- 155 **Чохбашлы хары:** Миильдир она, миильдир она, хардаш! Асла хары малыны йейен дамыйен [адамын] алы будур, дэйим дэ сана. Сенин дэ көрежегин будур бир күн ола.
- 156 **Ашых Фариб (д'итти йолуна, дöндү бунун эвина, баҳты да дэди):** Ай,アナсынын эсабы! Неси вар эт'ендири яа бу ханчығын – бögүн бу талейсизе бу күнлери кöрсүтүй?! Олайе бензей т'и, бу адам бенжилайын бу йурта ўчт'иев д'ельмиштири. Бах, бögүн бу ханчых дашлар йағдырый башына! Неси вар эт'ендири яа бу ханчығын бу адам бу йурта д'ельдиктэ? Эви башына йыхылған, сахахлары йере дökülmüş. Адамын да кöзлери сönмүш. Яа бен, талейсиз, не этэжегим бир вахтынен падыша диваныны салландырысам? Тэнимдэн тырнағымажес хылыч ойнатыр! Варайым айрылайым – хутулсун фариб башым бу йўктэн! Йох. Айрылсам да, уймай. Дэрлер: "Шахсене тэд'ин шей олсайды, Фариб айрылмаз эди Шахсенедэн", – дэрлер. Бени йене хыйнарлар. Йох, беле уймай. Варайым, ант-эмис хурайым йеди йыла ғурбетлик т'итмесине. Энд'ерим Шахсене бени севсе, йеди йыл беклер. А энд'ерим беклемесе, ёле биль т'и, севмей. О вахта юлону ачых этсин.

(Д'итти Ашых Фарид йеди йыла Шахсенейи ант-эмин этмейе).

Пердэ

Дія 10-а, ява 2-а

157 **Ашых Фарид:** Сабаларыныз хайыр олсун, назлы Шахсенем! (*Өпүшежеклер*).

158 **Шахсене:** Ош сефайа т'ельдин, эфендим Фаридим! Ама шерабы чохча хачыргансын, Фаридим. (*Шахсене софрайы донатажа*).

159 **Ашых Фарид:** Азлых этмез, султаным, даа сенен дэ хонушмайа йүргим вар.

160 **Шахсене:** Олсун, эфендим Фаридим, хонушайых, чаре, чаре.

161 **Ашых Фарид:**

Шахсенем, султаным, йүзүн көрэйим, көрэйим.
Сана бир чивт жоғабым вар – сёлейим.
Йа Шахсенем, беним диним-иманым, иманым,
йеди йыла халды ахтым-иманым.
Эла көз ўстүне хашын т'ерванын,
йар, д'идэлим ғурбет эле бир земан.

162 **Шахсене (йырлай, аглай):**

Йар, сен д'итсен, бен отуруп ағлерим,
достумулен, йар, йолларын бағлерим,
ахшам ятсам, йеже дүшме ағлерим.
Д'ель, Фаридим, сен дэ д'итме ғурбете.

Ет'иси бир бириңен хұжахлашып ағлейжек.

163 **Ашых Фарид:**

Бен чекамам ахымыйлен зарымы.
Налет олсун ғурбет элин т'арына!
Ғурбет эльдир чох ид'итин ветаны, ветаны.
Эрамазлар ғурбет эле д'идэни.
Йар, д'идэлим ғурбет эле бир земан.

162 **Шахсене:**

Вар д'ит, Фаридим, вар д'ит –
холайым мы д'итмек, йар, д'итмек?
Унуттун му яедигимиз туз-öкмек, туз-öкмек?
Беле ми олур севдүйжүйн
т'ельтмек (= тэрк этмек)?
Ич олур му ғурбет эльдэн д'ельмемек?
Д'елесин дэ фонжे д'үлүн сарасын.

165 **Ашых Фарид:** Дур, Шахсенем, ажындырма бени зейирли жоғапларнен.

Сийалере бойатайым тонуму, тонуму,
күнбатыйа чевирейим йолуму.

Йеди йыл дәдикте көзлен йолуму –
варам ғурбет эле, халам бир земан.

166 **Шахсене (йене сарылажаҳ Фариде):**

Эр нерейе д'итсен йолун излерим, излерим,
йеди йыл дәдиктә йолун көзлерим.
Йа Фаридим, сенин хафиль сөзлерин, сөзлерин.
Вар, Фаридим, савлугуннен д'елесин,
д'елесин дэ фонже д'үлүн сарасын.

167 **Ашых Фарид:**

Эзель олур эзельдерин эзели.
Күз олдухчес бағлар дöкөр хазели.
Урум дыйарында булурум сендэн гүзели, гүзели,
сарам да әгленем бет'им бир земан.

168 **Шахсене:** Вай, Фаридим! (*дәп сарылажаҳ Фаридин бойнұна*).

Сенин саражағын элма дöгүль, нар дöгүль.
Эхрарындан дöнен ид'ит эр дöгүль.
Сенин саражағын беле йар дöгүль, йар дöгүль.
Вар, Фаридим, савлугуннен д'елесин,
д'елесин дэ фонже д'үлүн сарасын.

169 **Халаф паша (ансызын Халаф паша д'ирежек ичери, соража ғулара, не вар арапарына):** Не вар сизе, баллар? Не олду араныза? Насыл ағлашмахлар бу сизе?

170 **Ашых Фарид:** Падыша бабам, бизим арамыза бир шей дэ йох. Бен бöгүн йирми йашындаыйым, анча даа бу йашымажес бир йере, бир шейре варамадым, бир шей дэ көрамадым, öзүмү дэ көрсүтамадым. Авеслигим бўйўктур, падыша баба, д'итип д'езмейе. Йашлығым да ўзеримдэдир. Шахсене дэ онун чүн ағлай т'и, сен бана алдав йапарсын, дэйин.

171 **Халаф паша:** Маана йох, балам, лафына. Д'итип д'езмейе чаре вар. Ама Шахсененин дүшүндүгү д'ибик сону алдав олмаз мы? Сахын, йүзүнүзэ т'ир д'етирмениз.

172 **Кнағина (д'ирди ичери ишин аслыны бильмейе):** Не вар сизе? Сөлениз бана да ишин аслыны, бен дэ билейим...

174 **Шахсене:** ...бу эманети көрүп бени унутма[з]-сын, суйу, шербети бунен ичип бени унутма[з]-сын.

175 **Ашых Фарид (лахырды сайын башыны эгежек Шахсенейе эм дэйжек):** Эвалла, Шахсенем, эвалла лафына! Унутамам. (*Фарид ағлажаҳ*). Ошча халыныз, падыша баба, ана, севдүлү Шахсенем, сен да, хардаш Ахчахыз. Беним чүн дуважы олунуз жүмнениз дэ. Чалттан сизе ферман йолларым.

176 **Халаф паша** (*Ашых Fариб пашанын элини дутажаң пашанын лафы битинже*): Ошча д'ит йолуна, Фарибим оғлум. Бастығы йерлерин ал д'үльдер долсун. Нередэ варсан, өкүмён олсун. Вар, Фарибим. Савлугуннен д'идесин д'елесин дэ ғонжे д'үлүн сарасын.

177 **Кнафина:** Вар д'ит, оғлум. Оғрун олсун. Эр йолларын ачых олсун. Нередэ варсан, суал этип сорарсын бизи. Ошча д'ит, Фарибим оғлум.

Пердэ

Дія 11-а, ява 1-а

178 **Ашых Фариб** (*т'ефли д'ельди өзүй йуртуна, башлады ағлемейе*):

Анем, сана д'ельдим изин алмай. Ах сүтён элал эт, ах анем, йола д'идэрим.

179 **Анасы Фарибин** (*шашып халды Fарибин хорландығына, башлады өзүй дэ ағламай; Fарибин хардаши Нергүз, о да йендини биламайып халды айах ўстүне*):

Оғул, не айтайым, не дэйим сана, эй?
Д'ель д'итме, Фарибим, Фарибим,
ағлетме бени, эй.

180 **Ашых Фариб:**

Бен бир ёксүз оғлан, дағлар ачмышым,
эвим бархым сатып йейип ичмишим,
таланмыш базирд'ан д'ибик, абдал олмушум.
Алайым постум архама, д'идэлим бир земан.

181 **Анасы:**

Д'итме, оғул, д'итме – ёлүмдүр бизе,
ёлүмдэн бетэри, Фарибим, зулумдур бизе, эй.
Д'ель д'итме, Фарибим, Фарибим,
хорлама бизи, эй.

187 **Нергүз** (*ағлайып ичери д'ирежек*):

Ахчахыз, Ахчахыз,
лавладан (= мевладан) д'ельсин, эй!
Дилерим аллахтан йарадан –
серарып солсун, эй!
Д'ель д'итме, Фарибим, ағем, ағлетме бизи, эй.

188 **Ашых Фариб:**

Ахчахыз, Ахчахыз мевламдан булсун, эй!
Дилерим аллахтан йарадан –
шен олсун, күльсүн, эй,
серайлары көшкүсүйлен ал гүльдер долсун!

190 **Ашых Фариб** (*Ашых Fарибе бек күч д'ельди дэ ағледы Fариб башындары алына да дэди Fариб*): Бу сазы асайым бу йердэ. Фариб адымы анмайанжес дэген эльлер чүрүсүн!

Эд'ерим йүгеним асылы халсын,
фарип анем, Нергүз бажум яссылы халсын, эй.

Ошча халыныз, харт фарип анам, Нергүз бажум!
(*Сазы дувара асажах*).

191 **Анасы, хардэши** (*ағлейип дэдилер*): Ошча вар, оғлум Фарибим йолуна! Аллах үетиштирисин иене д'елип көрүшмейе. (*Анасы йыртай*):

Ашых та Фариб айтыр да ағлер...

192 **Нергүз:** Нелер сөлөп ағлейим? Йахтын бизи, ағем Фарибим! Йа бен шинди не эйлейим? Анд'и йүргегимнен варайым? Не йүрекнен дүйнайа д'езейим? Сана д'имнери бензетип сарылайым? Пенжересиз апұслара хападын бизи, ағем Фарибим! (Бу лафлар битти. *Ағлашманнен пердэ дүшежек*).

Пердэ

Дія 12-а, ява 4-а

Ашых Фариб йола ираст'ельди базирд'аннара, ферман йоллады турналернен ожа Тифлис шейрине.

193 **Ашых Фариб:** Оғур олсун, базирд'ан ағалар!
Нерейе йол дутарсыз?

194 **Базирд'аннар:** Алла разы олсун, азретли! Сана да оғур олсун! Нередэн д'елирсин, нераа йол дутарсын?

195 **Ашых Фариб:** Э, ағалер, базирд'аннар! Д'елишиими сорсаныз – Тифлис элиндэн. Йолуму дутарым ожа Алеп шейрине.

196 **Базирд'аннар:** Бизим дэ йолумуз ёлесем, оғлан, шу шейир дэ дир. Йаслан, оғлан, йорулмуш д'ефини д'ечир. Бир чокурлу даш лазым сана да – фарип башына хойуп йатажаҳсын.

197 **Фариб:** Эвалла, ағалер, базирд'анлар!

Фарибин йастығы даш олмахнен
а兹ых башы ағырыр.
Йар не билир баша д'елен аллары??

Ашых Фариб йарадана сетхы эйледи йүректэн.

198 **Базирд'аннар** (*бир бирлериңе баһып күлүшежеклер; бириси мысихыллайып дэйжек*): Көрүрмүсүз, архардашлар, бу завалчых биздэн дöгүль.

199 **Ашых Фариб** (*ама Ашых Фариб буларын мысихыллына хулах салмайжах*): Ай, анасынын ай-

ванлары! Көрүрмүсүнүз, базирд'аннар? Аллағын өкүмүлөн шу турналер энсeler беним йаным, бен паша хызына нышанныйым, бир дэне ферман йоллар эдим назлы йареме, гарип анеме, Нергүз бажума эм севд'или синелериме, билир эдилер башымга д'елен аллары. Ах, йараданым, йери көкү дутаным! Беним дувамы хабул эйле!

200 **Базирд'анын бириси:** Бен сизе демедим ми – бу биздэн дöгүль, дэйин? Шашырган йендини (дэйжек).

201–202 **Ашых Фариб** (бу мысхыла да хулах салмайжах; башлайжах йалвармайа):

Нерелердэн д'елип анда д'идэрсиз, турналер?
Д'елишиниз Бағдаттан мы, турналер?
Ондан бана aber верин, турналер.
Йар не билир баша д'елен аллары?!
Бен авжу дöгүль, билла, йаланжы дöгүль, эй.
Бен фарибим, бендэн хорхман, турналер.
Йар не билир баша д'елен аллары?!

Турналар хонду Фарибин йанына. Фариб севинди сыйхысы д'ечтигине, башлады ферман йазмай велаатына. Базирд'аннар шашырдылар шашындылар хорхуларындан, зира мысхыллайып күльд'ен эдилер.

203–204 **Ферман Ашых Фарибдэн:**

"Бин тохуз йўз он беш сенедэ майисин йирми бешине Арзиан чолүндэн суал этип сорайым беним севд'или синелерим. Бен, Ашых Фариб, эйи-ош, шүкүр, салығыма, бу земан Арзиан велаатынайым. Беним чүн хасевет этмениз, севд'или синелерим. Бен эйи-ош Алеп шейрини алдым элиме. Йери көкү йараданымын хуветилен бу азиз айванилары йере эндиридим, бу азиз турналарнен сизе ферман гондэрдим. Сизе харшы, севд'или синелерим, сучлу халдым, йаланжы. Бағышланызы, севд'или синелерим, беним сучуму бана, зира бен сизи хырдым йеди сенейеже. Бу ағлемеклерин бир күн күльмеси дэ олур, беним севд'или синелерим.

Бен, Ашых Фариб.

Бир даа суал этип сорайым беним севд'или фухаре харт анамы, Нергүз бажуму. Бен эйи-ош, шүкүр йараданым, Алеп шейрини алдым холума. Беним севд'или фухаре анам, Нергүз бажум, эр күн дуважы олунуз беним гарип башым чүн. Бир ваҳтылен сизин дуваныз..."

239 **Шахфелек:** Падыша баба, беним сана бир жоғабын вар, ама атиринизе тохунурум, дэйин дэ, хорхунуйум.

240 **Халаф паша:** Сёле, балам, жоғабыны. Беним ўрдегим дашлардан да хави – сен хырамасын ону.

241 **Шахфелек:** Сөлесем, эфендим, бен өзүмү билендэн бери Шахсене беним, дэйин, сайар эдим. Ама д'ельди йарамаз, өзүнү севдирди сизе, бендэн айрып. Она вердиниз. Шинди о эриф Эра су бойуна – ғазет "Мус-Ғазельдэ" йазай ўме мемнет'етэ. Шинди бен йене Шахсененин элини иржа этэжек олуйум сендэн. Ольмүш адамын ардындан өльмейе чаре йох. Эфендим, не дэйжексин яа бана?

248 **Халаф паша:** Сай, доғру лағын, Шахфелек. Бен дэ бир саат йерида охудум: Арзиан чолүндэ Эра су бойуна боғулмуш Ашых Фариб, дэп йазай. Сени дэ йаштан бери север эдим. Йене хысмет сенин, Шахфелек, бөгүндэн ғайры сенин нышаннын олсун Шахсене.

243 **Шахсене (ачып хапуай дэйжек):** Ағыр ол йери-не, Шахфелек! Бен сана вараннардан дöгүлүм. Сенин бу хапуай хысметин йох. Вазд'еч беним башымдан. Асла Фарибимин өлүсүнү көзүмнен көрмейенжес бен дүйнайа д'ельмейжегим. Д'ит вар йолуна! Бу хапуайа д'ельме бир даа. Сана сонт'и лағым будур. (Зых! ѡртэжек хапуай).

244 **Халаф паша:** Сус, йарамаз! Сенин ишин дöгүль. Фарибин өлүсүнү дэ д'итип араштыраҗаяым мы йохсам? Шерааты битмиш д'есильмиш: бөгүндэн ғайыр оле биль т'и, Шахфелек, Шахсене сенин хоشاғындыр, Фарибин йеди йыл тамам олдуғу күнү тойун башланыр – хави биль, везир оғлу!

245 **Шахфелек:** Эвалла, эфендим, жоғабына!

246 **Халаф паша:** Шахфелек, оле биль т'и, нышан верип алмак олмаз, зирэм сиз эртэндэн нышаннны эдиниз. Чекинмейип д'елип д'ит эр земан да.

247 **Шахфелек:** Ошча халыныз, эфендилерим!

248 **Халаф паша:** Ошча вар, везир оғлу Шахфелек!
Пердэ

Дія 16-а, ява 3-а

249–251 **Шахсене:**

Йеди йылдыр бен Фарибим көрмедин.
Көзүм йашы сель-сель олду – сильмедин.
Эхрар вердин: "Д'елирим", – дэп, Фарибим, –
не себептэн, йар, эглендин, д'ельмедин?
Йа бен ағлемейип, д'имнер ағлесин!
Йа вер, аллағым, мырады хулуна,
йа ал жаным – хуттар бени, яа рабим!

(Түркүйдэн сора сөлөп сөлөп ағлайжах, öзүнүй гайып этмек заман араштыражах): Ах, Фарибим, Фарибим! Нередэйирсин сен? Йа не эйлем бен? Ажеп юендими ёльдүрейим ми? Йохсам везир оғлу Шахфелеги ёльдүрейим ми? Ах, Шахфелек, Шахфелек! Бен дэ сана яар олмам! Ама не эйлейим бу севда хуру башым? Анча ғазет "Мус-Фазельдэ" үзүүлэв: Аризийан чөлүнэ Эра су бойуна Фарибим боғулмуш, дэйин үзүүлэв. Ах! Булар жемиси йалан. Йалан! Йалана бензэй. Чүнтүй везир оғлу Шахфелегин ярамазлыхлары. Ах-ах! Не эйлейим бен яа, верейим ўртегим хушуму, хутарайым башымы беладан, Халаф бабам да көрүп бени севинсин? (О саат көрежек бир этгээ харалты диреклер арасындан; элини маннайына хойуп яхшы бахты да дээд):

Д'елен базирд'аннар мы ола?
Дэрдиме дэрманнар [мы] була?
Дур[ун], базирд'аннар, йола —
эмдэлт эйлен севда хула, эй!

252 **Базирд'ан:**

Д'елен т'ерваннар бенимдир.
Хырх т'ерван да малым бирдир, эй.
Сёле, дүльбер, дэрдин бильдир —
дэрдине дэрман булайым, эй!

253 **Шахсене:**

Улу базирд'аннар, aber сорайым —
бен бир асрет гонже д'юлүү, эшиим эрайым.

254 **Базирд'ан:**

Биз бир улу базирд'аных, ханене хонайых.
Йаз да вер т'ийата адыны — [эшин булайых].

284 **Базирд'ан:**

Йарени сорарсын — эшини сордун.
Көзүндэн ахан яашлар т'ерваным йувду, эй!
Беле-беле көрдүк назлы йарени.

285 **Аналығы** (о т'еректэ аналығы т'ирди ичери, шашты халды): Ош т'ельдиниз, мисафирлер базирд'анлар!

286 **Базирд'анлар:** Ош күнүнүз олсун, харт ана!

287 **Ашых Фарыб** (ағлайып йырлай):

Бен бөгүн эрукуплардан бир aber алдым,
дэдилер т'и, назлы йарем эль алдвы.
Энд'ер д'ерчек исе — бүктү белим, эй!
Ильван, ильван, көр-сene сиз алымы —
арж этмишим яардан алан малымы!
Бу алдыр д'ельди гарип башым, эй.
Ильван, ильван адалара дöшесин,
йарем аллар д'ийип яешиль хушансын.
Фарыб д'елир, дэйин, бана ишансын, эй!

Йеди йердэн пек байляйым белими.
Йарадан аллағымдан дилерим ёлүмү.
Ах, д'имнэр эрт'ен халхар дуур, не үазар?
Онун хысметини верир йарадан.

288 **Аналығы:** Йа оғлум Фарибим, не олду сана?
Быхадар сыхлет ишлерин вар эди — не ўчүн сөлемедин бана? Бөгүнтүй күн ағлайып фырыйант этэрсин! Вазд'еч, Фарибим, ағлама.

289 **Ашых Фарыб:**

Неже ағлемейип яа бен неме күлэйим?
Алдырдым ахлымы — яа бен не эйлейим?
Не эйлейим баша д'елен алымы, эй?
Аллағым, сен билирсин алымы.
Бу дүнйада д'ельдим — бир дагын д'ельмем.
Эжелим олмаса — бен бундан ёльмем, эй!
Учурдум элимдэн йареми —
бир дағын көрмем, эй!
Йа бен ағлемейип, д'имнэр ағлесин, эй?
Йа вер, аллағым, мырады хулуна,
яа ал жаным — хутар бени, яа раби!

290 **Аналығы:** Йа оғлум Фарибим, не ўчүн быхадар хорланып ағларсын? Йеди йылдан бери йеди дане көзяашыны көрмедин, а шинди пунар д'иби дöкөрсүн! Дағлара дашлара намысыны, сырыны чеккенсүн, а бен фухаредэн излед'енсүн! Йа Фарибим, бен сана сормуш эдим: "Сенин д'имсен йох му?" — дэйин, сен бана: "Йохтур, — дэд'ен эдин.— Бен бир хуру баш оландырым", — дэд'енсүн. Шинди бен дэ бильдим сенин д'им олдуғуну.

291 **Ашых Фарыб:** Ах, аналых, аналых! Эписини билдим, ама гарип түрбетлигин алы бильдирмеди жүмнеспин сана. Шинди сана да бейан олсун, ана. Бендэ эпси дэ вардыр. Тифлизе сенжылайын харт анам вар, бажум вар, синем вар, назлы йарем вар. Ама сен: "Йох му?" — дэйин сордун, — "Йох" та д'итти лаф.

292 **Аналығы:** Ах, оғлум Фарибим! Сана ѿлесем хайғысыз отуражах вахыт дöгүльдүр. Базирд'аннарын тэклифине көре д'ит, вар, оғлум, йолуна. Сана бендэн айрылмасы эсап дöгүльдүр, а яардан айрылмасы бек бүйүк зулумдур, хараных күнцүр.

293 **Ашых Фарыб:** Эвалла, хартана, сана! Доғру шеरаатымы [г'естин]. Бен, хартана, сенден дэ айрылмам. Аллах ютиширип варып хысметими Шахсенеми ала бильсем, бен сени дэ алышым ожа Тифлис шайрине. (Фарыб дондүр базирд'аннара, дээд). Йа сиз, базирд'ан ағалар, не хадар пул арж эттиниз бу беним гарип эшхума?

294 **Базирд'аннар:** Д'им билир, Ашых Фарыб, не хадар? Сөлемейе дэ батмазых. Эшхундат'и мас-

рафы сорсан, хырх хатыра хырхар бин вар эди, а шинди бу алда халдых.

295 Ашых Фариб: Маана йох, маана йох, базирд'ан агалар. Бендэн сизе хатыр сайын сексен бин. Гёнүлүнүз ош олур му, базирд'ан агалар?

296 Базирд'аннар (баш әгежек): Эвалла сана, Ашых Фариб! Хыйметимизи д'естин бир лафнен. Аллах та сенин гёнүлүне көре версин! (*Баш әгежеклер бир бирине. Ашых Фариб сайды парайы сексен бин*). Ошча халыныз, Ашых Фариб! Алла йолуну ачсын!

297 Ашых Фариб: Ошча варыныз, базирд'ан агалар! (*Эль алышажахлар Fарибнен, хайтажахлар базирд'анлар. Fариб хорланып йырлайжак*):

Тэлькеттим [*< тэрк эттим*] бен
ветанымы, йуртуму,
дашхын сүйа оғратайым йолуму.
Йарадан аллағым верир ёлмү, эй.
Д'имнер эрт'ен халхар дурур, не йазар?
Онун хысметини верир йарадан, эй.
Үч йүз алтынш алты сельвинин далы,
көрүнмел көзүме дүйнанын малы,
элли эти базары вар, он эт'и хапу,
о хапуда дуран эт'и гүль недир, эй?
Д'имнер эрт'ен халхар дурур, не йазар?
Онун хысметини верир йарадан, эй.

298 Аналығы: Ах, эвладым, Фарибим оғлум, энди сана отуражах заман дöгүль. Жытайым соймұ-сопуму, сеннен бир хонушайым бу д'еже. (*Иығылаҗаһ сойлары*). Сен дэ бана сөле ожа Тифлизин намыны, алымыны, сатымыны, алхыны, не д'ийип нелер хушанырлар.

299 Ашых Фариб: Олсун, аналық, сөлейим сана ожа Тифлизин алымыны, сатымыны, намыны.

Эй, агалер, сизе тариф эйлейим
шайир мемнет'етин ожа Тифлизин, эй, эй!
Тифлизин хызлары серйана чыхмыш –
ал, йешиль д'иер алхы Тифлизин.
Тифлизин ид'ити испирт'и д'иер,

ильваннаныр.

Эр базирд'аннары онда ахланыр күндэ.
Үч йүз алтынш алты тай байляныр.
Ид'итин эйиси онда сайланыр.
Эльдэн эле д'идэр намы Тифлизин.
Хойунун сүрүсү Эмендэн д'елир.
Хумашын эйиси ол Шамдан д'елир.
Алымы-сатымы метин Тифлизин.
Мермер даши дöшеништири майлеси.
Сексен бин майлеси, йүз бин көшеси.
Эльдэн эле д'идэр намы Тифлизин.
Алымы-сатымы бўйўк Тифлизин.

300 Аналығы:

Ашых Фариб, бу т'еламы сёледи,
көзү көрүп тили тариф эйледи,
гёнлү чошту, дәріалары бойлады –
эльдэн эле д'итсин намы Тифлизин!

301 Ашых Фариб: Нефесин дайын олсун, хартана!
Ошча халыныз жүмнениз дэ!

Д'ельдик исе, д'идэр олдух –
сен ошча хал, Алеп шейри, эй!
Чох тузун-бәкмегин йедим –
элал эйле, Алеп шейри.
Чох ид'итлер д'елип д'етти, оғ,
choху да мырадын алды,
choху да мырадсыз халды.
Сен ошча хал, Алеп шейри!
Кафамда сёленен дильдир.
Алебин чевреси гўлдўр.
Алептэн Тифлизе йолдур.
Сен ошча хал, Алеп шейри!

302 Аналығы: Ошча вар, оғлум Фарибим!

Пердэ

Дія 18-а, ява 8-а

303 Ашых Фариб:

Йеже-күндүз заре-заре ағлерим:
бени ветаным гёндэр, я рабим!
Бу дүйнада д'ельдик, йене д'идәрик.
"Д'итме", – дэйин, йар бойнума сарылды,
"Д'итме", – дэди, йар бойнума сарылды,
хысметимиз ғурбет эле верильди.
Эй, аллағым, сен билирсін алымы,
беним алым сана малим, я рабим.
Эй, аллағым, эллере дэ дўшурме –
ғалибиме раҳмет дўшур, я рабим!
Эй, аллағым, эльлере дэ кўльдўрме –
севдиги гўлмү бендэн солдурма.

Фариб ағлады, чох лафлар сёледи. Йенди ба-
шына öкүнүй...

307 Хыдырлез: Бырасы нересидир, оғлан? Сөле ба-
на.

308 Ашых Фариб: Бырасы Эрзерум, ама бана ла-
зым, ага, Карс шейри.

309 Хыдырлез: Ах, йарамаз иаланжы! Сен, оғлан,
мин атын ардына. Доғрусуну сөле бана – быра-
сы нересидир? Сөле бана, оғлан!

310 Ашых Фариб: Бырасы Карс шейридир, ама ба-
на лазым Тифлис.

- 310 **Хыдырлез:** Ах, йарамаз йаланжы! Йа бен сана: "Догрусуну сөле",— дэдим дэ! Сен бени не ўчүн алдатыйсы, оғлан?
- 311 **Ашых Фариб:** Йа ағам, бир адам саба сөлесе бир йалан, ахшамаже йаланыны сөлейжек.
- 312 **Хыдырлез:** Ах, йарамаз! Ама бир шей этмейе чаре йох. Мин атын ардына. Догрусуну сөле бана: нерейе йол дутарсын? Сых көзлерини! Ач көзлерини! Бырасы нересидир?
- 313 **Ашых Фариб:** Йенди ветанымдыр, аға. Шүкүр йарадана — д'ельдим йуртума.
- 314 **Хыдырлез:** Йенди ветанын олса, оғлан, д'имселийн инам д'едирмез сенин алты айлых йолу бир суткада йүрд'енине, саба чыхып Алептэн ахшама ожа Тифлизе д'ельдигине. Беним Девришимин изи чиндэн ал бир топач чамур. О чамуру силесин йеди йыллых зайди көзлере — зайди көзлер ачылыр. О вахыт сана инам т'стирирлер, дэрлер т'и, йеди йыллых зайди көзлери ачханы бильди аллағын худретинен — йолу йүрд'ендер аллағын худретийлен. Ошча хал, оғлан!
- 315 **Ашых Фариб:** Эй, йа рабим! Ёзүм чағырдым кёк дэвришини — ёзүм шашып халдым. "Ошча вар" дэмейе йетишамадын. Йене дэрийе: ошча вар! (Алды чамуру, хойду жёббүне. Нергүз суйя д'ележек чешмейе. Йизлидэн Фарибин көзүн бахажах, толдуражах хуманыны, хайтажах). Дур, эглен, хардаш, аз заман. Д'имин хызысын йа?
- 316 **Нергүз:** Беним д'имин хызы олдуфуму сорсан, оғлан, бен асла фухаре харынын хызыыйым, ғайыптағи Фарибин хардашыйым.
- 317 **Ашых Фариб:** Хардаш, аллағын гүзель ады ўчүн бени хонаға аламасыз мы бу д'еже?
- 318 **Нергүз:** Йох, оғлан. Аламазых. Себеби о т'и, анамын көзлери ағамдан ётёрү ағлай-ағлай зайди олду — бана да инам йох.
- 319 **Ашых Фариб:** Йа хардаш, Ашых Фарибин атири чүн аламасыз мы йа бу д'еже бени хонах?
- 320 **Нергүз:** Дур, оғлан, варайым харт анама, aber этэйим, танышайым. Бен шинди д'елийим. (Нергүз д'итти танышмайя).
- 321 **Ашых Фариб** (йенди йендине хорланып дэйжек): Ах, аллағын! Сен билирсинг алымы. Көр, нелер д'ельди башым! Йенди ханым, йенди хардашым д'ельди дэ бени танымады! Йа бен шинди ёзүмү бильдирсем анама, хардашыма — жүмнеси дэ билир беним д'ельдигими. Йахшы, бен Шахсенейи ала бильсем, йўзүм ачылыр. Йа аламасам — дәмезлер ми бана: "Ашых Фариб тэ чох чапты, ама хутулуп халамады

мы?" — дэрлер бана. Т'ель, бен ёзүмү бильдирмейим д'имселийе. Аламасам, йене хайтып Алеп шайрине д'идэрийе — д'имсе бильмез беним гарип алымы.

- 322 **Нергүз:** Буйурунуз, оғлан, бу д'еже хонаға.

Пердэ

Дія 19-а

- 323 **Ашых Фариб:** Ахшамларыныз хай[ыр] олсун, хартана!
- 324 **Анасы:** Хош сефайа д'ельдин, азретли!
- 325 **Ашых Фариб:** Ош күнүн олсун, хартана! (*Фариб ойана быйана бахажах, көрөжек антлы сазы, дейжек*). Аналых, алыш сазы чеке бильсем, олмаз мы?
- 326 **Анасы:** Ах, оғлан, мит'аны йох, зирэм дэген эльлер чүрүйежек.
- 327 **Ашых Фариб:** Йа аналых, Ашых Фарибин атри ўчүн алыш чеке бильсем, олмаз мы?
- 328 **Анасы:** Ах, оғлан, гүзель оғлан, ёзүм алыш веरейим сана йеди йыллых антлы сазы, чүнт'и и йеди йылдан бери д'имселийе анмады беним Фариб оғлуму. Буйур, оғлан.
- 329–331 **Ашых Фариб** (алды сазы, башлады дўзмейе):

Табидэн д'елейёр ажу да,
Мұсүрдэн д'елейёр харажу.
Догран анам, Нергүз бажум,
ана, бен фарибим, фарип,
ёзүм фарип, созүм фарип —
уста Фарибин чырағы.

Фарип д'идэр — йолун итирир,
башына бела д'етирир,
архасындан т'ир дöкүлүр.
Ана, бен фарибим, фарип,
ёзүм фарип, созүм фарип —
уста Фарибин чырағы.

Фарип д'итэр — йолун бильмез,
аглер — көзйашыны сильмез,
жүмнө күльсө, фарип күльмез.
Ана, бен фарибим, фарип,
ёзүм фарип, созүм фарип —
уста Фарибин чырағы.

- 332 **Анасы:** Вай, оғлан, о хадар да гүзель чалайсын!
Санырыны, беним Фариб оғлум эве — ёлөйе бензей. Ама иржам олсун сана: "Бен уста Фарибин чырағы",— дәме. Ол беним Фарибимин йе-

рине: "Ана, бен Фарибим"— дэп сёле бана. "Уста Фарибин чырағы"— дэйсин, оғлан, — уста Фарибин чырағы этэйим сени. "Ана, бен Фарибим", — дэсен, — сени Фариб сан этэrim, зирэм беним кёзлерим зай.

333–335 **Ашых Фариб:** Олсун, хартана. Фариб оғлун йерине бен олайым бу д'еже.

Тифлизин чевреси чешме,
ол чешмедэн ичен суйу,
Шахсенемин фидан бойу.

Ана, бен ғарибим, ғарип,
özüm ғарип, sözüm ғарип —
валла, бен Фарибим, Фариб.

Тифлизин чевреси бостан.
Бен айрылдым севда достан.
Жыйар толуп кёзлер аглар,
Шахсенем...

343 **Анасы:** Ах, оғлум Фарибим, Та... йеди йыллых нышаннны... хожайа чыхай. Беклеме-йе дэ олмады. Зи... бögүн д'елин олуй. Ашых Фарибин адына беш... хорхулу ферманнар алдых... -дых турналардан даа: "Бен ... Алеп шейрини алдым элиме дэ...", — йазар эди. Бир даа алдых, оғлан: "Эра су бойуна Фариб боғулмуш", — дэй. Ах, бильмейим, не олду Фарибим. Шинди сен дэ даа бир түрлү севинч таа сөлей-син. Бильмей шаштым энди.

344 **Ашых Фариб:** ... не ўчён ѿле хайғысыз...?

345 **Нергүз:** ... этмейе чарем вар беним... дэ шаштым.

346 **Ашых Фариб:** ... хардаш, сени чағырмады мы йенд'ен д'елин кёшесине?

347 **Нергүз:** Не чүн чағырмады, аға? Чагырды. Сағ осун, унутмады бени дэ.

348 **Ашых Фариб:** Чагырган оса, хардаш, лазым вармайа. Д'им бильсин, не вар...